

LUND UNIVERSITY

Den dubbla blicken

Historia i de nordiska samhällena krings sekelskiftet 1900

Gustafsson, Harald; Persson, Fredrik; Tornbjer, Charlotte; Wallette, Anna

2007

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

Link to publication

Citation for published version (APA):
Gustafsson, H., Persson, F., Tornbjer, C., & Wallette, A. (Red.) (2007). *Den dubbla blicken: Historia i de nordiska samhällena krings sekelskiftet 1900*. Sekel Bokförlag.

Total number of authors:
4

General rights
Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.
• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: https://creativecommons.org/licenses/

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Download date: 19. Dec. 2025

Den dubbla blicken

Historia i de nordiska samhällena kring sekelskiftet 1900

Redaktörer
Harald Gustafsson, Fredrik Persson,
Charlotte Tornbjer & Anna Wallette

Sekel Bokförlag

Den dubbla blicken

Gustafsson, Persson, Tornbjer & Wallette (red.)

SEKEL

Sekel Bokförlag
www.sekel.se
tel 046 271 84 00

Omslag: Lotta Hansson
Omslagsbild: J.F. Willumsen,
En bjergbestigerske (1912),
Statens Museum for Kunst,
København/BUS 2007.

Den dubbla blicken

Historia i de nordiska samhällena

Den dubbla blicken

Historia i de nordiska samhällena

Harald Gustafsson,
Fredrik Persson,
Charlotte Tornbjer
& Anna Wallette

SEKEL

Denna bok ges ut med stöd av Crafoordska stiftelsen,
Letterstedtska föreningen, Magn. Bergvalls stiftelse,
samt Åke Wibergs stiftelse

© Författarna och Sekel Bokförlag, Lund 2007
Grafisk formgivning: Sekel Bokförlag
Omslagsbild: J.F. Willumsen, En bjergbestigerske (1912).
Statens Museum for Kunst, København/BUS 2007.
ISBN 978-91-85767-00-7

Innehåll

Förord 7

Den dubbla blicken på historien 9
En inledning

Ulf Zander

I skuggan av unionsupplösningen 27
Skandinavism, nationalism och historikermötet i Lund 1905

Narve Fulsås

1905 og stabiliseringa av norsk historie 37

Pertti Haapala

Kulturgeschichte i den finländska historieskrivningen 51

Bosse Sundin

Hembygdsläran 63
Upptäckten och konstruktionen av hembygden

Daniel Thorleifsen

Historie i Grønland i begyndelsen af 1900-tallet 81

Ida Blom

Tanker om frihet i norsk historiografi omkring 1900 97

Sigríður Matthíasdóttir

Nationalisme, køn og kvindesag i Island ved
århundredeskiftet 1900 119

Charlotte Tornbjer
Nationalism, kungligheter och genuskonstruktioner i Sverige kring 1905 133

Eva Eriksson
Historiebruk i arkitekturen 149

Niels Kayser Nielsen
1905 i Sverige 169
En studie i national revitalisering

Författarpresentationer 193

Förord

Denna boks historia började för över 100 år sedan. Det var 1905 som historikerna i Lund kallade till en nordisk historikerkongress, som skulle bli den första i raden av många nordiska historikermöten. För att markera hundraårsminnet arrangerade Historiska institutionen vid Lunds universitet 2005 en konferens kring historiebruk i Norden vid tiden för detta första historikermöte. Konferensen besöktes av forskare från Danmark, Finland, Grönland, Island, Norge och Sverige. De flesta deltagare var glädjande positiva till organisationskommitténs förfrågan om de ville publicera sina föredrag i bokform, och resultatet är denna bok, som på en gång hugfäster minnet av det första historikermötet och presenterar resultaten från jubileumskonferensen.

Konferensens organisationskommitté bestod av Harald Gustafsson, Fredrik Persson, Charlotte Tornbjer och Ulf Zander, där Fredrik drog det tunga administrativa lasset. På grund av andra pressande arbetsuppgifter kunde Ulf tyvärr inte delta i redaktionsarbetet med denna bok, men där har i gengäld Anna Wallette också ingått. Anna har dessutom fungerat som redaktionssekreterare och skött de praktiska kontakterna med finansiärer, författare och förlag. Vi har alla fyra gemensamt skrivit den introducerande texten, ett lagarbete som var mycket givande och roligt. Vi hoppas att läsarna också ska finna boken givande och på sina ställen lite rolig.

Konferensen arrangerades med stöd från Crafoordska stiftelsen, Letterstedtska föreningen, Lunds kommun, Stiftelsen Clara Lachmanns fond, samt Området för Humaniora och Teologi, Historisk-filosofiska sektionen och Historiska institutionen vid Lunds universitet. Utgivningen av denna bok har möjliggjorts genom bidrag från

Crafoordska stiftelsen, Letterstedtska föreningen, Magn. Bergvalls stiftelse, samt Åke Wibergs stiftelse. Vi tackar samtliga finansiärer.

Lund 2007

Redaktörerna

Den dubbla blicken på historien
En inledning

Där står hon – bergsbestigerskan, den danske konstnären J.F. Willumsens En bjergbestigerske, som han målade i två versioner under 1900-talets första decennium. Där står hon – på omslaget till denna bok – och blickar tillbaka på den tillryggalagda vägen. Hon gör en paus i sin klättring mot högre toppar och ser sig om. Hon kan uttrycka moderniteten, framtidstron, den hastiga samhällsomvandlingen kring förra sekelskiftet – hon verkar ju inte särskilt trött och ska säkert fortsätta efter bara en kort paus.

Men vad tänker hon då om det förflutna, det tillryggalagda? Har hon kommit från dalarnas mörker till topparnas ljus? Är det den obevekligt segrande moderniteten som uttrycks i hennes lediga gestalt, som bara visar ett förströtт intresse för att se bakåt? Eller står hon inte där och är lite nedslagen? Är det inte något av fin de siècle över henne – var det kanske inte bättre där nere i dalarna, är det en nostalgi över det som nu definitivt lämnas bakom som skuggar hennes ögon? Fast hon kanske använder denna nostalgi för att hämta kraft för den fortsatta vandringen? Ser hon både bakåt och framåt samtidigt, är det en dubbel blick vi anar? Hur orienterar hon sig i det modernitetens landskap som formades omkring sekelskiftet 1900?

Willumsens bergsbestigerska kan väcka många funderingar kring hur man hanterade historia för hundra år sedan, vid tiden för det första nordiska historikermötet i Lund 1905. Den direkta anledningen till att vi har satt samman denna bok är just hundraårsminnet av detta historikermöte. För att markera detta arrangerade Historiska institutionen vid Lunds universitet i augusti 2005 en konferens med forskare från hela Norden där vi diskuterade vilken plats och roll historia hade i de nordiska samhällena kring förra sekelskiftet.

Något idag så föga medieupphetsande som att hålla ett möte med akademiska historiker var nämligen en samhälleligt laddad fråga för hundra år sedan. Som Ulf Zander visar i sitt bidrag till denna bok spelade den politiska situationen stor roll för att mötet blev ett halvt fiasko. 1905 är ju också året för unionsupplösningen mellan Norge och Sverige, en händelse som skapade stor ömsesidig bitterhet, i Norge över Sveriges sega insisterande på företräde inom unionen och ovilja att lösa upp den, i Sverige över norrmännens ensidiga lösrivelse. Därför uteblev de norska historikerna mangrant från mötet, som därmed i huvudsak blev en dansk-svensk historia med ett blygsamt finländskt inslag. Vetenskap och politik hörde ihop – särskilt när det gällde historia.

I denna bok, som samlar de flesta av inläggen från konferensen, ser vi på historiens bruk i ett brett perspektiv. Det handlar inte bara om de akademiska historikerna och deras samhällsroll under detta formativa skede av stats- och nationsbyggande, även om detta är en viktig aspekt. Historien förmedlades, brukades och formades också av andra aktörer, på andra arenor. Det gäller till exempel hembygdsentusiaster i svenska Norrland eller grönländska kateketer, ambulerande kristendomslärare, det gäller isländska nationalister och det gäller inte minst de kvinnor som arbetade för förändrade politiska villkor för sitt kön. Det gäller arkitekter som ritade i tidens historiserande stilar såväl som bondespelmän som kunde uppträda som traditionsbärare med hjälp av moderna media.

Det fanns många olika sätt att manövrera i en tid präglad av modernisering, nationalism och historievurm och liksom när det gäller Willumsens bergsbestigerska är det inte alltid lätt att avgöra om samtidens blickar egentligen var riktade bakåt eller framåt, eller snarare på vilket sätt och i vilken kombination som de var detta. I denna inledning ska vi försöka dra samman några trådar från de olika bidragen och ge en skissartad bild av historiebruket i Norden.

Denna bild utmynnar enligt vår mening i en grundläggande likhet och en grundläggande olikhet: Det nationellt färgade, samhällsrelevanta historiebruket var gemensamt, men hur detta kom att gestaltas var i sin tur mycket olika mellan de olika nationella kontexterna. Nationalstatsbygget hade pågått i ungefär hundra år och skapat skilda politiska och kulturella ramverk, vilka i sin tur just vid denna tid befann sig i

förändringsprocesser som skulle få stor betydelse för framtiden. Dessa processer präglade också – och präglades av – historiens bruk.

Historia som historiskt problem

Bidragen i denna bok är föranledda av en specifik historisk händelse i form av 1905 års historikermöte. De knyter samtidigt an och bidrar till ett av de mest livaktiga forskningsfälten inom dagens historievetenskap. Sedan ett drygt decennium har problemställningar om historiens vidare samhälleliga, identitetsskapande och politiska funktion rönt stort intresse. Vems historia? Vilken historia? I vilka syften produceras den? Vilka konsekvenser kan den få? Frågorna, grundande i insikten om att historien inte utgör en absolut storhet exklusivt författad och förmedlad av den professionella historikern, är inte nya. De har dock i senare forskning kommit att tacklas på ett mer medvetet, systematiskt och omfattande vis än tidigare.

Detta är en internationell trend som har präglat forskningen i samtliga nordiska länder. I Danmark har en stark didaktisk tradition resulterat i fokus på institutionell förmedling. Precis som i Norge har också det historiska hanterandet av ockupationen satt avtryck i forskningen. Konstruerandet av sammanhållna nationella berättelser har skärskådats i Finland och på Island. Detta har gjorts även i Sverige, där forskningen annars har kännetecknats av intresse för ett mer utpräglat (dags)politiskt bruk av historia.[1]

Historiebruk, historiekultur, kollektivt minne, historieproducerande diskurs, historia som ideologisk maktresurs, minnesproduktion och berättelse är bara några av de teoretiska termer av olika abstraktionsgrad som har ackompanjerat studier av hur historia används. Snårskogen till trots går det att finna en gemensam nämnare i erkännandet av ett dubbelriktat processuellt samband mellan det förflutna, samtiden och framtiden. Det närmast allmänmänskliga i att orientera utifrån och förhålla sig till dessa tre tidsdimensioner kan sägas utgöra kärnan i begreppet *historiemedvetande*. Det är vare sig ett lättfattligt, entydigt eller okontroversiellt begrepp.[2] Likväl framstår det i sin mest grundläggande form som en plattform från vilken det är möjligt att formulera frågor om historiens samhälleliga funktion.

Därmed svävar historiemedvetandets ande i någon bemärkelse också över denna bok, även om det inte diskuteras explicit i någon

större omfattning i de enskilda bidragen. Genom ett utpräglat fokus på konkreta uttryck av olika historiebruk i olika kontexter är förhoppningen att boken kan fungera som ett bidrag från arbetsklädda historiker till ett vitalt forskningsfält.

En brytningstid

Den slitna etiketten "brytningstid" är svår att undvika om man i all korthet ska karaktärisera Norden – och världen – omkring förra sekelskiftet. Ekonomiskt befann sig den industrialiserade världen i vad som har kallats "den andra industrialiseringen", när elektricitet och kemiska processer skapade en mer avancerad storindustri, inom Norden särskilt i Sverige. Lantbruket gick för högtryck, befolkningen växte, folk flyttade till gamla städer och nya tätorter och nya sociala grupper och sociala problem skapades.

Samtidigt var decennierna före första världskriget något av det gamla samhällets höjdpunkt, där gamla värderingar och hierarkier fortfarande satt i högsätet. Inte minst inom konsten var det en tid med en väldig spännvidd, från det pompöst traditionalistiska till det respektlöst avantgardistiska. Samtidigt som stadens gator såg både de första bilarna och arbetarrörelsens stora demonstrationer klapprade fortfarande de kungliga hästarnas hovar mot kullerstenen när de krönta huvudenas korteger drog fram. Denna blandning av gammalt och nytt fanns i hela Norden, inklusive den politiska spänningen mellan kraven på liberal demokrati och ett konservativt försvar för ett mer auktoritärt styre.

Ett fenomen som var centralt i alla de nordiska länderna var nationalismen. Inte minst förankrades och tolkades olika historiebruk utifrån nationalismen, vilken kan sägas vara en övergripande diskurs som i princip alla grupperingar i samhället på ett eller annat sätt var tvungna att förhålla sig till. Nationalismen kan således sägas vara den överordnade tolkningsram som historiebruken verkade inom. Eller kanske man hellre ska säga nationalismer i plural eftersom det knappast var en enhetlig rörelse.

Oberoende om man menar att nationalismen har en etnisk kärna med rötter bortom industrialism och kapitalism eller om man hävdar att nationalismen är ett barn av det moderna samhället så förändrades och vitaliserades den på 1800-talet.[3] Inte minst fick den en

betydligt större masspridning med hjälp av olika former av medier och Eric Hobsbawm menar till exempel att eliten under denna period revitaliserade gamla traditioner för att skapa en större gemenskap. Därigenom försökte man hantera samhälleliga friktioner i form av ökade sociala motsättningar.[4] De nordiska länderna var inget undantag från detta.

Idéhistoriskt brukar man i modern tid skilja mellan två olika former av nationsbildningar: statsnationer och kulturnationer. Statsnationen med rötter i upplysningsprojektet utgår från medborgaren och kan därför inkludera olika etniska grupper, medan kulturnationen, vars ursprung kan härledas från romantiken, har den etniska tillhörigheten som grund för nationen.[5] I praktiken är det däremot ofta svårt att skilja dessa åt och de flesta nationer har drag av dem båda.

En form av nationalism som ej får glömmas bort är skandinavismen, som hade sin höjdpunkt i mitten av 1800-talet. Den kan sägas representera ett kulturnationalistiskt tänkande där den skandinaviska gemenskapen var i fokus. Den blev dock politiskt ohållbar efter att Sverige-Norge underlåtit att ingripa i det dansk-tyska kriget 1864. Senare forskning har emellertid visat att den har levt kvar i tankar om en särskild kulturell nordisk gemenskap och praktiskt samarbete.[6] Efter 1864 blev de nationalistiska strömningar, som i stället för den nordiska byggde på till exempel en svensk eller dansk gemenskap, mer vanliga i de nordiska länderna. Finland var här specifikt. Den svenskspråkiga delen var en självklar del i en nordisk gemenskap, medan den finskspråkiga delen av landet inte ansågs kunna inlemmas i någon form av nordisk gemenskap.[7]

Såväl nationens framtid som dess historia blev viktiga i uppbyggnaden av dessa gemenskaper. Den nationella gemenskapen skulle, som bland annat Benedict Andersons påpekar, innesluta såväl framtidens som det förflutnas människor.[8] Historieskrivningen blev i detta sammanhang en viktig del i berättelserna om nationen. Den tolkning av historien som lades till grund för den nationella berättelsen var avhängig av vilken framtid man ansåg önskvärd. Här återfinns såväl liberala, konservativa som socialistiska nationalismer.

Sekelskiftets Norden kan således sägas hysa ett antal nationalismer som också på olika sätt såväl konkurrerade med som flätades in i varandra. Hur historiens införlivades i de nationella berättelserna och

vilken nationalism som dominerade i vilket land hängde nära samman med varje lands unika politiska situation. Hur såg då den politiska situationen ut i Norden kring sekelskiftet 1900?

Sverige och Norge präglades i viss mån av unionen mellan länderna och de ständiga kriserna. Den slutliga unionsupplösningen ägde rum just 1905. Unionsstriderna verkade mobiliserande på nationalismen och i Sverige också på de demokratiska kraven; Norge hade visserligen parlamentarism sedan 1884, men i Sverige bildades den första parlamentariska regeringen just under unionskrisen.

Medan det liberala Venstre länge hade dominerat politiken i Norge kunde de svenska liberalerna ännu inte annat än tillfälligt bryta igenom de konservativa, stats- och kungavänliga grupperingar som dominerade i den med inskränkt rösträtt valda riksdagen. Partiväsendet var svagt utvecklat i Sverige och man hade ännu inte fasta riksorganisationer – förutom hos de ännu inte särskilt inflytelserika socialdemokraterna – av samma typ som i Danmark eller Norge. Det har träffande sagts att i Norge kom den politiska moderniseringen före den ekonomiska, medan det Sverige var tvärt om.

Den dominerande politiska frågan i Danmark, som hade en relativt demokratisk författning sedan 1849, var länge om det konservativa Højre kunde fortsätta att regera med kungens stöd mot *rigsdagens* vilja. Oppositionen kom från det liberala Venstre, och med "systemskiftet" 1901 kom en Venstre-regering, baserad på majoriteten i folketinget (den direktvalda kammaren i *rigsdagen*) till makten. Just 1905 bröt sig dock radikalare liberaler ut och bildade Radikale Venstre. Dessa år kom att lägga grunden till 1900-talets politiska liv i Danmark.

I Finland, då en delvis självstyrande del av Ryssland, var motsättningarna komplicerade av såväl den nationella och språkliga frågan mellan svenskt och finskt som av hotet om en russificering. De dramatiska händelserna följde slag i slag: 1904 mördades generalguvernören Bobrikov, 1905 utbröt revolution i Ryssland efter nederlaget mot Japan och i Finland genomfördes en storstrejk. Den ryska regimen mötte oron med eftergifter, och 1906 avlöstes den ålderdomliga lantdagen av en riksdag vald med allmän och lika rösträtt för män och kvinnor. Kvinnors rösträtt var annars ett stridsämne i hela Norden, men endast i Finland fick frågan sin lösning före första världskriget.

På Island hade länge en nationell opinion kämpat för ökad självstyrelse men frågan kunde lösas först efter systemskiftet i Danmark. Med självstyrelselagen 1904 fick det rådgivande alltinget också lagstiftande makt, en minister i Reykjavík blev ansvarig inför alltinget och detta öppnade för en politik med partibildningar som inte bara profilerade sig i den nationella frågan. I det nya självstyrande Island stod den nationella "återuppbyggnaden" högt på programmet, till exempel med inrättandet av ett universitet 1911.

I denna bok finns också ett bidrag om det oftast bortglömda av de nordiska länderna, nämligen Grönland. Grönland befann sig på många sätt i en helt annan situation än övriga Norden. Under denna tid kan det beskrivas som en dansk koloni, på linje med Danska Västindien, befolkningen hade annan etnisk identitet än danskarna och styrdes av utsända danskar. Men en viss lokal självstyrelse fanns ute i bygderna och ökades när kommuner skapades 1908, samtidigt som förvaltningen överfördes från handelskompaniet till staten. Också här var det tidiga 1900-talet, som vi kommer att se, en tid av omdefiniering av den nationella identiteten.

Det akademiska och det samhälleliga historiebruket

I forskningen om historiebruk har man framför allt fokuserat på hur historia används och uppfattas utanför de professionella historikernas cirklar. Det är en god reaktion mot den traditionella historiografiska forskningens bristande intresse för den utomakademiska historien, men samtidigt finns det risk att man kastar ut barnet med badvattnet. Också den akademiska historien är en del av samhällets historiebruk, den påverkar och påverkas av andra historiebruk; det gäller alldeles särskilt vid denna tid.

Generellt dominerade vad vi kan kalla en nationalromantisk historiesyn, där det var en självklarhet att nationen var en biologisk och kulturell enhet genom historien, och lika självklart att nationens förflutna stakade ut dess framtid. I praktiken fungerade det ofta tvärtom, som Narve Fulsås uttrycker det: "ei bestemt forventing til framtida blei gjort til utganspunkt for utforsking av fortida". Fulsås noterar den karaktäristiska U-formen på den nationella berättelsen i Norge och Danmark, med en strålande äldre historia, en nedgångsperiod och samtidens nationella uppgång. Samma tankefigur är

mycket tydlig på Island, som Sigríður Matthíasdóttir visar. I Finland var U-formen inte lika tydlig, snarare rörde det sig om en enda lång process av uppvaknande, där det finska folket – särskilt dess finskspråkiga del – till slut skulle inta sin rättmätiga plats som nationalstat. I Danmark representerades bottenpunkten i U:et av förlusten av Slesvig 1864 och här fanns en stark föreställning om att ett nationellt återuppvaknande var en livsnödvändighet om det alls skulle finnas en framtid för nationen.

Den akademiska disciplinen historia hade under slutet av 1800-talet genomgått en avgörande fas av professionalisering. Ämnet hade avgränsats, särskilt utbildade och anställda experter vakade över nationens minne. Men professionaliseringen innebar på detta stadium inget tillbakadragande från samhället. I hela Norden finner vi historiker i hög grad engagerade i samhällsdebatten. I allmänhet var detta engagemang liberalt kodat; både i Danmark och Norge var Venstre-traditionen stark. I stället för denna vänsterborgerliga, nationella kulturradikalism dominerade dock i Sverige en högerborgerlig, nationalkonservativ historieskrivning.

Fulsås gör här den intressanta iakttagelsen att unionskrisen 1905 kom att få olika konsekvenser för denna samhällsengagerade historia i de två länderna. I Norge hade det trots allt funnits en viss opposition av historiker, som till exempel Ludvig Daae, som inte utan vidare ställde upp på den nationella, liberala linjen som representerades av Ernst Sars. Men med unionsupplösningen tycktes den senare ha bevisats av historien själv och Fulsås citerar Daaes uppgivna ord till Sars: "Nu har alt ditt seiret, og alt mitt har tapt." Den liberala, nationalromantiska synen blev grundläggande för decennier framåt. I Sverige kom unionsupplösningen tvärtom att diskreditera den högernationella historieskrivningen och historikerna skulle aldrig mer få en lika framträdande roll i samhällsdebatten.

Emellertid kan Fulsås syn på denna punkt diskuteras. Visserligen började Lauritz Weibull efter 1910 hävda en opolitisk, vetenskaplig historieforskning, i praktiken med vänsterliberala förtecken. Men den högernationella traditionen var trots allt den dominerande i svensk forskning under det kommande halva seklet och även om historikerna blev tystare dröjde det till Weibullskolans slutliga seger under efterkrigstiden innan de blev helt tysta. Man måste dock hålla

med om att historieforskningen både i Sverige och i Danmark kom att bli mer präglad av ett inomvetenskapligt, analytiskt förhållningssätt än i Norge, även om det är en relativ mer än absolut skillnad.

Ur denna aspekt förefaller det inte göra så stor skillnad om ett samhälle förfogade över inhemska akademiska institutioner eller inte. Den isländska situationen avvek inte nämnvärt från den skandinaviska. Den danskutbildade Jón Aðils kunde i sina av staten betalda "folkföreläsningar", som Matthísadóttir visar, bygga på och fullända en nationalromantisk tradition, och han skulle också själv bli den första akademiska historikern på Island när ett diminutivt universitet inrättades i Reykjavík år 1911.

Den största avvikelsen från en nordisk norm visar Finland. Som Pertti Haapala redogör för, fick en kulturhistorisk forskning, inspirerad av den tyske historikern Karl Lamprecht, ett avgörande genomslag. Det var en kulturhistoria som vi idag kanske snarare skulle kalla socialhistoria eller samhällshistoria, som inte var statscentrerad och vände sig till folket på majoritetsspråket med den nya tidskriften *Historiallinen aikakauskirja*. Men också den byggde på den nationalromantiska traditionen, dess ena förutsättning var att Finlands historia måste vara folkets, eftersom det (ännu) inte hade haft någon egen stat. Dess andra var, enligt Haapala, inspiration från nya vetenskaper som nationalekonomi och sociologi.

Det är svårt att säga vad i den finländska situationen som gjorde att dessa nya strömningar fick ett så starkt genomslag inom historiedisciplinen, när de gick ganska spårlöst förbi i de övriga nordiska länderna (och i den finlandssvenska forskningen). Också i Norge kom lokal- och socialhistoriska teman att vara väsentliga för den "statslösa" perioden i norsk historia, men där utan den programmatiska vändningen från statshistoria. Statslösheten räcker alltså inte som förklaring. I varje fall kom också i Finland situationen vid 1900-talets början att ha en formativ effekt på historieskrivningen som sträckte sig in i efterkrigstiden.

Som dessa exempel visar kom likartade utgångspunkter i en nationalromantisk tradition att få olikartade effekter för den professionella historievetenskapen i de olika länderna, och också delvis olika effekter vad beträffar dess ställning i offentligheten. Det viktigaste intrycket är kanske ändå hur stark denna ställning var.

Fosterländskt pussel och naturens nationalisering

Akademikernas folkbildande insatser i offentligheten var inte något specifikt för Island eller förbehållet grundtvigianismens Danmark. Som Bo Sundin och Nils Kayser Nielsen visar var även de svenska akademikerna fullt inbegripna i folkbildning och ideologiproduktion i folkskolor, folkbildnings- och hembygdsföreningar samt vid folkhögskolor.

Folkbildningens och skolväsendets funktion för de nationella projekten har ofta förståtts och framställts i termer av medveten manipulation; ett sätt att konservera den rådande ordningen. Helt visst var en sådan dimension synlig i den religiöst och nationellt grundade danska kolonialism som Daniel Thorleifsen visar länge satte sitt märke på historie- och geografiundervisningen i Grönland. Den svenska skolans förkärlek för stormaktstidens krigiska bravader och firande av desamma är ett annat slående exempel. Att sätta likhetstecken mellan det förra sekelskiftets bildningssatsningar och konservatism är dock inte möjligt. Det vore att helt bortse från de pedagogiska projektens radikala potential. Vad gäller Sverige finns det här anledning att ta fasta på en parallellt pågående process: upptäckten och nationaliseringen av naturen, landskapet och hembygden.

Frambrytandet av ett närmast förbehållslöst omfamnande av naturen och det egna landskapets karaktär framträder tydligt i Sundins och Nielsens bidrag. Det handlade om att verka för såväl "folkupplysningens sak i allmänhet som särskilt för en större och noggrannare kännedom om hembygden, dess natur, språk, historia och minnen". Dräkter och dialekter samlades in. Naturen studerades och intogs i ledig vandringsklädsel. Exempel på detta är prins Eugens, Bruno Liljefors och Anders Zorns måleri och Heidenstams diktning. Lägg till detta varje självaktande landskaps och bygds egna storheter. De sköna konsterna förstärkte bilden. Som samlande nav för allt detta kom hembygden, för att tala med Sundin, att stå som en arena för konstruktion av lokal och regional identitet.

Upptäckten av hembygden var, vurmen för det specifika landskapet till trots, ett utpräglat nationellt projekt. Det handlade om att utforma unika bitar för att sedan foga dem samman i ett fosterländskt pussel. Lika ofta som väl har detta illustrerats med Artur Hazelius Skansen och Selma Lagerlöfs *Nils Holgerssons underbara resa genom*

Sverige. Exemplen andas knappast uppenbar radikalitet. Likväl öppnade natur- och landskapsvurmen för ett nytt förhållningssätt till det nationella i Sverige.

I Norge var nationalismen en fundamental del i kampen för liberal demokrati. I Sverige däremot sammankopplades tankegodset framför allt med försöken att slå tillbaka sådana politiska strävanden. Fästandet av det svenska vid landskapet och naturen erbjöd i sig ett alternativ och en kontrast till den alltmer ifrågasatta rojalistiska punschpatriotismen. Nielsen argumenterar för att nationaliseringen av naturen och landskapet förde med sig ett synliggörande av dem som verkade och handlade i dessa storheter; folket skrevs in som den nationella historiens nya stöttepelare. Ett intressant sätt att betrakta hembygdsvurmen finns hos Sundin. Han ser den som ett försök att skriva ett slags "totalhistoria", där landskapets geologiska, klimatologiska och i vid mening kulturella karaktär hade en lika given plats som en klassisk händelsehistoria. Det förflutna fascinerade alltjämt, om än det betraktades med nytt och annat fokus.

Den nationella omkodningen kunde vridas ytterligare ett varv i radikal riktning genom krav på folkets politiska deltagande. Att det faktiskt gjordes visar det självklara sätt på vilket hemslöjd och hönsskötsel blandades med rösträttskrav och medborgarkunskap på de säregna så kallade ungdomsmötena, som Sundin uppmärksammar. Samtidigt och sammanvävt med detta öppnade nationaliseringen av natur och folk för att också den unga arbetarrörelsen kunde omhulda den ursprungligen borgerliga föreställningen om nationen som absolut och politisk storhet. På folkhögskolorna Brunnsvik och Hola hade hembygdsideologin en given plats bredvid den socialistiska. Väl på folkrörelsernas agenda förebådade kulturnationalismens majoritetsseger folkhemstanken.

Modernitetens paradox

Historiens betydelse, eller var nuet befinner sig mellan det förflutna och framtiden, kan vid sekelskiftet 1900 ofta knytas till diskussionerna som uppkom efter att Charles Darwin hade presenterat sina teser om arternas uppkomst och kampen för tillvaron i *On The Origin of Species by Means of Natural Selection or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life* (1859). Bland naturforskare tog det inte

lång tid för tankar om det naturliga urvalet – att individer som anpassar sig till sin omvärld överlever lättare, kan reproducera sig och därmed överföra de egenskaper som gjorde att de överlevde – att bli populära. Trots att Darwin hade fått inspiration från frågor som rörde befolkningens försörjningsförmåga var han själv tveksam till att applicera sin utvecklingslära på samhällslivet. Men humanister tog till sig darwinistiska idéer och tanken på en progressiv utveckling av samhällslivet. Välkänt är att sådana tankar ledde till teorierna om att det fanns högre och lägre stående människoraser. Industrialiseringen togs som bevis för att den vita rasen klarade sig bättre i kampen om tillvaron.

En framåtskridande utvecklingstanke passar in med det starka etnografiska intresset som florerade. De socialdarwinistiska teorierna kastar ett förklarande ljus över hur kolonisatörer en gång i tiden såg det som en uppgift att hjälpa sina ociviliserade invånare att klättra uppåt på civilisationsstegen. Som Thorleifsson visar i sitt bidrag skulle grönlänningarna särskilt lära sin *danska* historia för att på så sätt bli mer kultiverade i framtiden. Grönlands historia var Danmarks historia, och inte var det något konstigt med det.

Under all denna utvecklingsoptimism kom vissa givetvis att se det gamla som någonting dammigt, något som borde kastas bort. Termen "modern" hade fått mer och mer av en positiv klang ju längre 1800-talet led. Detta var en tid av framtidstro. Teknikens framsteg och det naturvetenskapliga tänkande fullkomligt sprudlade. Albert Einstein presenterade sina tankar om ljus och energi, liksom sin relativitetsteori, just det år som de nordiska historikerna möttes i Lund. Det dröjde visserligen innan hans arbete fick genomslag, men det visar vilken vetgirighet som fanns hos vetenskapare 1905.

Alla ställde dock inte helhjärtat upp på tanken att all utveckling enbart var av godo, och att det gamla skulle glömmas och gömmas. Mitt i all denna framtidstro fanns också en gnagande oro över att tappa bort något viktigt. Genom att bevara historisk tid på museum och genom historieskrivningen skulle viktiga värderingar värnas. I den samtida kritiken skönjer vi också en rädsla för att naturen skulle försvinna när den utsattes för kapitalismens framfart, eller för att naturvetenskapen tenderade att se den enbart som död materia. Vi har redan berört naturvurmen, som även syntes i turistindustrins upp-

komst, där Norden ofta kom att stå för det ursprungliga och friska.

Men det fanns även en rädsla för att den gamla kulturen skulle försvinna. Att profilera det egna landets arkitektur i ett nationalromantiskt formspråk kan också ses som en reaktion mot industrialismens efterverkningar: "Att vårda förlorade värden blev ett akut behov i en tid då landskap, äldre stadsmiljöer och kulturarv hastigt brutits upp av tidens omvälvande krafter", som Eva Eriksson påpekar i sitt bidrag.

Ulf Zander visar i sitt bidrag att tradition och modernitet inte behöver vara varandras motsatser. De kan vara två begrepp som kompletterar varandra väl. Så var fallet vid sekelskiftet 1900. Då fanns vurmen för historia parallellt med ett bejakande av nymodigheterna. Niels Keyser Nielsen påvisar detta möte mellan det gamla och det nya samhället i sitt bidrag till denna antologi. Det unga, moderna och livskraftiga imponerade stort på samtiden. På samma gång tycks det som om det krävdes en stadig grund att stå på för det nya att bli extra vitalt. Nielsen kallar detta "en refleksiv nostalgi": Man måste se bakåt för att veta vart man är på väg.

Riksspelmannen hörde hemma på Skansen. Dess grundare Artur Hazelius var en av dem som bemötte sin rädsla för att det gamla bondesamhället skulle försvinna spårlöst med motåtgärden att samla den gamla allmogekulturen på sitt friluftsmuseum. Skansens byggdes med inspiration från Norge. Här kunde folklig kultur och folkbildningsideal samsas med inspiration både från traditionen och det moderna. I Norge kombinerades "fornnordisk" och "framtidsland" på ett oproblematiskt sätt till beskådan och till inspiration för de övriga nordiska länderna. På samma sätt talar Sigríður Matthíasdóttir om den unge filosofen Guðmundur Finnbogason, som 1906 betonade att islänningarnas föredömen fanns hos de starka, unga, vackra och målmedvetna män som 1 000 år tidigare bebyggde ön.

Vems framtid skapar vilken historia?

Nationens framtid var således en viktig dimension av den historia man berättade och tog fram i ljuset. Som vi har tagit upp tidigare fick den framtid man menade var eftersträvansvärd helt enkelt konsekvenser för historieskrivningen. Det innebar att de grupper och människor som ville förändra framtiden också måste "ändra" historien

eller i all fall diskutera vems historia man menade var viktig för samhället och nationen. Flera av bidragen i antologin omtalar bondekulturen som en central del av historiemedvetandet i de nordiska länderna kring sekelskiftet 1900. Samtidigt knackade den nya tiden med industrialisering och krav på frihet och jämlikhet på dörren. Men vems frihet och vilken jämlikhet var det man talade om? Detta är nära förknippat med den betydelse olika gruppers historia tillskrivs i den dominerande nationella berättelsen. De grupper som inte fanns med ville därför ha sina bidrag till nationen uppmärksammad.

Vid sekelskiftet 1900 pockade såväl arbetarrörelsen som kvinnorörelsen på inflytande i samhället. Båda dessa grupper försökte också på olika vis inkludera sin historia i den nationella berättelsen. Fulsås tar till exempel upp historikern Halvdan Koht som i sin historieskrivning hade som grundpremiss att "[a]ll regjering er ei form for klassemagt". På 1800-talet hade detta skett i en kamp för bönderna, men på 1900-talet hade det blivit arbetarnas tur. I denna tolkning stod inte klasskampen mot en nationell integration utan kunde ses som olika sidor av samma sak, det vill säga att även arbetarna skulle integreras i nationen genom en utvidgning av rösträtten och en inkludering av arbetarna i den nationella berättelsen.

Såväl Ida Blom, Sigriður Matthíasdóttir som Charlotte Tornbjer tar speciellt upp kvinnornas plats i det nationella historiemedvetandet. Alla tre betonar, liksom i princip all forskning som behandlar relationen mellan genus och nation, att nationen primärt är ett manligt projekt. Inom en nationell begreppsvärld lyfte man gärna fram historiska hjältar som hade drivit en nationell historia framåt. Det var helt enkelt män som hade slagits för den nationella friheten.

Hur förhöll sig då kvinnor till detta? Blom och Tornbjer lyfter här fram att kvinnor inte stod främmande för den nationella retoriken. De tar nämligen båda upp kvinnor som på olika sätt försökte dra fram kvinnors historiska betydelse i ljuset. Kvinnors insatser i historien fick betydelse för hur de upplevde sin situation i nutiden. Blom lyfter fram Ragna Nilsens strävan att hitta förmödrar i historien och Tornbjer tar upp de försök som gjordes att upphöja Kristina Gyllenstierna till en historisk hjälte, värd att hyllas med en staty.

Här återfinns också en intressant skillnad mellan Island å ena sidan och Norge och Sverige å andra sidan. Såväl i Norge som i Sverige

användes gärna en nationell retorik för att motivera till exempel kvinnlig rösträtt, medan kvinnorörelsen på Island inte gjorde det. Matthíasdóttir menar att detta har att göra med att den isländska guldålderberättelsen, som var så viktig för den isländska nationella identiteten, vid denna tid var så impregnerad av maskulinitet att kvinnor helt enkelt inte kunde anknyta till den utan att göra sig till åtlöje. Samtidigt var ju även de nationella berättelserna i Sverige och Norge tydligt präglade av maskulina ideal, vilket gör att man undrar vad det var som gjorde att kvinnor i dessa länder ändå tyckte sig kunna nyttja dess retorik när de argumenterade för kvinnlig rösträtt. Här skulle en djupare jämförande analys mellan de olika nordiska länderna, som både är så lika och olika, kunna tillföra forskningen nya dimensioner.

Relationen mellan kvinnors rättigheter och nationella berättelser är således komplicerad. För hur hanterar man krockar mellan de olika identiteterna? Detta är inte enbart ett problem som kvinnor brottades med utan även arbetarrörelsen ställdes inför detta dilemma. Inom kvinnorörelsen och arbetarrörelsen fanns föreställningen om identiteter som gick utanför nationens gränser. När så dessa identiteter krockade med den nationella identiteten kunde människor, vilket Blom tar upp sitt bidrag, ställas inför smärtsamma val. Men valen kunde se olika ut i de skilda nationella kontexterna.

Mångdubbla blickar formar framtiden

Om vi återvänder till bergsbestigerskan från inledningen kan vi nu fastslå att hennes blick verkligen är dubbel, för att inte säga mångdubbel. Hon ser bakåt och framåt på en gång. Kring förra sekelskiftet var historiebruket mångfacetterat. Historien brukades ofta och mycket, men den brukades i regel som avstamp för framtiden. Begreppet historiemedvetande säger oss att historiebruk alltid står i samband med ett dubbelriktat orienterande längs med tidsaxeln – då-nu-sedan – och då måste ju detta gälla också för hundra år sedan. Men vi menar att de empiriska studierna i denna volym lagda bredvid varandra bidrar med en preciserad förståelse för hur denna relation fungerade och vikten av att se bruk av historia i sitt specifika sammanhang.

Ett ramverk i detta sammanhang utgjordes av nationalismen. Historiebruket var överallt djupt förankrat i nationalromantiska föreställ-

ningar. Idén om folket respektive nationen som ett unikt subjekt och dess historia som en ödesgemenskap med manande betydelse för framtiden var allmänt utbredd. Det gällde såväl inom den akademiska historien som inom politiken, vilket påfallande ofta var samma sak. Det gällde bland lärare, kateketer, folkbildare, hembygdsentusiaster likaväl som bland grupper som kämpade för att komma in på den offentliga arenan, som arbetarerörelsen och kvinnorörelsen. Det gällde etablerade nationalstater som den danska och den svenska, liksom nationella rörelser inom större statsbildningar, som den isländska och den finländska.

Men vi har också sett att dessa gemensamma drag för Norden ändå yttrade sig mycket olikartat i de olika länderna. I det "statslösa" Finland blev kulturhistorien de finsknationella historikernas föredragna väg, medan den konservativa, statsnationella historieskrivningen i Sverige visserligen i någon mån diskrediterades, men ändå dominerade på ett helt annat sätt än i Norge med dess vänsterborgerliga, liberala nationalism. En "nationell" historieskrivning kunde för Grönland innebära att visa att grönlänningarna närmade sig danskarna i civilisationsnivå, medan den på Island tvärtom handlade om att med historiens hjälp hålla största möjliga distans till Danmark. Kvinnorörelsens likartade politiska målsättningar, men helt olika förhållningssätt till historien i Sverige och Norge å ena sidan, på Island å den andra, är ytterligare ett exempel på hur viktig den nationalstatliga kontexten var. Nationalstaten var förvisso en social konstruktion som inte hade mer än högst ett århundrade på nacken, men den var en mycket stark konstruktion.

Samtidigt stärktes denna konstruktion av de processer kring förra sekelskiftet som vi här har sett exempel på. Utgången av unionsstriden mellan Sverige och Norge knäsatte drag som för resten av 1900-talet skulle vara präglande för de två nationalstaterna. Nationalism har förblivit mer "vänster" i Norge och mer "höger" i Sverige, och historien har behållit en viktig plats i den nationella självbilden i Norge men gradvis förlorat den i Sverige. Den högstämda nationalromantiken från Jón Aðils folkföreläsningar bildar än idag grunden för populära historieföreställningar på Island. Den kulturhistoriska riktningen behärskade finsk historieforskning in i efterkrigstiden. På ett djupare plan tål det att hävdas att också de ekonomiska, socia-

la och politiska förändringarna kring sekelskiftet skapade ramar för mycket av den nordiska 1900-talshistorien.

När de nordiska historikerna – eller noga taget de danska och svenska, plus några finlandssvenskar – samlades i Lund till det första nordiska historikermötet 1905 levde de alltså mitt i en formativ historisk period. De stora rörelserna i tiden bröt in i deras vetenskap, och de tog själva del i dem. Kanske är det symboliskt att de inledde sitt möte i universitetets aula, medan den begränsade skara som år 2005 samlades för att högtidlighålla hundraårsminnet inledde med en mottagning i en lokal rakt under aulan, i Universitetshusets källare. Har historikerna på hundra år flyttats från högtidssalen till källaren?

Harald Gustafsson, Fredrik Persson,
Charlotte Tornbjer & Anna Wallette

Noter

1. Ambitionen är inte att här ge en fullständig översikt av nordisk forskning om hur historia brukas utan påvisa fältets omfattning och skiftande karaktär. Exempel på verk som ligger till grund för karaktäristiken är: *Den jyske historiker: extranummer december 1995, Historieformidling*; Sven Sødring Jensen, *Historie og fiktion*, Köpenhamn 1990; Claus Bryld & Anette Warring, *Besættelsetiden som kollektiv erindring*, Roskilde 1998; Anne Eriksen, *Det var noen annen under krigen*, Oslo 1995; Derek Fewster, *Visions of Past Glory*, Helsingfors 2006; Guðmundur Hálfdanarson, *Íslenska þjóðríkið – uppruni og endimörk,* Reykjavík 2001; Jón Yngvi Jóhannsson, Kolbeinn Óattarsson Proppé & Sverrir Jakobsson (red.), *Þjóðerni í þúsund ár?,* Reykjavík 2003; *Historisk tidsskrift, Temanummer Historiebruk* 2002:2; Åsa Linderborg, *Socialdemokraterna skriver historia*, Stockholm 2001; Roger Johansson, *Kampen om historien*, Stockholm 2001; Klas-Göran Karlsson & Ulf Zander (red.) *The Holocaust on Post-War Battlefields*, Lund 2006; Erik Axelsson, *Historien i politiken*, Uppsala 2006.
2. Se exempelvis: Bernard Erik Jensen, "Historiemedvetande – begreppsanalys, samhällsteori, didaktik", i Christer Karlegärd & Klas-Göran Karlsson (red.) *Historiedidaktik*, Lund 1997; Erik Axelsson, "Historia i bruk och medvetande. En kritisk diskussion av två historiografiska begrepp", i Samuel Edquist, Jörgen Gustafsson, Stefan Johansson & Åsa Linderborg (red.), *En helt annan historia*, Uppsala 2004.
3. Anthony D. Smith, *The Ethnic Origin of Nations*, Oxford 1986 hävdar att nationen har etnisk kärna som går långt tillbaka i tiden, medan till exempel forskare som Eric Hobsbawm, *Nation and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality*, Cambridge 1992 och Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Oxford 1983 hävdar att nationen är en konstruktion som uppkom i och med det moderna samhället.
4. Se till exempel Eric Hobsbawm & Terence Ranger (eds) *The invention of Traditions*, Cambridge 1983. Se även Benedict Anderson, *Den föreställda gemenskapen. Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*, Göteborg 1993.

5. Distinktionen kommer ursprungligen från Hans Kohn, se Hans Kohn, "Western and Eastern Nationalisms", i John Hutchinson & Anthony D. Smith (ed.), *Nationalism*, Oxford/New York 1994, s. 162–165.
6. Se till exempel Ruth Hemstad, "Nordisk samklang med politiska dissonanser. Skandinavisme og skandinavisk samarbeid på 1800-tallet", i Max Engman & Åke Sandström (red.), *Det nya Norden efter Napoleon*, Stockholm 2004, s. 187–227; Monika Janfelt, *Att leva i den bästa av världar. Föreningarna Nordens syn på Norden 1919-1933*, Stockholm 2005.
7. Rune Johansson, "'Ett odödligt sinnelag'? Svensk nationell utveckling i ett komparativt perspektiv", i Erik Olsson (red.), *Etnicitetens gränser och mångfald*, Stockholm 2000, s. 292–298, 313–315.
8. Benedict Anderson 1993, s. 21.

Ulf Zander

I skuggan av unionsupplösningen

Skandinavism, nationalism och historikermötet i Lund 1905

Sekel- och millennieskiften är av hävd förknippade med föreställningar om att en ny och radikalt annorlunda tid står för dörren. Skiftet till ett nytt århundrade eller årtusende har återkommande liknats vid en vattendelare då mycket av det gamla skall sköljas bort.[1] I historiens backspegel framstår förändringstakten sällan som lika stark och omfattande. Till exempel sammanfogades begrepp och tankelinjer som vid en första anblick kan tyckas vara varandras absoluta motsatser tidvis kring sekelskiftet 1900. Industrialisering och urbanisering var två centrala uttryck för en modernisering som medförde ett brott gentemot många av det agrart dominerade samhällets vanor, traditioner och föreställningar. Det innebar emellertid inte nödvändigtvis att tradition och modernitet, historia och framtid, betraktades som oförenliga storheter.

Ett konkret exempel kan hämtas från Allmänna konst- och industriutställningen i Stockholm 1897. En av dess publikmagneter var Industrihallen. I den storslagna byggnaden var många av de mest uppseendeväckande tekniska innovationerna samlade. Viktor Andrén, tidens mest kände illustratör vid sidan av Carl Larsson, återgav dock inga nymodigheter i sin affisch över Industrihallen. Byggnadens storlek och form träder i hans teckning som ur en dimbank fram i bakgrunden. Bilden domineras i stället av en trumpetare ur Gustav II Adolfs armé som blåser en fanfar över Stockholmsutställningens stolthet.[2]

Viktor Andréns affisch för Industrihallen till Allmänna Konst- och Industriutställningen i Stockholm, 1897.(Kungliga Biblioteket, Stockholm.)

Andréns verk var ett av många som vid tiden utgick från en jämförelse mellan svensk stormaktstid och de rådande framgångarna inom industrins och teknikens områden, något som ledde till att flera bedömare började tala om Sveriges andra storhetstid. Det var heller inte ovanligt att minnen från fornstora dagar fick stå på egna ben, manifesterat i otaliga hyllnings- och jubileumsskrifter samt statyer över stormaktstidens kungar och fältherrar. De återkommande dansk-svenska verbala skärmytslingar i pressen med utgångspunkt i Stockholmsutställningens konstavdelning bidrog även de till en i samtiden återkommande slutsats om att skandinavismen inte hade mycket att hämta i konkurrensen med de många och högljudda nationella och nationalistiska yttringarna.[3]

Därmed inte sagt att skandinavismen stod sig slätt. Den politiska idén om ett skandinaviskt rike enat under ett kungahus hade fått sin dödsstöt i samband med den svenska oviljan att bistå Danmark i det olycksaliga kriget mot Preussen och Österrike 1864. Under de följande årtiondena inleddes skandinaviska samarbeten framför allt på det eko-

nomiska området. Utbytena länderna emellan märktes inte bara ifråga om samordningar av postgång och tullar, utan även i en omfattande ut- och invandring. Framför allt var det fråga om arbetskraftsvandringar. Det var i betydande omfattning svenskar som hade svårt att finna utkomst året om i Sverige som sökte lyckan i Danmark och Norge.

Arbetskraftsvandringar var ingalunda nytt, men reaktionerna på dem tog sig nya uttryck kring sekelskiftet 1900. Det var till exempel vanligt att svenska tidningsskribenter uttryckte oro för sina landsmän i främmande land. I enlighet med denna föreställning ansågs Köpenhamn vara en stad med särskilt många faror för de unga och oerfarna svenska kvinnor som arbetade som hembiträden i den danska huvudstaden. Likaså var tonen emellanåt hård gentemot svenskarna i mottagarländerna. De fick tidvis finna sig i att bli kallade för "svenskejævlar" och försvara sig mot anklagelser om att vara lata och tjuvaktiga.[4] Starkt bidragande till det hårda tonfallet mellan skandinaver som arbetade på samma arbetsplatser var den vid tiden allt starkare nationalismen. Som den danske historikern och museimannen Henrik Zip Sane konstaterat bidrog nationalismen till att förstärka uppfattningen att det i första hand var "främlingar", inte grannfolk, som kom för att söka arbete.[5]

Vid tiden försökte ett antal politiker och akademiker att i tal och skrift förena nationalism och skandinavism. En mycket aktiv anhängare av både svensk stormaktstid och skandinavisk förbrödring var historikern Martin Weibull. Under 1800-talets sista årtionden var han en drivande kraft i ett flertal monumentprojekt. Bland dem återfanns de fullbordade statyerna över karolinerkungarna Karl X Gustav, invigd 1896 i Malmö, och Karl XI, uppförd året därpå i Karlskrona. Han var även den drivande kraften bakom det misslyckade jubileet över 500-årsminnet av Kalmarunionen och dess grundare, Danmarks drottning Margareta. Trots de svårigheter som den dubbla lojaliteten ofta resulterade i höll Weibull fast vid den och tycks heller inte på allvar ha ifrågasatt kombinationen av nationalism och skandinavism.[6]

För att återgå till Viktor Andréns illustration visar ett närmare studium av den att visserligen är fanan som är fäst vid trumpeten blågul och prydd med tre kronor. I sin andra hand håller soldaten en vapensköld uppdelad i tre fält. Vart och ett av dem pryds av de skan-

dinaviska ländernas symboler. Skandinavismen märktes även i andra sammanhang kring sekelskiftet 1900. Ett populärt och medialt uppmärksammat exempel var Emil Pulchaus operett- och danssällskap. Sommaren 1894 gjorde damerna i en danstrio succé runtom i Sverige när de i numret Pas de trois Scandinavie uppträdde som dansk, norsk och svensk soldat som, likt det berömda danska motivet från 1840-talet, förenas i endräkt under respektive lands fanor. Detta sång- och dansnummer illustrerar väl en i flera sammanhang framförd slutsats om att skandinavismen efter 1864 främst gjorde sig gällande i kulturella sammanhang. Genom de framgångar som skandinavismen rönte på detta område verkade den modererande på respektive lands nationalister, men ett villkor var att den inte konkurrerade med de nationalistiska strömningarna. Det var när skandinavismen framfördes som ett underhållande inslag eller som ideologisk utfyllnad i högtidliga sammanhang som den fick störst utrymme och väckte betydande gensvar i sekelskiftets offentlighet.[7]

Konflikt och samförstånd inför och efter unionsupplösningen

Unionsupplösningen 1905 bidrog till att sätta motsättningen mellan nationalism och skandinavism i blixtbelysning. I förspelet märktes en del vapenskrammel, men den fredliga skilsmässan har i efterhandsperspektivet lett till att de insatser som bidrog till att undvika blodspillan hamnat i förgrunden. Till exempel har Inger Hammar påvisat att den norsk-svenska konflikten även satte sina spår i kvinnorörelsen. Problemet låg i att kvinnor i Norge respektive Sverige förväntades ställa sig bakom sitt fosterland samtidigt som det fanns ett ideal om systerskap över nationsgränserna. Sammantaget visade det sig att de nationalistiska lojaliteterna var starkare än systerskapet, även om det fanns exempel på liberala och socialdemokratiska kvinnor som stödde Norges sak och de norska kvinnornas nationalförbund som hamnat på kollisionskurs med sin svenska systerorganisation. Motsättningarna till trots samarbetade kvinnor över hela det politiska spektrat i gemensamma aktioner och manifestationer för att undvika ett krigsutbrott.[8] Vidare har pressforskare lyft fram hur samtida journalister i flera fall bidrog till att gjuta olja på vågorna, bland annat genom att undvika att publicera uppgifter om politiska möten

och beslut som hade kunnat bidra till att ytterligare försämra relationen mellan de norska och svenska förhandlarna.[9]

Ovan sagda utesluter inte närvaron av avvaktande eller rentav fientliga inslag både före och efter förhandlingarna i Karlstad. Framför allt i svensk konservativ press gjordes efter att upplösningen var ett faktum en mängd hätska utfall mot Norge och Danmark, i sistnämnda fall på grund av att danskarna överlag ställt sig på norrmännens sida under unionskrisen.

Relationen mellan Sverige och Norge var fortsatt spänd åren efter unionsupplösningen, vilket bland annat märktes i en norsk oro för svensk revanschism. I värsta fall kunde den resultera i ett svenskt anfallskrig som den norska krigsmakten med all säkerhet inte skulle kunna stå emot. Från norsk sida var det, menar arkivmannen och historikern Harald Hals, först i och med första världskriget som fruktan för ett svenskt angrepp försvann. Därefter började den tidigare skarpa fiendebilden att ersättas med förhoppningar om ett nytt skandinaviskt samförstånd.[10]

Det var inte bara på central politisk nivå som unionsupplösningen ledde till en bitter eftersmak. I sydsvensk press var upprördheten stor över att ledande danskar tagit tydlig ställning för Norges sak. Resultatet var uppmaningar till bojkott av de traditionella resorna till Köpenhamn för att julhandla och maningar att inte handla med danska affärsmän. Tonen var så pass upprörd att danska industrimän framträdde för att lugna kollegerna på andra sidan av Öresund och inbjuda till fortsatt handelsutbyte länderna emellan.[11]

Ett annat område där det spända läget i samband med unionsupplösningen satte tydliga avtryck var mötesverksamheten. Den norska historikern Ruth Hemstad har identifierat en tydlig skillnad mellan åren kring sekelskiftet, då den skandinaviska mötesaktiviteten var hög, och efterföljden av unionsupplösningen. Utvecklingen gick från en varm indiansommar till en kylslagen nordisk vinter, sammanfattar hon. Som ett konkret exempel på den dramatiska förändringen pekar Hemstad på de nordiska pressmötena. Sådana hade arrangerats både 1899 och 1902. Ett tredje var planerat att äga rum 1905, men det ställdes in och det dröjde ända till 1922 innan nästa sammankomst. Det inställda pressmötet var i gott sällskap: 1905 och de närmast följande åren annullerades även de skandinaviska filologernas,

missionsförbundens, folkhögskolelärarnas och naturforskarnas möten, liksom det fjärde nordiska akademikermötet.[12]

Historikermöte med förhinder

En av entusiasterna bakom de nordiska akademikermötena var den ovan omtalade historikern Martin Weibull. Redan vid studentmötet i Kristiania 1869 framförde han ett förslag om ett nordiskt samarbete om kurser och utbildningar.[13] Han höll under resten av 1800-talet envist fast vid uppfattningen att skandinavismen var en enande kraft att räkna med, och verkade på olika fronter för fortsatta och utvidgade former för skandinaviska samarbeten, inte minst mellan akademiker. Parallellt med hans arbete med de nordiska akademikermötena propagerade han för nordiska historikermöten. Finansieringen därtill hämtades från en fond som han initierat och suttit ordförande för.[14] Dess namn, Karl X Gustavs historiska fond, är ännu ett belägg för att han inte såg någon tydlig motsättning mellan nationalistisk vurm för svensk stormaktstid och förhoppningar om en skandinavistisk renässans. Själv fick han emellertid aldrig se idén förverkligad. Weibull avled 1902. Tre år senare realiserades hans önskan, då en nordisk sammankomst för historiker gick av stapeln i Lund, där Weibull verkat under hela sin historikerkarriär.

Dock blev de tre konferensdagarna i början av juni 1905 inte vad Weibull önskat sig. Inbjudan sändes ut i början av maj, vilket var i samma veva som unionsfrågan förorsakade det första av årets tre regeringsskiften i Sverige. De norska historikerna valde mangrant att inte hörsamma inbjudan. Mötet kommenterades inte med ett ord i norsk *Historisk tidsskrift*.[15] Även från dansk sida var gensvaret svagt. De danska historiker som företrädde en radikal historieskrivning hade nära kontakter med sina norska kolleger, framför allt Halvdan Koht, och uttryckte sina sympatier för Norge genom att utebli från konferensen. Därutöver infann sig nio finska och en tysk historiker. Att den skandinavistiska andan även i andra avseenden hade svårt att göra sig gällande märktes under den festliga middagen på Grand Hotel. Förvisso var det inte alla av de 200 mötesdeltagarna som medverkade i denna begivenhet, men det förändrade inte på något avgörande sätt den starka svenska dominansen. Såväl Oscar II som Kristian IX hade sänt lyckönskningstelegram. De eldade på

de nationalistiska känslorna, men danskarnas framförande av "Kong Christian stod ved høien mast" hade svårt att mäta sig med den svenska "Kungssången". Förklaringen är enkel. Den danska delegationen kunde endast mönstra 28 man. Svenskarna var 163.[16]

Efter att biskopen och politikern Gottfrid Billing högtidligen öppnat "Den nordisk historiska kongressen i Lund", som var den officiella benämningen, fanns det ett tämligen varierat utbud för mötesdeltagarna att ta del av.[17] Det saknades förvisso inte föredrag om svensk stormaktstid med särskilt fokus på Karl X Gustavs krig i Polen och sjöslaget utanför Kronborg den 29 oktober 1658 samt den turkiska politiken gentemot Karl XII från 1709. De militärhistoriska inslagen kompletterades bland annat med utläggningar om paleolitiska lämningar i Danmark, tolkningar av isländska sagor, om den historiska forskningens begynnelse vid universitetet i Åbo samt Johannes Steenstrups och Ludvig Stavenows föredrag om näringslivets utveckling i äldre perioder respektive relationen mellan kungamakt och byråkrati under den gustavianska tiden. I rapporteringen från mötet i svensk *Historisk tidskrift* och i dansk *Historisk tidsskrift* betonades återkommande att föredragen baserats på forskning i frontlinjen, vilket avslöjades i formuleringar som att föreläsaren "röjde kraftigt upp bland förflutna tiders meningar" och att framförandena var grundade på "hittills okända eller föga beaktade källor i arkiven".

I modern anda arrangerades även ett diskussionsforum och arbetssessioner. Vid den förra diskuterades vilka krav som borde ställas på läroböcker i allmän historia. En av arbetssektionerna ägnades frågan om huruvida det var lämpligt att tillmäta kultur- och samhällshistoria samma status som politisk historia och militärhistoria. I rapporterna från historikermötet fick dessa programpunkter varierande omdömen: "De vid kongressen hållna diskussionerna stodo i regel knappast i jämnhöjd med de genomgående intresseväckande, på nya uppslag rika föredragen", menade Lauritz Weibull i svensk *Historisk tidskrift*. Bidragande därtill var säkerligen en upprördhet över inlägg i debatten om läroböckerna "som förverkligade skulle rycka universitetsstudierna ned till skolundervisningens nivå". Johannes Steenstrups diskussion i dansk *Historisk tidsskrift* hade en positivare grundton. Gemensamt för båda tidskrifterna var betoningen av de nyttiga uppslag som givits i diskussionerna om förteckningarna över hand-

skrivna källor om Nordens historia i utländska samlingar och de nyaste metoderna för behandling av arkivalier.

En annan programpunkt som väckt uppskattning var den avslutande dagens utflykt. Den 4 juni var ett tåg inhyrt som förde mötesdeltagarna på en resa över den skånska slätten till Glimmingehus där dåvarande landsarkivarien Lauritz Weibull lade ut texten om borgens historia. Avslutningsvis framhöll han att Glimmingehus som väl var ännu inte hade drabbats av den moderna restaureringsvandalismen. Färden fortsatte därefter till Simrishamn och hällristningarna söder om staden. På återvägen gjordes ett stopp i Dalby kyrka innan kosan styrdes mot Malmö där mötet löstes upp. Några deltagare stannade kvar ännu en dag för att lyssna till Lauritz Weibulls föredrag över Lunds domkyrka och följa med på Arthur Stilles vandring till de fält norr om staden där slaget om Lund utkämpats 1676.

Början på en tradition

Slutomdömet var gott. Steenstrup förde vidare en enligt honom allmänt spridd uppfattning om att historikermötet varit intressant och lärorikt. Möjligheten att få träffa nordiska kolleger och med dem diskutera arbetsmetoder och framställningskonst hade varit ovärderlig och manade till efterföljd. Det kom dock att dröja många år innan nästa möte arrangerades. Från norskt håll togs ett initiativ 1914, men tiden var ännu inte mogen. Först 1920 ägde det rum i Kalmar. Deltagarantalet var endast ett hundratal, en halvering av antalet historiker i Lund 1905. Därefter gick utvecklingen snabbare. Till nästa möte i Göteborg dröjde det bara tre år, liksom till det första utanför Sverige, där historikerna i Köpenhamn och Sorø stod för värdskapet.

Historikern och pressforskaren Jarl Torbacke, som skrivit om de nordiska historikermötenas historia, betonar att andra världskriget spelade stor roll för historikermötenas framtida utformning. Mellankrigstidens möten hade utmärkts av att var och en historiker talade om sin specialitet, ofta med utgångspunkt i det egna landets historia. I norska Lillehammer 1948 togs för första gången de erfarenheter upp som gjorts under åren 1939–1945. Tillvaron hade visserligen varit högst olikartad i nordiska länderna, men de borde, menade man, vara en utgångspunkt för gemensamma diskussioner och reflektioner kring demokrati och rättsliga frågor. Uppmaningen föll inledningsvis

på hälleberget. Både vid mötet i Lillehammer 1948 och det följande i Göteborg 1951 upprepades gamla mönster, vilket resulterade i en betydande uppsplittring och en total avsaknad av tematisering.[18]

Radikala förändringar genomfördes därför till de följande mötena i Åbo och Lund. När ansvaret för den tolfte sammankomsten för historiker var tillbaka på ursprungsplatsen hade bitarna börjat falla på plats. De nordiska historikermötena hade kommit för att stanna och är numera, drygt hundra år efter traditionens begynnelse, en återkommande och väl etablerad mötesplats trots att konkurrensen från andra och inte sällan specialiserade sammankomster för historiker har tilltagit under de senaste årtiondena.

Noter

1. För ett tydligt exempel med sekelskiftet 1900 i fokus, se Jan Romein, *The Watershed of Two Eras: Europe in 1900*, Middletown, Connecticut 1978, passim.
2. Anders Ekström, *Den utställda världen. Stockholmsutställningen 1897 och 1800-talets världsutställningar*, Stockholm 1994, s. 106, 132–141, 170–177.
3. Ulf Zander, *Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*, Lund 2001, s. 96–109.
4. Se t.ex. Jan Eivind Myhre, "Kajsa, Sven og hundre tusen svensker – innvandring fra Sverige til Norge på 1800-tallet", i Torbjörn Nilsson & Øystein Sørensen (red.), *Goda grannar eller morska motståndare? Sverige och Norge från 1814 till idag*, Stockholm 2005, s. 98–102.
5. Henrik Zip Sane, *Billige og villige? Fremmedarbejdere i fædrelandet ca. 1800–1970*, Farum 2000, s. 17–27.
6. Birgitta Odén, "Ärestoder och minnesfester i Skåne"; *Ale* 1976:2, s. 34; Ulf Zander, "Historia i brons och granit. Nationella monument och regionala identiteter i Öresundsområdet", i Sven Tägil, Fredrik Lindström & Solveig Ståhl (red.), *Öresundsregionen – visioner och verklighet*, Lund 1997, s. 46, 49, 51.
7. Se t.ex. Uffe Østergård, "Norden – europæisk eller nordisk?"; *Den jyske historiker*, nr 69–70, 1994, s. 15; Ulf Zander, "Hur stort är fäderneslandet? Skånsk historia och dansk-svenska gränser från sekelslut till sekelslut"; *Ale* 1999:3, s. 13–14; Øystein Sørensen, "Kampen om Norges sjel 1770–1904", i Øystein Sørensen & Trond Berg Eriksen (red.), *Norsk idéhistorie. Bind 3*, Oslo 2001, s. 249–252.
8. Inger Hammar, *För freden och rösträtten. Kvinnorna och den svensk-norska unionens sista dagar*, Lund 2004, s. 77–126. Se även Lovisa af Petersens, *Formering för offentlighet. Kvinnokonferenser och Svenska Kvinnors Nationalförbund kring sekelskiftet 1900*, Stockholm 2006, s. 73–75.
9. Gunnar Gran, *Til Kjølen skiljte oss ad. Unionsuppløsningen i svensk og norsk presse*, Kristiansand 2005.
10. Harald Hals, "Regjeringen Michelsen og Sverige 1905–1907", i *Scandia* 2005:2, s. 216–236.
11. Ulf Zander 1999, s. 19–20.
12. Ruth Hemstad, "Skandinavismen og 1905. Fra Indian Summer til nordisk vinter"; *Nordisk tidskrift* 2005:1, s. 1–16; densamma, "Fra 'Indian Summer' til 'nordisk vinter' – nord-

isk samarbeid og 1905", i Torbjörn Nilsson & Øystein Sørensen (red.), *Goda grannar eller morska motståndare? Sverige och Norge från 1814 till idag*, Stockholm 2005, s. 11–27.

13. Carl Fehrman, *Lärdomens Lund. Epoker, episoder, miljöer, människor*, Malmö 1984, s. 143.
14. Joh. Stp. (Johannes Steenstrup), "Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland", *(Dansk) Historisk tidsskrift* 1905, s. 135.
15. Jarl Torbacke, "Hundra år av vetenskaplig gemenskap. 25 nordiska historikermöten", *Nordisk Tidskrift* 2005:1, s. 61–62.
16. Enligt reportagen i *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* och *Nya Dagligt Allehanda* 29/6 1905. Sifferuppgifterna är hämtade från Joh. Stp. (Johannes Steenstrup) 1905, s. 135.
17. Den följande framställningen bygger på Joh. Stp. (Johannes Steenstrup) 1905 och "Den nordisk historiska kongressen i Lund", i Lauritz Weibull, *(Svensk) Historisk tidskrift* 1905, s. 93–103.
18. Jarl Torbacke 2005, s. 61–68.

Narve Fulsås

1905 og stabiliseringa av norsk historie

Då norske historikarar heldt seg borte frå det første nordiske historikarmøtet i Lund i 1905, svarte Lauritz Weibull med å kritisere all samanblanding av politikk og vitskap og med å krevje ei strengt apolitisk historieforsking.[1] I Noreg møtte ein slik appell ingen respons i 1905. I Noreg verka unionsoppløysinga på ingen måte til å diskreditera politisert historieskriving, tvert om. Weibulls appell vitnar om avstanden mellom svensk og norsk historiekultur på denne tida, ein avstand som skuldast at medan Sverige var ein gamal imperiestat som ikkje heilt hadde omstilt seg til ein nasjon, så var Noreg i utgangspunktet ein nasjonalstat, fødd av liberalisme og demokrati. I Noreg verka 1905 til å stabilisere venstreversjonen av den norske nasjonens historie, i Sverige til å destabilisere den konservative versjonen av den svenske statens historie. Dette fekk konsekvensar for historieforsking og historieskriving, og for forholdet *mellom* historieforsking og historieskriving, i dei to landa, konsekvensar som har vore merkbare heilt opp til i dag.

Patriotisk historie

La meg først seie litt om norsk historieskriving på 1800-talet. I fyrste halvdelen av århundret blei den nye norske staten knytt umiddelbart og direkte til den gamle. Det som hadde skjedd i 1814, blei oppfatta som ei attføding av det gamle norske sjølvstendet og den gamle norske statsforfatninga. For den patriotiske 1814-generasjonen var det dei same grunnleggjande problemstillingane som dominerte både sagatid og samtid. Ein tenkte i terskeldistinksjonar; i det som er kalla "den patriotiske liberalismen" var sjølve grunndistinksjonen fridom vs. despoti.[2] For Henrik Wergeland, som stod i denne tradisjonen,

var den klassiske oldtida, den norrøne sagatida og hans eiga samtid ulike scenar for det same store dramaet om folkas utvikling mot fridom.[3] Då fridomen stod opp att, stod også dei gamle norrøne dygdene opp att, meinte Wergeland, og han kunne kalle dansketida ei uekte lodding mellom to halvringar. Han kjende ein mykje større avstand til foreiningstidas nordmenn enn til sagatidas.

Også hjå Rudolf Keyser, som gjerne blir rekna som den første vitskaplege historikaren i moderne forstand, blei sagatidas og samtidas problemstillingar oppfatta som likearta. Begrepa hans for desse problemstillingane var dei same for båe periodar; det var tale om privat eigedomsrett og folkesuverenitet, om å finne den rette balansen mellom kongemakt og folkemakt, om innskrenka, konstitusjonelt monarki versus despotisk einevelde. Farane var dei same: aristokrati, hierarki, amalgamasjon.[4]

Etter midten av 1800-talet blei det umogleg å tenkje på denne måten. Historiebegrepet blei temporalisert, dvs. eit begrep om korleis alt er i konstant endring og utvikling gjennom tida. I staden for faste motsetningspar som fridom/despoti, kom begrep som "epokar", "historisk utvikling" og "historisk nødvendigheit".[5]

Det sentrale problemet i norsk historie blei dermed *kontinuitetsproblemet*. Michael Birkeland formulerte det slik i 1858: "Om kortere eller længere Tid vil det vel blive klart for Enhver, at den almindelige historiske Opfattelse, der udelukkende dvæler ved den glimrende Oldtid og springer over den firehundredaarige 'Dvale' maa vige for et klarere Billede af Fædrelandets historiske Udvikling gjennem Tiderne. *At paavise Udviklingens Kontinuitet er et Arbeide, der har Krav paa Nationens bedste Kræfter*".[6] Og nokre år seinare: "Den sande Historie kjender ikke saadanne bratte Overgange, den søger og finder overalt organisk Udvikling og Regelmæssighed".[7]

Ernst Sars: norsk historie som najsonalgrunnforteljning

Det blei framfor alt Ernst Sars (1835–1917) som kom til å realisere dette programmet.[8] Grunnpremissen for Sars var at historia utgjorde *ei enkelt rørsle* som peika frå fortida inn i framtida. På den premissen at historia utgjorde ein samanhengande heilskap, måtte historievitskapen ha ein generell teori om historia før eitkvart detaljstudium; den kritiske, empiriske forskinga måtte vere opplyst av ein historiefiloso-

fi, dvs. av ei oppfatning av historias retning og mål. Sars var ikkje i tvil om kva som var hovudresultatet av den historiske utviklinga, det var at kvar nasjon skulle utgjere ein stat.

I realiteten innebar jo det at ei bestemt forventing til framtida blei gjort til utgangspunktet for utforsking av fortida. For Sars var det heilt sjølvsagt at historieskrivingas viktigaste oppgåve var å tene ideologiske formål, dvs. å tene som rettesnor for politisk handling i samtida. Å studere fortida for fortidas eiga skuld eller ut frå reint intellektuell interesse var bare antikvarisk samleri og åndlaus opphoping av uvesentleg lærdom. Sars ville bruke historie til å *skape* historie. Dette stod slett ikkje i motsetning til ambisjonen hans om å vere vitskapleg. For Sars var det ikkje noka motsetning mellom ideologi og objektivitet. Tvert om: å få innsikt i og identifisere seg med hovudtendensen i historia var ein *føresetnad* for å studere henne rasjonelt: "Man lærer ikke at forstaa Historien ved at stille sig udenfor den og ræsonere over den. Den skal ikke blot gjennemtænkes, men gjennemleves og gjennemføles. Der kræves [...] at vi selv helt og holden skulle være med i den".[9]

Men nå eksisterte det jo *ulike* forventingar til framtida. Andre historikarar, som T.H. Aschehoug og Michael Birkeland, stod i 1860-åra fram som sterke tilhengjarar av å byggje ut unionsfelleskapet med Sverige; det var delvis ein reaksjon på skandinavismens nederlag i 1864. Også dei nytta historiske argument til støtte for si sak. I innleiinga til sitt store verk *Norges offentlige rett* (1866-81) gav Aschehoug i 1866 ei framstilling av hovudtrekka i norsk stats- og samfunnshistorie frå dei eldste tidene til 1800-talet. Her argumenterte han for at når den gamalnorske staten hadde gått under, var det fordi det ikkje var materielt grunnlag for ein eigen norsk stat. Den nye staten av 1814 hadde oppstått som resultat av den sosiale og kulturelle utviklinga i foreiningstida, og hadde ikkje noko samband med den gamle sjølvstendetida. "Vor bestaaende Statsforfatning", skreiv Aschehoug, " kan derfor meget vel gjøres til Gjenstand for en Fremstilling, der sætter Fortiden ganske ud af Betragtning".[10] Michael Birkeland hevda på liknande vis at føresetnadene for samtida låg i den relativt nære fortida. Då Noreg blei lagt under dansk styre i 1537, sa han, var "det sidste Spor af det gamle Norge [...] forsvundet." I foreiningstida blei det bygd opp heilt nye føresetnader for eit nytt sjølvstende, fyrst og fremst gjennom oppkomsten av ein *embetsstand*, og det var denne

som representerte den viktigaste kontinuitetslinja i norsk historie. Slik var det heller ikkje noka motsetning mellom foreining og sjølvstende. Framgang og vekst mot større sjølvstende hadde Noreg oppnådd i intimt samvirke med grannelanda, sa Birkeland, ikkje gjennom å isolere seg, og slik måtte det også vere i framtida: "den, som arbeider for Splittelsen, arbeider for Fortabelsen".[11]

Det var dette synet Sars tok mål av seg til å gjendrive med hovudverket sitt, *Udsigt over den norske Historie* 1-4 (1873-91). Han ville syne at den gamle sjølvstendetida, foreiningstida og den nye sjølvstendetida utgjorde "en sammenhængende Udviklingsproces, der fortsættes gjennem os".[12] Mot skandinavistanes oppfatning om at det nye Noreg hadde sine vesentlege føresetnader i foreiningstida, ville Sars syne at der var ei djupare og viktigare kontinuitetslinje som gjekk heilt tilbake til vikingtida, og som var å finne i bondesamfunnet. Nasjonale forskjellar forklarte Sars fyrst og fremst med ulike naturvilkår. Oppkomsten av ulike nasjonalitetar var resultatet av eit langvarig samspel mellom folk og naturmiljø. Det viktigaste resultatet av dei spesielle norske naturvilkåra var at den politiske samlingsprosessen kom seinare i gang her enn i Danmark og Sverige, hevda Sars. Den lokale stammekulturen fekk dermed utvikle seg lenger, og han utvikla seg, meinte han, til ei sterkt aristokratisk samfunnsform. I spissen for kvart stammesamfunn stod eit sterkt ættearistokrati. Overfor dette skulle det nye rikskongedømet innføre ei heilt anna samfunnsordning, og han gjorde heile den seinare samfunnsutviklinga til eit resultat av den striden som oppstod mellom den gamle stammeforfatninga og stammearistokratiet og det nye rikskongedømet. Då kongedømet knytte si sak til kristendomen, var striden i realiteten avgjord og kunne bare ende med at kongemakta nedkjempa aristokratiet. Då det gamle aristokratiet blei politisk nedkjempa, blei det også sosialt deklassert og sokk ned i bondestanden. Dermed blei den norske bondestanden gjennomsyra av aristokratisk vilje til å verne om og kjempe for den personlege fridomen sin mot alle freistnader på å innføre føydale tilstandar. Det norske samfunnet fekk to vesenskjenneteikn, nemleg at der var fleire sjølveigande bønder med uavkorta eigedomsrett enn i grannelanda, og at leiglendingane var personleg frie og ubundne: "Paa disse to Forhold [...] var den norske Samfundsorden bygget; i dem havde den sin Styrke og Herlighed".[13]

At det norske folket var blitt eit bondefolk, var på kort sikt ein veikskap. I aristokratiets glansperiode i seinmellomalderen gjorde det at Noreg ikkje kunne stå seg mot dei aristokratiske nabostatane. Men den egalitære karakteren til det norske samfunnet blei ein styrke då den demokratiske tidsstraumen sette inn frå 1700-talet. Det var begeistringa for bondefridomen som gjorde at den i utgangspunktet framande overklassa meir og meir identifiserte seg som norsk, hevda Sars. Og det var den same begeistringa som dreiv dei til å gjennomføre frigjeringsverket i 1814. Han nekta ikkje for at norsk historie hadde fått nye utgangspunkt i foreiningstida, i og med danninga av ei ny og i hovudsak utanlandsk rekruttert overklasse i byane. Men han insisterte på at denne klassa blei fornorska i løpet av 1700-talet. Skilnaden i det norske samfunnet var derfor ein skilnad mellom "to kulturar" eller "to samfunn", og ikkje ein skilnad mellom to nasjonar (slik han meinte det var i Finland). Ennå stod det mykje att, ikkje minst når det galdt skriftspråket, før dei to samfunna hadde smelta saman. Men Sars var sikker på at utviklinga gjekk i retning av stadig sterkare nasjonal integrasjon og at dette peika fram mot fullt nasjonalt sjølvstende.

I samtida blei *Udsigt* av alle partar verdsett som eit vitskapleg verk. Men midt under forfatningsstriden i 1882 gav Sars ut ein polemisk tilspissa versjon av historietolkinga si, *Historisk Indledning til Grundloven*, som del av venstrepropagandaen. Og då siste bindet av *Udsigt* blei publisert i 1891, blei han feira med ein fest som var sterkt venstreprega. Nettopp på denne tida blei Venstre samla om ein radikal unionspolitikk med krav om eigen utanriksminister, og Sars skreiv i almanakken sin: "Jeg kommer som Ræpresentant for de forudgangne Slægter og stemmer paa deres Vegne med Venstre i Unionsspørsmaalet. Det er det de har villet – dit de har arbeidet."[14] Det er uklart om han sa dette offentleg, men det er nokså treffande både for kva han sjølv meinte og for korleis historieskrivinga hans blei oppfatta.

Den ideologiske sida ved historieskrivinga hans gjorde Sars til ein sterkt omstridd historikar gjennom 1880- og 90-åra. Høgrepressa kalla han politisk agitator og "historiker" med hermeteikn. Men det var denne ideologiske relevansen som også blei trumfkortet hans då historia såg ut til å "gje han rett". I 1905 skjedde nettopp det Sars hadde håpa på og kjempa for, det han hadde sagt at norsk historie peika

fram mot, men som han knapt hadde trudd han sjølv skulle få oppleve. Jamvel dei konservative motstandarane hans bøygde seg for det dei oppfatta som "historias dom". Då Sars fylte 70 år hausten 1905, blei han for fyrste gong hylla som ein nasjonalt samlande figur og feira med offentleg fest, fakkeltog og festskrift. Ein av hans fremste konservative opponentar, Yngvar Nielsen, hadde bidrag i festskriftet. Ein annan, Ebbe Hertzberg, skreiv i *Aftenposten* at sjølv om han ikkje ville vedgå å ha teke feil på alle vesentlege punkt, ville "Historien [...] alligevel sige, at Sars og de, som af ham inspireredes, stod i fortroligere Samfund med Folkefølelsen, med Folkeviljen saavelsom med Folkekraften." Sars blei altså kredittert for å ha vore den mest realistiske, når det kom til stykket. Ludvig Daae skal ha sagt, då han med sorg i hjartet innsåg at han bare måtte røyste for unionsoppløysinga: "Nu har alt ditt seiret, og alt mitt har tapt".[15]

Danmark: nasjonalliberalismens krise

Med unionsoppløysinga blei Sars' versjon av norsk historie den hegemoniske, på same tid som bildet av historikaren som ideolog og historieskrivar fekk fornya prestisje. Dette skilde den norske situasjonen frå både den danske og den svenske. På nokre måtar likna den danske situasjonen den norske. Også i Danmark var nasjonen blitt den dominerande ramme for historieskrivinga. Eit dansk-nasjonalt perspektiv, som alternativ til eit riks-perspektiv, var blitt lansert av C.F. Allen i 1840 i *Haandbog i Fædrelandets Historie med stadig Henblik paa Folkets og Statens indre Udvikling*. I Allens historie var det danske *folk*, definert primært ved det språklege skiljet mellom dansk og tysk, det overordna tema. Etter 1864 blei dette nasjonale perspektivet definitivt etablert som referanseramme for dansk historie. Paradoksalt nok kom dermed norsk og dansk historie til å få den same grunnleggjande U-forma som er så karakteristisk for nasjonale grunnforteljingar. Dei startar i eit toppunkt, går ned i ein bølgjedal og går oppover att mot samtida. Dansk historie fekk denne forma ved at adelen blei ekskludert frå det eigentlege folket og gjort til ein "intern andre". Hjå Allen starta dansk historie med ein opphavleg fridom der folk og konge hadde støtta kvarandre. Denne fridomen var blitt undertrykt av adelen, som saman med den katolske kyrkja også blei kjelde til unasjonal, partikularistisk politikk og brekkstong for veksande ut-

anlandsk påverknad. Innføringa av eineveldet hadde igjen gjort alle til likestilte undersåttar, og dermed bana vegen for ei fri forfatning. Historias mål var etableringa av ein stat som fall saman med grensene for dansk språk.

Dette nasjonalliberale grunnperspektivet var blitt problematisk for Kristian Erslev og hans radikale kollegaer, med deira meir materialistiske orientering og større sans for sosiale konfliktar. Nasjonalliberalismens nederlag i 1864 måtte nødvendigvis skape ein viss reflektert distanse til det nasjonale perspektivet i Danmark. Når den eldre nasjonalistiske historieskrivinga var trengt tilbake, skreiv Erslev i 1911, så skuldast det ikkje framsteg i "den historiske Kritikk og Historikernes voksende Iver for at naa en objektiv Forstaaelse [...] Nej, mest afgjørende har det vel været, at de Nederlag, vi har oplevet, har aabnet vore Øjne for, hvad Farer det kan medføre at se altfor ensidigt paa vor egen Fortid".[16]

Hjå Erslev tok desse problema form av ei stigande spenning mellom historie*forsking* og historie*skriving*. I *Historieskrivning : grundlinier til nogle kapitler af historiens teori*, utgitt i 1911, var Erslevs samtidsdiagnose at kritisk analyse og konstruktiv syntese var i ferd med å falle frå kvarandre. Det han kalla "historievidenskab" måtte vere i stand til å overskride romlege og tidlege grenser, medan "historieskrivning" alltid sprang ut av samtidsinteresser, og derfor alltid måtte gjerast på ny. Hovudsjangeren for historie som vitskap var den spesialiserte monografien eller den lærde, encyklopediske oversiktsartikkelen, medan historieskrivinga fann si form i levande prosa som appellerte til fantasi og førestillingsevne. Erslev og dei radikale historikarane hadde talent for båe former, og Erslev anerkjente også at båe former var kulturelt verdifulle. Men medan dei hadde kunna sameksistere utan alvorlege problem på meir primitive stadium, hadde vitskapens utvikling drive dei frå kvarandre på ein måte som ikkje let seg reversere. For å ta vare på båe former, måtte ein bare erkjenne at dei kvar for seg hadde eigenskapar som ikkje let seg sameine, meinte Erslev.[17]

Situasjonen i Sverige kan tolkast som ein radikalisert versjon av den danske. Det har samanheng med at svensk historie ikkje så lett hadde tilpassa seg det nasjonale paradigmet for historieskriving. Rett nok etablerte E.G. Geijer med *Svenska folkets historia* (1832–36) ein tradisjon der også svensk historie starta med ein opphavleg demo-

kratisk tilstand der frie bønder hadde vald sin konge, og der stordomsperiodane hadde vore kjenneteikna av samarbeid og harmoni mellom konge og folk. Som i Danmark blei adelen gjort til ein intern andre utanfor folket. Men for det fyrste blei denne tolkinga utfordra av Fryxell og hans elevar som understreka den konstitusjonelle og balanserande rolla aristokratiet hadde spelt. Og for det andre blei folket i svensk historie nærmast *identifisert med staten*: kongen var det fremste uttrykket for det kollektive folkevesen, og staten blei sett som kulminasjonen av nasjonsideen. Det svenske folkets historie blei altså identifisert med historia om framveksten og utviklinga av ei sentral statsmakt; den blei identisk med historia om kongane, den politiske maktkampen og utviklinga av retts- og styreformer. Norske historikarar måtte nødvendigvis finne kontinuiteten i norsk historie i "samfunnet" og "kulturen", dvs. hjå bøndene (det same måtte finske historikarar), medan for svenske historikarar var historie og utvikling utenkjeleg utan eller utanfor staten. Identifikasjonen av det svenske folkets historie med den svenske statens historie skapte spenning mellom eit riksperspektiv og eit svensk-nasjonalt perspektiv, og valde ein det eine eller det andre hadde det nokså ulike konsekvensar for korleis grunnmønsteret i svensk historie kom til å sjå ut. I eit svensk-nasjonalt perspektiv kunne tapet av Finland i 1809 bli helsa velkome som ein reduksjon av Sverige til det "eigentlege" Sverige og som eit avgjerande steg på vegen mot ein demokratisk nasjonalstat. I eit riksperspektiv derimot var stordomstida i svensk historie framleis 1600-talet (1611–1718), og draumen om å gjenvinne Finland var aldri heilt oppgitt.

Sverige: Weibulls oppgjer med tradisjonen

Same året som Erslev gav ut *Historieskrivning* publiserte Lauritz Weibull si epokegjerande avhandling *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000*. Weibulls angrep på tradisjonen var ikkje av ideologisk-politisk karakter, og heller ikkje i og for seg metodologisk. Det nye var hans epistemologiske radikalisme: Weibull ville at historie skulle bli ein vitskap som bygde på eit fundament av absolutt sikker kunnskap. Det som var bare sannsynleg måtte ekskluderast, og historie måtte baserast på totaliteten av fakta og reint logiske slutningsreglar. "Litteratur" blei oppfatta som ei kjelde til mytedan-

ning. Dermed blei det ei mengd problem ein rett og slett ikkje kunne seie noko om, og heile sagalitteraturen blei avvist, i den grad opplysningane der ikkje kunne stadfestast av samtidige, fyrstehands observasjonar. Dette var øydeleggjande ikkje bare for norsk mellomalderhistorie, men også for mykje av den idealistiske, statsorienterte og konservative svenske historia. Weibulls eigen produksjon blei dominert av ein serie studiar av strengt avgrensa enkeltproblem, og då han skreiv ei meir syntetiserande framstilling, så var det ei regional kyrkjehistorie.[18]

Weibulls krav om eit skarpt skilje mellom vitskap og politikk, og hans avvising av all fortolking, kan virke naivt, men det kan også oppfattast som eit program for å etablere historievitskap som eit heilt autonomt felt, dominert av forskaranes eigne problemstillingar og normer, uavhengig av sosiale og politiske interesser. Situasjonen i Sverige var i alle fall at profesjonell historie kom til å bli identifisert med spesialisert forsking, medan historieskrivinga for det allmenne publikum blei eit område dominert av forfattarar utanfor universitetet, som Carl Grimberg. Medan Erslev oppfatta spenninga mellom historievitskap og historieskriving som ei spenning innafor historiefaget, var det altså i Sverige ein tendens til at dette skiljet blei eit skilje mellom profesjonell og ikkje-profesjonell historie. Også i Danmark gjekk det i den retninga. Etter den store kontroversen om Erik Arups *Danmarks Historie* (1925, 1932), der Arup blei kritisert for subjektivisme og materialisme, blei generell historieskriving marginalisert til fordel for empirisk, spesialisert, sjølvtilstrekkeleg forsking.[19] I Noreg, derimot, blei denne spenninga aldri så framtredande.

Norge: nasjonalhistoria blir utfordra og reformulert

For den nye generasjonen av norske historikarar ved byrjinga av 1900-talet stod Sars fram som den store 1800-talshistorikaren. Han *Udsigt* blei på ingen måte oppfatta som nasjonal mytologi, men som eit mønster på fruktbar integrasjon av "tenking" og forsking, og som ei stadfesting av at historie var kongevegen til å rettleie samtida og opplyse framtida. Alexander Bugge skreiv til Sars i 1905: "For os unge har De altid staaet som føreren. Gjennem dem har vi lært det, som dog er det viktigste, at se sammenhæng og udvikling".[20] J.S. Worm-Müller var på ein lengre studietur til København, Paris og Berlin i 1910–

11. I brev heim til Sars klaga han over den sterke kjeldekritiske orienteringa i historievitskapen. Erslev var "klar" og "kritisk", skreiv han, men ikkje åndfull. Danskane mangla ein "filosofisk historikar". Frå Frankrike rapporterte han at unge historikarar fekk opplæring i "de kildekritiske værksteder" og at dei var opptekne av "haarfine detaljstudier og nærer en stor foragt for les ecrivains som de kalder Michelet og Taine". Han grudde seg til Berlin, men var trass alt nøydd til å besøke også hovudstaden for den historiske kritikk.[21] Halvdan Koht hadde vore på om lag den same reisa i 1890-åra og også han hadde fått sjå dei kritiske "laboratoria". Men det var fyrst og fremst møtet med Karl Lamprechts materialistiske kulturhistorie i Leipzig som kom til å få betydning for han.

På fleire område finn vi likevel parallellar mellom dei skandinaviske landa. Hjå Edv. Bull d.e., den leiande norske historikaren i byrjinga av 1900-talet saman med Halvdan Koht, kan vi finne noko av det same kritiske etoset som hjå Weibull, og som m.a. kom til uttrykk i skepsis overfor allmenne begrep.[22] Bull blei lærar for ei rekkje historikarar som vigde seg til avgrensa, spesialiserte studiar, særleg innan eldre agrarhistorie. Det kan også synast som det er parallellar i sagakritikken. Edv. Bull skreiv i 1931: "Vi må [...] opgi enhver illusjon om at Snorres mektige historiske epos har noen dypere likhet med det som faktisk skjedde i tiden mellem slaget ved Hafrsfjord og slaget på Re".[23] Det store sagakritiske oppgjeret blei i Noreg formulert av Koht i eit foredrag i 1913, året etter publisert under tittelen "Sagaernes opfatning av vor gamle historie". Sannsynlegvis inspirert av Ernst Bernheim prøvde Koht her å avdekkje den ideologiske tendensen i kongesagaene, for deretter å tolke denne tendensen som eit produkt av perioden sagaene var skrivne i. Frå Snorre til Sars hadde historikarane beskrive historia i tidleg norsk mellomalder som ein veksande konflikt mellom aristokratiet og kongedømet. Koht tolka dette perspektivet som ein del av kongedømets propaganda på Snorres eiga tid. Så langt var dette ein kritisk strategi a la Weibull. Men Koht sa sjølv at "Det var noget helt annet enn alminnelig kildekritik jeg vilde med mitt foredrag".[24] Kohts sagakritikk var primært politisk-teoretisk motivert, og Koht hadde ingenting av Weibulls empiristiske kunnskapsteori. Den gamle oppfatninga av mellomalderen var vanskeleg for Koht å akseptere, ikkje fordi den bygde på eit sviktande faktagrunn-

lag, men fordi tanken om at hovudmotsetninga i samfunnet skulle gå mellom den herskande klassa og staten var vanskeleg å akseptere for ein sosialist. Koht la eit anna premiss til grunn, nemleg at "All regjering er ei form for klassemagt", og då måtte forholdet mellom konge og aristokrati oppfattast på ein heilt annan måte: "Det var dei store jordherrane som gjorde samlag og tok makta [...] Dei sette upp eit rikskongedøme til reidskap for klassemakta si".[25] Det framveksande kongedømet måtte oppfattast som ein reiskap for å konsolidere aristokratiets makt over ein fri, uavhengig bondestand.

Bulls kritikk av Sars var heller ikkje primært metodologisk eller epistemologisk, men politisk. Sars hadde vist, meinte Bull, "klart og uimotsigelig", at det var ein ubroten nasjonal samanheng i norsk historie frå sagatida til 1814. Problemet for Bull var at Sars hadde stoppa opp på eit borgarleg standpunkt: Overfor "industriens seiersgang og arbeidernes kamp for den sociale revolution, stanset han op og evnet ikke å følge med lenger".[26]

Bull var skeptisk til nasjonen; han tilhøyrde den kommunistiske fløya av Arbeidarpartiet, og føretrekte å gjere "samfunnet" framfor "nasjonen" til studieobjekt. Den litt eldre og meir moderate partifellen Koht hadde vakse opp med unionskampen og såg det som si oppgåve å føre venstrearven vidare ved å integrere det nasjonale perspektivet frå Sars med eit klassekampperspektiv frå marxismen. Løysinga bestod i å sjå framveksten av stadig nye sosiale klasser som kjempa seg til ein plass i samfunnslivet, som ei stadig utviding av det nasjonale fellesskapet. På 1800-talet hadde det skjedd med bøndene; kampen deira hadde starta som ein kamp for reine klasseinteresser, men var etter kvart blitt utvida til ein kamp for allmenne politiske og nasjonale interesser. På 1900-talet hadde turen kome til arbeidarane. Oppdaginga av at klassekamp og nasjonal integrasjon ikkje stod i motsetning til kvarandre, men i realiteten var to sider av same sak, meinte Koht seinare å kunne datere til ein sommardag i 1910, og han beskreiv hendinga som ei religiøs erfaring.[27] Han meinte dette var den viktigaste ideen han hadde lansert[28], men eitt av nederlaga hans var at han aldri fekk skrive ei monumental norsk historie over dette grunnmotivet.

I Noreg blei nasjonen utfordra av den revolusjonære arbeidarrørsla etter Den fyrste verdskrigen, der altså Edv. Bull deltok. Ein periode var nasjonen som kulturell og politisk fellesramme i akutt krise.

På litt lengre sikt var det likevel Koht som sigra. Då Arbeidarpartiet aksepterte det parlamentariske demokratiet, igjen tok i bruk nasjonale symbol og danna si fyrste varige regjering i 1935, blei arbeidarrørsla integrert i nasjonalstaten på det grunnlaget Koht hadde formulert i 1910. Og også Edv. Bull endte sin karriere som redaktør for eit nasjonalt historieverk, det ti-bind store *Det norske folks liv og historie* (1930–35, 1938).

I Noreg var derfor 1905 på lengre sikt med på å stabilisere Venstreversjonen av nasjonen også som ramme for politisk og økonomisk modernisering. I Sverige blei dette meir komplisert fordi den nasjonale tradisjonen var så sterkt knytt til dei gamle statsinstitusjonane, til konservatisme og til kampen mot demokrati. Integreringa av arbeidarklassa i det politiske systemet blei derfor formulert i andre termar enn nasjonale, og det blei t.d. aldri etablert ein nasjonaldag.[29]

Det er karakteristisk for den norske situasjonen at for båe dei to leiande historikarane i perioden 1860–1940, Sars og Koht, var historie og politikk intimt forbunde. Dei hadde tilknyting til dei to store opposisjonspartia som blei posisjonsparti denne perioden: Venstre og Det norske arbeidarparti. Koht blei sjølv utanriksminister i arbeidarpartiregjeringa i 1935 (Bull hadde hatt same post i den fyrste, kortvarige sosialdemokratiske regjeringa i 1927). Konservativ historie blei heilt marginalisert etter 1905, og frå 1930-åra var det, som Ottar Dahl seier, ein heilt dominerande konsensus i norsk historievitskap om sosialdemokratisk politikk og ideologi.[30]

Nasjonalhistorias styrke

Etter 1945 kan det sjå ut til at situasjonen i dei tre skandinaviske landa blei meir likearta. J.A. Seip tok eit oppgjer med den nasjonale idealismen hjå Sars og Koht, eit meir empirisk forskingsideal blei dominerande, kjeldekritikk blei gjort til kjernepunktet i profesjonell skolering og nokså likearta metodebøker blei publiserte i alle land. Nokre viktige forskjellar bestod likevel. Sjølv om krigen hadde diskreditert ideologisert historie, hadde han i Noreg også styrka det nasjonale fellesskapet. I 1814 hadde nasjonalt sjølvstende, liberal konstitusjon og demokratisk representasjon kome i følgje, og oppfatninga av at det var eit intimt samband mellom nasjonal suverenitet, liberalisme og demokrati hadde fått ny næring i alle kritiske fasar av norsk historie:

i 1884, i 1905 og i 1940–45. Nasjonen heldt derfor fram med å vere ikkje bare den sjølvsagte ramma for historieforskinga, men skrivinga av nasjonal historie heldt også fram med å vere ein sentral *vitskapleg* sjanger for norske historikarar. Heller ikkje etter krigen blei det i Noreg noka sterk polarisering mellom historieforsking og historieskriving; eksempel på det er både J.A. Seip og Sverre Steen, og mangebindsverk med tittelen "Norges historie", skrivne av profesjonelle historikarar for eit breitt publikum, er blitt publiserte både i 1970- og 1990-åra. Den norske historiografiske tradisjonen framstår derfor som meir kontinuerleg enn i nabolanda. Hovudgrunnen til det er at den norske nasjonale grunnforteljinga har vore i stand til å halde landets fortid og framtid saman på ein relativt truverdig måte gjennom heile den politiske, økonomiske og sosiale moderniseringsprosessen på 1800- og 1900-talet. Industrialisering og arbeidarrørsle representerte utfordringar til denne referanseramma, men kom ikkje til å erstatte henne. Noreg kom heller ikkje ut av krigen som ein delt nasjon med ein diskreditert nasjonalistisk arv; nasjonen som basis for demokrati og rettsstat var snarare blitt konsolidert. Og til denne dag har heller ikkje EU-medlemskap gjort det nødvendig med noka grunnleggjande reformulering av norsk historie.

Noter

1. Birgitta Odén, "Det moderna historisk-kritiska genombrottet i svensk historisk forskning", *Scandia*, 1975a:1, s. 22.
2. Jens Arup Seip, *Utsikt over Norges historie*, b. 1. Oslo 1974, s. 90.
3. John Sanness, *Patrioter, intelligens og skandinaver: norske reaksjoner på skandinavismen før 1848*, Oslo 1959, s. 126.
4. Per Sveaas Andersen, *Rudolf Keyser: embetsmann og historiker*, Oslo 1961, s. 98, 113, 347–48, 354–55, 385–86, 394–98, 401, 414, 418–21, 432–37, 471–75.
5. James Chandler, *England in 1819: the Politics of Literacy Culture and the Case of Romantic Historicism*, Chicago 1998, s. 24. Reinhart Koselleck, *Vergangenes Zukunft: zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, Frankfurt 1975.
6. Ottar Dahl, *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre*, Oslo 1990, s. 97.
7. Michael Birkeland, "Vore Fædre, Foredrag i Studentersamfundet den 13de januar 1866", i *To Foredrag om Skandinanisme og Norskhed*, Christiania 1867, s. 7.
8. Narve Fulsås, *Historie og nasjon: Ernst Sars of striden om norsk kultur*, Oslo 1999.
9. Ernst Sars, "Om den nyeste nordiske Hellestatspolitik", i *To Foredrag om Skandinavisme og Norskhed*, Christiania 1867, s. 27–28.
10. Etter Trygve Ræder, *Ernst Sars*, Oslo 1935, s. 81.
11. Michael Birkeland, 1867, s.18.
12. Ernst Sars, 1867, s. 30.
13. Ernst Sars, *Samlede Værker*, Kristiania 1912, s. 284.

14. Nasjonalbiblioteket i Oslo, Ms fol. 2033, 1, II–III, Almanak 1890.
15. Wilhelm Munthe, *Professor Ludvid Daae: en minnebok*, Oslo 1944, s. 76.
16. Kristian Erslev, *Historieskrivning: grundlinier til nogle kapitler af historiens theori*, København 1911, s. 35.
17. Kristian Erslev, 1911, s. 56.
18. Birgitta Odén, *Lauritz Weibull och forskarsamhället*, Lund 1975b, Rolf Torstendahl, *Källkririk och vetenskapssyn i svensk historisk forskning 1820–1920*, Uppsala 1964.
19. Calus Møller Jørgensen, "Patterns of Professionalization and Institutionalization an Denmark 1848 to the Present", i Frank Meyer & Jan Eivind Myhre (eds) *Nordic histogrophy on the 20th century, Tid og Tanke nr. 5*, Oslo 2000, s. 119–24.
20. Narve Fulsås, 1999, s. 279.
21. Narve Fulsås, 1999, s. 280.
22. Jens Arup Seip, *Utsikt over Norges historie*, b. 2. Oslo 1983.
23. Ottar Dahl, 1990, s. 237.
24. Birgitta Odén, 1975b, s. 227.
25. Ottar Dahl, *Historisk materialisme: historieoppfattningen hos Edvard Bull og Halvdan Koht*, Oslo 1974, s. 51–52.
26. Etter Narve Fulsås, 1999, s. 280–81.
27. Sigmund Skard, *Mennesket Halvdan Koht*, Oslo 1982, s. 81.
28. Halvdan Koht, *Historikar i laere*, Oslo 1951, s. 153.
29. Svein Ivar Angell, *Den svenske modellen og det norske systemet: tilhøret mellom modernisering og identitetsdanning i Sverige og Norge ved overgangen til det 20. hundreåret*, Oslo, 2002.
30. Ottar Dahl, 1990, s. 271.

Pertti Haapala

Kulturgeschichte i den finländska historieskrivningen

Mången skandinavisk historiker har förundrat sig över varför tysk kulturhistoria och då speciellt Karl Lamprechts tankar fick en så stark ställning i Finland för 100 år sedan. I detta avseende skilde sig Finland från de övriga nordiska länderna och i synnerhet från Sverige. Visserligen hade den finländska akademiska världen starka och långvariga band till Tyskland med rötter i reformationstiden, och även den finländska universitetsmodellen lånades från Tyskland på 1800-talet – men eftersom detsamma kan sägas om de övriga nordiska länderna kan den tyska kulturhistoriens särställning i Finland inte förklaras med den akademiska traditionen. Likaledes gäller att den finländska historieskrivningen inte skilde sig från den allmäneuropeiska, varför det inte heller här lyckas förklara allt med det tyska inflytandet. Det tyska inflytandet var emellertid en viktig inspirationskälla för den finländska historieforskningen och ett substantiellt inslag i dess självförståelse. Diskussionerna som fördes vid början av 1900-talet och tidens inre slitningar kom dessutom att ha långvariga återverkningar på fältets framtid ända tills seklets slut.

Tysk – och finsk *Kulturgescichte*[1] togs inte upp vid det första nordiska historikermötet i Lund 1905 trots att man i Finland just vid den tidpunkten förde en hetsig diskussion om historiens "väsen". Kollegerna från Finland var få – två eller nio beroende på källan – men med säkerhet vet vi att åtminstone professor M.G. Schybergson och dr Alma Söderhjelm deltog i mötet.[2] Den förstnämnde var aktiv motståndare till den kulturhistoriska skolan och finskhetsrörelsen. Han hade studerat Algot Scarins (1684–1771) historieuppfattning men var mera känd för sitt verk *Finlands historia I–II* (1887, 1889). Alma Söderhjelm i sin tur var Finlands första kvinnliga do-

cent i historia (1906) och sedermera professor (1927 personlig professur vid Åbo Akademi).[3] Söderhjelm rapporterade om Lundamötet i tidskriften *Historiallinen Aikakauskirja* (Historisk tidskrift). Hon redogjorde för bakgrunden till mötet genom att börja från Martin Weibulls "favorittema om ett enigt Norden" och vilka ämnen som behandlats i föredragen. Beskrivningen var positivt hållen utan att vara entusiastisk. Hon berättade att "kongressen gav en riklig skörd rent vetenskapligt sett".[4]

Programmet för mötet i Lund ter sig tämligen traditionellt om man jämför det med den diskussion som samtidigt fördes i nämnda tidskrift i Finland. *Historiallinen Aikakauskirja* hade grundats två år tidigare av "arga unga män", de viktigaste av vilka var Gunnar Palander, K.R.Brotherus, Kaarlo Blomstedt, Ernst Neovius, U.L. Lehtonen och Väinö Wallin. De flesta av dem förfinskade sedermera sina namn, Palander blev Suolahti, Neovius blev Nevanlinna och Wallin blev Voionmaa. Fadersgestalt och garant för tidskriftens utgivningstillstånd var deras tidigare professor, vice-kanslern för universitetet J.R. Danielson-Kalmari. Fastän tidskriften grundades under den politiskt svåra tiden 1903, var dess tillblivelse inte förknippad med politiska strävanden i förhållandet till Ryssland. Tvärtom var tidningen finskspråkig och finsksinnad och framhöll sin folkbildande uppgift. Därför fann vissa svenskspråkiga professorer den nya tidningen helt "politisk" och inte vetenskaplig; tanken på "massfenomenens" prioritet i historien var motbjudande för många.[5]

Uttrycket "arga unga män" används här för att understryka att tidskriften grundades av unga forskare, som var aktiva inom Historiska Föreningen (grundad 1890) och som kände sig missnöjda med tillståndet inom finländsk historieforskning. De unga hade hittat en källa till sin entusiasm i Leipzig där många av dem också studerade. De kände till den tyska metodstriden (*Methodenstreit*) och tillägnade sig ivrigt "det nya slags" historia som för dem speciellt representerades av Karl Lamprecht. "Antingen är Ranke eller Lamprecht vetenskap eller tvärtom, vardera kan absolut inte vara det", skrevs i det första numret av *Historiallinen Aikakauskirja*.[6] Förutom på Lamprecht stödde man sig i synnerhet på Paul Barths skrift *Die Philosophie der Geschichte als Soziologie* (Leipzig 1897).

Lamprecht utnämndes till förebild för den "nya historien". Här

utelämnas reflektioner om i vilken utsträckning Lamprechts tankar, t.ex. om den kausala utvecklingen av folksjälen, hade accepterats av var och en i kretsen eller på vilket sätt de tog sig i uttryck i deras tankar.[7]

Viktigast var den metodiska ledtanken, den kollektiva historien, där "folket" blev historiens subjekt och där historien och kulturen företrädde historiens övergripande form. Även ekonomisk och demografisk historia samt vardagslivet ansågs vara kultur. Tidskriften förkunnade att man måste skriva "folkets historia för folket". Detta var en radikal – och mera inspirerande – programförklaring jämfört med den elitistiska forn-, stats- och krigshistorien, som dominerade bl.a. på Lundakonferensen.

En annan orsak till att det behövdes en ny tidning uppgavs vara att man måste kunna följa med den internationella utvecklingen. Under de första åren skrevs det flitigt, cirka 20 artiklar, om kollektivism och individualism, om materialism, kausalitet, evolution, civilisation, mentalitet, typologi, psykologi, sociologi, ekonomi och statistik. Dessutom refererades utländsk litteratur, i synnerhet redaktörernas egna favoriter. Lamprechts arbeten och nya tyska undersökningar, speciellt om ekonomisk historia och historiefilosofi, presenterades omedelbart efter deras publicering. Ett av samtalsämnena var den i Leipzig av finländske Arvid Grotenfelt utgivna boken, *Die Wertschätzung in der Geschichte*, som riktade kritik mot Lamprechts teser.[8]

Trots att *Historiallinen Aikakauskirja* med tiden "normaliserades" och kom att innefatta även bredare teman, var den nya tidskriften ett viktigt forum med tanke på den finländska historieforskningens framtid. Förutom att tidningen följde med den tyska metodstriden (*Methodenstreit*), anser jag det viktigt att man öppet uppfattade historien som "forskning om kulturen och samhället" utan att dra någon klar gräns mellan olika discipliner. De centrala forskarna inom denna skola kunde med en nutida term med fog kallas mångvetenskapliga. Många av dessa blev professorer inom andra fack än historia, liksom konsthistoria, etnologi, geografi, sociologi, statsvetenskap och filosofi. Gemensamt för dem alla var en "kollektivistisk" syn på historien, systematisk och syntetisk analys vilket på den tiden var ingalunda vanligt. Alla var dessutom aktiva samhällsdebattörer och många blev sedermera politiker med både höger- och vänsterinriktning.

Bakgrund: nationalismen

Sådan var situationen för hundra år sedan, även om detta givetvis inte är hela bilden. På det historiska fältet var både nationalromantisk insamlingsverksamhet och idealisering representerade och även språkstriden och framför allt debatten angående Finlands statsrättsliga ställning spelade en viktig roll i historiska tolkningar.[9]

Vad låg då bakom denna kulturhistoriens blomstringstid i Finland? Det säger sig själv att den kulturhistoriska skolan i Finland inte enbart uppstod på grund av ett par Leipzigbesök. Jag framlägger här några allmängiltiga kommentarer om faktorerna bakom fenomenet samtidigt som jag är medveten om att minutiöst utförda biografiska undersökningar skulle ge anledning till mera nyanserade tolkningar.

Den förklaring som ligger närmast tillhands är att kulturhistorien blev så framgångsrik i Finland eftersom finländare inte hade någon egen statshistoria. Situationen och likaså historiografiska följderna påminner om de i Norge. Här är det på sin plats att citera Zacharias Topelius som i sin ungdom vid Porthanfesten 1843 ställde sig frågan: "Äger finska folket en historia?". Svaret han gav var nekande med förklaringen att finska folket inte lyckats skapa någon egen stat vilket ansågs vara förutsättningen för egen historia.[10]

Denna fråga, som ställdes av Topelius och andra likasinnade, gav upphov till ett stort projekt, att skriva finska *folkets* historia. De teoretiska beståndsdelarna hämtade man i Tyskland hos Herder och Hegel. På denna teoretiska grund byggde J.V. Snellman den finska nationalismen, fennomanin. Den bestod av idén om en nation vars innersta väsen utgjordes av ett finskspråkig folk vars väg skulle upplysas av en finskspråkig – eller åtminstone finsksinnad – bildad klass. Lämpligt nog har det finska språket ett och samma ord *kansa* som betyder både folk, befolkning, allmoge och nation.[11]

Den historiker som först skrev Finlands historia var Georg Forsman. Han gav 1869 under namnet Yrjö Koskinen ut verket *Oppikirja Suomen kansan historiassa* (Lärobok i finska folkets historia). Vid första anblicken ter sig boken som en förteckning över historiska händelser, men dess djupare syfte var att skapa en bild av hur det finska folket utvecklades mot historisk medvetenhet. Denna Guds avsikt kunde inte avstyras ens av adeln i Sverige. Koskinen skrev en selektiv hegeliansk utvecklingshistoria. I verket *Johtavat aatteet ihmiskunnan*

historiassa (Ledande idéer i mänsklighetens historia) belyste han sin metod med bland annat följande exempel: "Alla tilldragelser i världen hör inte till historien. Då till exempel en grupp österbottniska arbetare för oregerligt oväsen i Sundsvall hör detta varken till Finlands eller Sveriges historia och ännu mindre till allmänna historien." I historien ingick enligt Koskinen endast handlingar som främjade dess syfte, handlingar som ledde till att världsanden eller den nationella andan uppfylldes. Till sådana handlingar hörde bland annat att Finland anslöts till Ryssland efter att ha fått allt det som Sverige kunnat ge oss.[12]

Då Zacharias Topelius populariserade denna deterministiska bild av finska folkets innersta väsen och avsikt fick Finland en egen historia som man började undervisa i, i folkskolan. Gunnar Suolahti (före detta Palander) skrev senare en utmärkt biografi om Koskinen där han beskriver dennes ideella uppvaknande och förälskelse i folket: "I historien, diktningen, språkets skönhet var folket på den finska landsbygden likt Askungen, kungasonens dyra brud, iklätt billig lump."[13] Samma bok inleds med ett kapitel *Nukkuva kansa* (Ett sovande folk) vars första rader lyder: "Det var den tionde december 1830. En ny medborgare, Yrjö Koskinen, föddes i Finland. Och vad var Finland för att taga emot honom? Lossrivet från Sverige, existerande på ett par lagparagrafer och utkastat i havet av Rysslands folk. Skulle detta land en dag växa till en nation, eller skulle fröet av dess ofullbordade väsen andligen bli förkvävt redan i början?"[14]

1890-talets unga finsksinnade intellektuella, den andra generationen av fennomaner, växte upp i ett dylikt andligt klimat och övertog tanken att folkets historia är nationens historia och vice versa. För dem var denna tanke helt möjlig också utan Hegel och försynen, vilka hos dem ersattes av tron på vetenskaplig kausalitet och utveckling. Vid sidan av determinismen hade folkets historia en ny dimension: modern vetenskap, sociologi och psykologi bevisade att människorna är rationella varelser och att historien bildas av deras gärningar. Då folket, hela befolkningen, kunde tänkas som en historisk aktör var tanken även demokratisk och motsvarade tidens sociala ideal.

Den viktigaste tankegrunden för den kulturhistoriska skolan bestod alltså av nationalismen, vilken den yngre fennomangenerationen uppfattade som demokrati och ett samhälleligt reformprogram.

Vid slutet av 1800-talet var detta en synnerligen tilltalande kombination och den sociala beställningen på tanken förstärktes ytterligare då samhället förändrades. Inom historien och politiken fanns det en mycket tydlig koppling ända fram till personnivå: då vissa kritiker liksom M.G. Schybergson påstod att Lamprecht och den kollektiva metoden i själva verket var "politik under vetenskapens täckmantel", var de inte så långt ifrån sanningen.[15]

Bakgrund: modernisering

Den kulturhistoriska skolans andra teoretiska grund och rot utgjordes av den historiska skolan i nationalekonomi och den därtill hörande nya vetenskapen, sociologin. Även här togs intrycken direkt från Tyskland. Yrjö-Koskinen var med om att grunda Finlands Nationalekonomiska Förening (KTY) 1884, där Danielson-Kalmari också medverkade aktivt. Förebilden för föreningen var den tyska *Verein für Sozialpolitik*. Föreningen strävade till att befrämja och studera sociala reformer, och mot slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet var KTY det viktigaste forumet för samhällsvetenskaplig forskning i Finland. Föreningen stod nära finska partiet och medlemmarna var till stor del desamma som i Historiska Föreningen. Forskningen i denna krets var starkt historiskt orienterad med Adolf Wagner, Gustav Schmoller, Werner Sombart, Lujo Brentano och Max Weber som de viktigaste teoretiska förebilderna. För många historiker (speciellt Voionmaa, Nevanlinna och Brotherus) blev dessa intryck till slut av mera bestående art än ungdomsårens Lamprechteufori.[16]

Socialt inriktad forskning av ovannämnda slag utfördes även i övriga länder, även i Sverige. Vad som skulle kunna vara kännetecknande för Finland var emellertid att sociala frågor studerades just inom historiefacket. Samtidigt som samhällsvetenskapen vände sig till historien, intresserade sig en del av historikerna för samhällsvetenskaper och samhälleliga aspekter. Då dessa aktiviteter möttes, uppstod en sammanslutning som kan kallas den kulturhistoriska skolan, vars benämning är något problematisk. Begreppet torde emellertid försvara sin plats eftersom den kulturhistorisk orienterade traditionen fortsatte, utvidgades och förstärktes efter början av 1900-talet; dessutom var detta ett begrepp som de samtida själv använde sig av. Vidare kan man konstatera att Lamprechtskolan inte ensam skulle ha varit till-

räckligt stark för att utveckla en skola, trots att saken understundom framställs i detta ljus, utan den behövde stöd av tidens samhällsforskning – och naturligtvis lägliga samhälleliga omständigheter.

År 1905 var ett omvälvningarnas år i Finland. Nationalstrejken ledde till parlamentsreform och allmän rösträtt, en snabb politisk mobilisering satte i gång och stora reformprogram inleddes. Då dessa planerades och genomfördes fick de ovannämnda forskarna viktiga poster som vetenskapsmän, tjänstemän eller politiker. Historiker som Voionmaa och Suolahti hade svårt att få en tjänst vid universitetet på grund av språkstriden, men vardera fick sin professur 1918. Å andra sidan är det skäl att lägga märke till att den svenskspråkiga Historisk Tidskrift för Finland började utkomma som kultur- och socialhistoriskt manifest 1916. Den svenskspråkiga befolkningens historia placerades emellertid snabbt inom etnografin och den fick inte samma politiska relevans som på finskspråkigt håll.[17]

Blomstertiden och nedgången

Så här i efterhand ser man att den kulturhistoriska skolan tycks ha varit utomordentligt produktiv. Det samhällsvetenskapliga tillvägagångssättet som tillämpades i skolans studier – bland annat i Suolahtis bildningshistoria à la Norbert Elias och Voionmaas kritiska kapitalismstudier – verkar fortfarande helt modern. Dessa arbeten är fortfarande levande klassiker i den finländska kulturhistorien, socialhistorien och medeltidsforskningen.

Den första generationen kulturhistoriker fostrade redan på 1920-talet ett antal framstående efterföljare såsom Heikki Waris, Esko Aaltonen, Eino Jutikkala. Under mellankrigstiden framstod traditionen mycket stark inom forskningen. Forskningsfältet utvidgade sig till att omfatta bland annat vardagens historia samt historien av den andliga kulturen och utbildningsväsendet. Även kvinnliga forskare tåldes inom kretsen.[18] På 1930-talet utkom bland annat *Suomen kulttuurihistoria* (Finlands kulturhistoria) i fyra delar, som fortfarande är det bästa av verken med detta namn. Det planerades av Suolahti och sammanlagt var skribenterna ett tjugotal. På dagens språk skulle verket kallas "socialhistoria" eller "samhällshistoria", då dess uttryckliga syfte var att studera samhällsförändring. Det är kraftigt periodiserat och saknar helt den traditionella betoningen av händelser och politik.

Staten och politiken behandlas som institutioner. Gammalmodigt i verket är emellertid kanhända den alltför tydligt nationella undertonen och den teleologiska tanken om den finska kulturens och demokratins utveckling. Man kan således säga att verket är 1930-talets självporträtt av "arbetarnas och böndernas republik" (Heikki Waris). Ytterligare kan konstateras att den nationella historien härmed genomgick en demokratisering och på motsvarande sätt "lokaliserades" genom det under 1930-talet vaknande intresset för lokalhistoria, som styrdes av akademiska forskare.

I den offentliga historiedebatten och småningom också i den akademiska världen började kulturhistorien och dess socialreformistiska tankar på 1930-talet emellertid förlora sin ställning till den mera ideologiska nynationalismen. På finskspråkigt håll började man ideologisera och politisera folkets historia. Lämpliga fiender hittades i ryskhet och svenskhet, som för nynationalisterna företrädde bolsjevism och elitism, medan det på den svenska sidan fanns vissa svensknationalistiska forskare som betraktade den finskspråkiga befolkningen som på rasliga grunder som en mindervärdig ras.[19]

Efter kriget tillträdde eleverna i den kulturhistoriska skolan viktiga tjänster i den finländska universitetsvärlden, men återigen inom andra fack än historia: Aaltonen blev professor i sociologi, Waris i socialpolitik och Jutikkala i ekonomisk historia till att börja med. Kulturhistorien som orientering försvann på 1950- och 1960-talet och det nya idealet blev i stället "vetenskapligt objektiv empirism" som eftersträvade att dra en klar skiljelinje mellan kollektiv och systematisk samhällsvetenskap. Även historieskrivningens historia glömde bort kulturhistorien eller betraktade denna som ett felsteg. Lamprecht och hans efterträdare ansågs representera 1800-talets ideologiska, det vill säga ovetenskapliga historia.[20] Det ligger mera än symbolik i det att Ernst Bernheims *Lehrbuch der historischen Methode* (1889), enligt vilken "Historien är en vetenskap som studerar människans utveckling som social varelse"[21], ströks ur kursfordringarna efter kriget. Samtidigt upphörde det mångåriga tyska inflytandet på vetenskapen i Finland även i andra avseenden. En ny epok av amerikansk orientering stundade för samhällsvetenskapen, medan nya metodiska idéer och modeller inte vann någon vidare genklang inom historieforskningen.[22]

Renässansen

Kulturhistoriska skolan kom att återfinnas på ett något komplicerat sätt på 1970-talet. I verket *Suomalaisen sosiologian juuret* (Den finska sociologins rötter, 1973) presenterades den som en viktig utgångspunkt och ett tidigare skede för den finländska samhällsforskningen. Den vägen – och genom studier om den tyska metodstriden – gjorde kulturhistorien sin återkomst till den finska historiografin på 1980-talet. Där hittade den så kallade nya socialhistorien sina rötter.[23]

Trots att den nya generationen tog intryck även av ny brittisk och amerikansk vänsterorientering, visade sig den tyska modellen – det vill säga Jürgen Kockas och Hans-Ulrich Wehlers *Gesellschaftsgeschichte*, samhällshistoria – åter vara den lämpligaste för Finland. Den stödde sig på traditionen inom historisk samhällsforskning (*historische Sozialwissenschaft*) med rötter i 1800-talets historiska nationalekonomi och sociologi. Det är av intresse att notera att den finska kulturhistorien hade samma rötter som den moderna tyska socialhistorien. Såsom sociologen Risto Alapuro har konstaterat hämtade båda frågorna hos Marx, och svaren på annat håll.[24]

Även arbetarhistoria och kvinnohistoria, som upplevde en renässans på 1980- och 1990-talen, fann sina rötter hos den kulturhistoriska skolan från seklets början. I början av 1900-talet behandlade den historiska samhällsforskningen speciellt "arbetarfrågan" och "jordfrågan". Arbetarbefolkningens historia studerades från första början som akademisk verksamhet och denna tradition fortsatte under hela 1900-talet. Även "kvinnofrågan" ingick i forskningsprogrammet under början av 1900-talet, fastän forskarstaben i stort sett bestod av män. Under 1900-talet fick man bevittna två uppgångsperioder i antalet kvinnliga doktorer, tack vare kulturhistoriens inflytande på 1930-talet och socialhistoriens på 1990-talet. Dessa forskningsinriktningar öppnade ämnen som ansågs vara intressanta såsom seder och bruk, konst, utbildning, familj, kvinnornas och vardagens historia för kvinnorna själva, och accepterades även av män. Man kan således med rätta säga att kvinnohistorien i Finland ursprungligen var mer inspirerad av socialhistoria än av feminism.[25]

Och nu då?

De gamla idéerna av "kulturhistoria" är fortfarande vid liv. Metodiskt sett har Finland en stark samhällshistorisk forskningsorientering och detta begrepp används allt oftare. Med begreppet avses inte precis det samma som med det amerikanska "social scientific history" eller med det tyska "Gesellschaftsgeschichte", utan det syftar snarare på en holistisk syn på historien och öppenhet för begreppsmässig analys. I Finland anses det ytterligare naturligt att historieforskningen ska ha samhällelig relevans och att dess ställning i offentligheten är stark.

I dagens samhälle finns många analogier till tiden för hundra år sedan såsom globalisering, ekonomisk integrering, samhällets strukturförändring, nationalism, något som bidrar till samhällshistoriens trovärdighet. Det postmoderna tänkandet har däremot inte väckt någon större entusiasm bland de finländska historikerna. Där har både uppgift och en bra motståndare saknats. I Finland är historien ännu en allvarlig angelägenhet som inte lämpar sig för lättsinniga begreppslek. Man kan fråga sig idag liksom 100 år sedan: borde forskningen vara "ren" och leva i sin egen värld, eller borde den "låta förorena" sig själv av samhälleliga frågor.

Noter

1. Jag använder termen kulturhistoria på tyska därför att jag här med detta ord avser bara en skola och inte använder ordet i dess mest omfattande allmänna betydelse. Inte heller använder jag ordet i dess mest inskränkta betydelse för andlig kultur.
2. Alma Söderhjelm, "Ensimmäinen pohjoismainen historiallinen kongressi"; *Historiallinen Aikakauskirja* 1905 N:o 4, s. 134–141; Johan Steenstrup,"Det nordiske historiske Møde i Lund 2.–4. Juni 1905"; *Dansk Historisk Tidskrift* 7, VI, s. 135–138; Jarl Torbacke, "Hundra år av vetenskaplig gemenskap. 25 nordiska historikermöten"; *Nordisk Tidskrift* 2005:1, s. 53.
3. Marja Engman, *Det främmande ögat. Alma Söderhjelm i vetenskapen och offentligheten*. Helsinfors 1996.
4. Alma Söderhjelm 1905, s. 141.
5. Om tidningens tillblivelse, se Pirkko Leino-Kaukiainen, "Historiallinen Aikakauskirja 100 vuotta"; *Historiallinen Aikakauskirja* 1/2003, s. 84–89; Pekka Ahtiainen, *Kulttuuri, yhteisö, yksilö. Gunnar Suolahti historiantutkijana*,Helsinki 1991, s. 105–110; *Historiallinen Aikakauskirja* 1903:1, s.1–2.
6. Ernst Neovius, "Historiantutkimuksen olemuksesta"; *Historiallinen Aikakauskirja* 1904, N:o 4–5, s. 155. Neovius fortsatte med att konstatera att om vi vill förstå vad *vetenskap* är för någonting, måste vi själv ge oss ut och söka efter svaret.
7. Se Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen, *Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat*, Helsinki 1996, s. 51–55; Aimo Halila, *Väinö Voionmaa*, Helsinki 1969, s. 102–104. Om Lamprecht, se Matti Viikari, *Die Krise der "historichen" Geschichtsschreibung und die Geschichtsmethodologie Karl Lamprechts*, Helsinki 1977.

8. *Historiallinen Aikakauskirja* 1903–1907.
9. Max Engman, "National Conceptions of History in Finland", i Erik Lönnroth et al. (red.), *Conceptions of National History,* Berlin & New York 1994, s. 51–56; Päiviö Tommila, *Suomen historiakirjoitus*, Helsinki 1989, s. 135–176; Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen, "A journey into Finnish Historiography from the end of the 19th Century to the Present Day", i Frank Meyer & Jan Eivind Myhre (eds), *Nordic Historiography in the 20th Century, Tid och Tanke* Nr 5. 2000.
10. Om Topelius tankegångar och läget i Finland, se Matti Klinge, *Idylli ja uhka. Topeliuksen aatteita ja politiikkaa*, Helsinki 1998.
11. Om begreppet se Ilkka Liikanen, "Kansa", i Matti Hyvärinen et al. (red.), *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*, Tampere 2003, s. 257–307.
12. Yrjö Koskinen, *Johtavat aatteet ihmiskunnan historiassa,* Helsinki 1879, cit. s. 2–3. Senare adlades Forsman och han började använda namnet Y.S. Yrjö-Koskinen.
13. Gunnar Suolahti, *Nuori Yrjö Koskinen*, Helsinki 1933, s. 16.
14. Ibid., s. 7.
15. Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen 1996, s. 55–56.
16. Leo Harmaja, *Kansantaloudellinen Yhdistys 1884–1934*, Helsinki 1934. Sakari Heikkinen et al., *The History of Finnish Economic Thought 1809–1917,* Helsinki 2000.
17. Max Engman, "Valtakunnallinen, suomalainen vai suomenruotsalainen näkökulma? Ruotsinkielisestä historiantutkimuksesta Suomessa", i Pekka Ahtiainen et al. (red.), *Historia nyt*, Helsinki 1990, s. 39–63
18. Se artiklar i boken Elina Katainen et al. (red.), *Oma pöytä. Naiset historiankirjoittajina Suomessa*, Helsinki 2005; Mervi Kaarninen & Tiina Kinnunen, "Hardly any Women at all. Finnish Historiography Revisited", *Storia della storiografia* 46 (2004), s. 152–170.
19. Max Engman 1990; Max Engman 1994, s. 55–59. Ahtiainen & Tervonen 1996, s. 62–80.
20. Se Pentti Renvalls artiklar i boken *Historiankirjoitus. Kehityksen pääpiirteet*, Helsinki 1953; Ahtiainen & Tervonen, 1996, s. 120-140.
21. "Die Geschichte ist die Wissenschaft von der Entwicklung der Menschen in ihrer Bethätigung als soziale Wesen".
22. Se artiklar i boken Pekka Ahtiainen et al. (red.), *Historia, sosiologia ja Suomi*, Tampere 1994.
23. Risto Alapuro et al. (red.), *Suomalaisen sosiologian juuret.* Helsinki 1973 (senaste upplagan under titeln *Suomalaisen sosiologian historia*); Pertti Haapala, *Sosiaalihistoria.* Helsinki 1989.
24. Risto Alapuro, "Historiallisia vertailuja", i Ilkka Arminen & Risto Alapuro (red.), *Vertailevan tutkimuksen ulottuvuuksia*, Helsinki 2004, s. 62; Pertti Haapala, "Sosiaalihistorian lupaus", i *Historia nyt*, Helsinki 1990, s. 67–92. Se också artiklar i *Historisk Tidskrift för Finland,* No 3/1991.
25. Se artiklar i boken *Oma pöytä*; Kaarninen & Kinnunen 2004; Pirjo Markkola, "Suomalaisen naishistorian vuosikymmenet", i *Historiallinen Aikakauskirja* 1/2003, s. 53–63.

Bosse Sundin

Hembygdsläran

Upptäckten och konstruktionen av hembygden

Huvudrubriken, "Hembygdsläran", kommer från en liten skrift, *Hembygdsundervisningen i folkskolan. Ett försök till ämnets metodiska planläggning*, som publicerades 1922. Författare var Theodor Hellman, sedan 1920 och ett par decennier framåt folkskoleinspektör i Ångermanland, dessförinnan adjunkt vid folkskoleseminariet i Härnösand. När jag utgår från denna skrift är det framför allt för att Hellman talar om "hembygdsläran" i bestämd form. Det handlade om en ny pedagogik eller, rättare sagt, en nygammal, den gamla så kallade åskådnings- eller sakundervisningen i ny tappning. Nyheten var att läraren i sin undervisning skulle begränsa sig till föremål och företeelser som stod att finna i hembygden. Borta var, som det hette, "den schematiska planschkulten" med främmande länders djur och växter.[1]

Grundtanken var att hembygden är "en värld i smått, ett mikrokosmos" och att kunskap om den kan ge barnen en inre enhet och sammanhang, "en första och säkraste tankekrets, till vilken de i sitt tänkande sedan alltjämt få återgå för att förstå naturen och livet". Med Hellmans avslutande ord:

> På detta sätt blir hembygden till ännu något mer än vår barndoms och våra fäders hem, den blir till det andliga centrum i vårt liv, och med alla de trådar, som städse löpa dit tillbaka, bindas vi samman med den bygden allt fastare och fastare. Den gamla furan lik kan så en gång vårt folk stå trygg för alla stormar, dess rötter gå fast och djupt i den trogna hembygdsjorden.[2]

Hellman var inte unik i dessa åsikter. År 1919 fick den svenska folkskolan en ny undervisningsplan med det nya ämnet hembygdsundervisning. Ämnet ingick i småskolans första och andra klass samt folkskolans första klass. Från och med fjärde klass avlöstes det av ämnena geografi, naturkunnighet samt historia. Målet med hembygdsundervisningen var enligt undervisningsplanens något omständliga formulering

> att genom planmässiga, av barnen i deras omgivning gjorda iakttagelser och genom till dessa knutna enkla beskrivningar och berättelser samt lämpliga arbetsövningar för barnen förmedla övergången från hemmet till skolan, utveckla deras iakttagelseförmåga, ordna och vidga deras föreställningskrets och giva dem tillfälle till övning i att på olika sätt giva uttryck åt sina föreställningar samt på samma gång främja deras kännedom om hembygden, framförallt dess natur och arbetsliv.

Det var framför allt hembygdens geografi och naturförhållanden som uppmärksammades i anvisningarna, men även hembygdens "historiska minnen och sägner" lyfts fram.[3]

Även om Hellman inte var unik är det min avsikt att i fortsättningen berätta om hans aktiviteter för att etablera "hembygdsläran" och mer allmänt "hembygden" som arena för kulturell mobilisering. Det blir ett exempel på hur det föregående sekelskiftet skapade stämningar som lyfte fram den lokala historien och dess kultur. Jag vill sätta in detta i ett något större nationellt, och antydningsvis även nordiskt, sammanhang. Hellmans liv och verksamhet får därför vara den röda tråd som knyter samman ett antal miljöer och omständigheter av mer allmän karaktär. Avslutningsvis kommer jag att reflektera över om "hembygdsläran" tillförde något nytt vad avser historiekultur. Det handlar inte så mycket om historia i dagens konventionella mening, men ändå vill jag hävda, om ett särskilt förhållningssätt till det förflutna, nuet och framtiden, en form av kultur- och naturhistoria – en "totalhistoria".

Först några korta biografiska ord om Hellman, sedan några om de sammanhang han verkade i.

Theodor Hellman

Theodor Hellman (1877–1958) kom i början av 1900-talet till Uppsala universitet för att, i likhet med tidigare generationer av sin släkt, studera till präst. Han övergav dock den inriktningen och studerade filosofi och pedagogik och blev 1909 filosofie licentiat. Han påverkades bland annat av den tyske fysiologen och psykologen Wilhelm Wundts monumentala *Völkerpsychologie* i fem band utgivna mellan 1900 och 1909. Enligt Wundt är uppgiften för folkpsykologin att studera de psykiska förlopp, som ligger till grund för de mänskliga samhällenas allmänna utveckling och för uppkomsten av gemensamma andliga skapelser av allmängiltigt värde, till exempel språk, myt, sed, rätt och religion. Det handlar om utvecklingen av "folklynnet" eller "folk- och nationalkaraktärer". Enligt Sven Wallmark, som tecknat ett porträtt av Hellman, läste denne och fascinerades. "Hans sedan tidiga år starka intresse för hembygdens folkliv och traditioner slog ut i full låga."[4]

År 1905 tog Hellman initiativ till bildandet av Norrländska studenters folkbildningsförening i Uppsala, som anordnade föreläsningar och gav ut en populärvetenskaplig skriftserie. Föreningen gav också hembygdskurser och sade sig vilja påbörja forskningar rörande folkmål, folkmusik och arkeologi. År 1909 blev han adjunkt vid folkskoleseminariet i Härnösand. Där bildades samma år, på hans initiativ, Föreningen för norrländsk hembygdsforskning. Föreningen kom bland annat att anordna mycket ambitiösa så kallade vetenskapliga kurser i hembygdsforskning och hembygdsundervisning för folkskollärare. Från 1920 och fram till pensioneringen 1942 verkade han som folkskoleinspektör i Ångermanlands norra inspektionsområde.

Hellman var även initiativtagare till Norrlands kulturhistoriska friluftsmuseum, Murberget, en norrländsk motsvarighet till Skansen. Det är inte utan orsak han har kallats för Norrlands Artur Hazelius. Man kan nog också säga att uppgiften som intendent för Murberget blev Hellmans stora livsinsats.[5]

Norrländska studenters folkbildningsförening, folkskoleseminariet, Föreningen för norrländsk hembygdsforskning, fortbildning i hembygdsforskning och hembygdsundervisning för folkskollärare och friluftsmuseet Murberget – här har vi alltså ett antal miljöer och omständigheter där Hellman får vara min röda tråd. Jag ska kom-

mentera dem. Men först något allmänt om det föregående sekelskiftets "upptäckt" av hembygden.

Upptäckten av hembygden

Intresset för hembygden var verkligen något som låg i tiden åren efter sekelskiftet mellan 1800- och 1900-talet. Det märkliga med det för oss så invanda begreppet "hembygd" är att det faktiskt slog igenom så sent. Vi kan förstås söka en bakgrund i 1800-talet, romantiken och det intresse för "folkets kultur" – dialekter, sägner, visor etcetera – som växte fram då. Men hembygden, som idé, är faktiskt en tidig 1900-talskonstruktion, man skulle nästan kunna säga en uppfinning.[6]

Jag brukar illustrera "upptäckten och uppfinningen" av hembygden med hjälp av "uggleupplagan" av *Nordisk familjebok* från början av 1900-talet. I volym två, "Harrisburg till Hypereides", tryckt 1909, men givetvis författad och sammanställd några år tidigare, borde vi hitta olika begrepp på temat hembygd. Men *Nordisk familjebok* ger faktiskt inga upplysningar. Där finns endast en kortare artikel om "Hembygdskonst", som av uppslagsverket beskrivs som

> en modern riktning inom litteraturen, som söker ge en motsats och ett komplement till de något internationellt färgade nutida storstadsskildringarna genom att göra landskap, människor, språk, seder från författarens hembygd till hufvudmotiv för hans framställning.

Begreppet, heter det, har skapats i Tyskland, men även "den nutida svenska vitterheten" uppvisar "ett synnerligen lifligt intresse för provinsiell natur- och folkskildring". Som exempel nämns bland annat Fröding och Lagerlöf för Värmland, Karlfeldt för Dalarna, Karl Erik Forsslund för Bergslagen, Ola Hansson för Skåne och Pelle Molin för Ångermanland.

Till det som gör uppslagsverk så intressanta hör att de (före nätbaserade encyklopedier) ofta utrustades med ett supplement med tilllägg. Så även den klassiska "uggleupplagan". I supplementet, volym 36, "Globe till Kövess", tryckt 1924, finner vi desto rikare uppgifter på temat hembygd. Det börjar med en lång artikel om "Hembygdsforskning", fortsätter med artiklar om "Hembygdsförbund", "Hembygds-

förening", "Hembygdsgårdar", "Hembygdskurser", "Hembygdsmuseum" och "Hembygdsundervisning" för att sluta med ännu en lång artikel om "Hembygdsvård".

Något har skett mellan volym två och volym 36, mellan 1909 och 1924. Hembygden som idé, som föreställning och begrepp, har etablerats. Hembygden har så att säga utvecklats som arena för konstruktionen av lokal och regional identitet.

Det var förstås många omständigheter som medverkade till detta. Jag tänker inte kommentera sådana uppenbara bakgrundsfaktorer som tilltagande urbanisering, industrialisering och det trauma som den stora emmigrationen innebar. Man kan förmoda ett visst inflytande från förebilder i andra länder. År 1904 turnerade till exempel den tyske naturforskaren och museimannen Hugo Conwentz i Sverige och talade om såväl naturskydd som kulturskydd och "Heimatkunde", hembygdskunskap i skolorna. Föredragen har ofta med viss rätt bland annat framställts som impulsen till den första svenska naturskyddslagstiftningen och bildandet av Svenska naturskyddsföreningen.[7] Denna koppling mellan natur- och kulturskydd var karaktärisitskt för mycket av den tidiga svenska hembygdsrörelsen. Jag ska återkomma till det.

En annan tidstypisk rörelse med näring för en form av hembygdskult var den så kallade ungdomrörelsen. Förebilden hämtades från Norge där de första så kallade *ungdomslagene* och *ungdomsrørsla* bildades redan på 1870-talet. Syftet var att vårda det regionala och nationella kulturarvet och samtidigt ge meningsfulla sysselsättningar som sång, musik, föredrag, diskussioner, bokläsning med mera. I Sverige anordnades det första ungdomsmötet i Jämtland 1899. Idén spreds sedan till andra landskap och rörelsen, som var organiserad landskapsvis och blev mest känd i Dalarna där den bildade arena för då kända personligheter som Gustav Ankarcrona och Karl-Erik Forsslund.

Det är inte helt enkelt att ge en kort karaktäristik av ungdomsrörelsen. Ofta kan den ses som en utväxt av godtemplarrörelsen. Huvudpunkten var de stora ungdomsmöten som anordnades, vanligtvis i midsommartid, och som kunde samla många tusen deltagare. Det var sång, lekar, och folkbildande föredrag. Om man läser referaten från mötena, framstår det som om intet kunde vara för stort

eller för litet för att behandlas. Det är rösträtt, nykterhet, hemslöjd, djurskydd, fred med Norge, jordreform, simkunnighet, episoder ur Nordens historia, småbruk, medborgarkunskap, geologi, hönsskötsel med mera. Allt, enligt tidningsreferaten, framfört under största ungdomliga hänryckning.[8]

Till de omständigheter som särskilt påverkade Hellman, och inte bara honom, hörde dessutom unionsupplösningen 1905.

Folklivsforskaren Sigurd Erixon har skrivit, att efter upplösningen "vidtog den sociala och ekonomiska konsolideringens epok, som krävde mobiliseringen av alla krafter och tillgångar, där varje bygd behövde vara med och även kulturarvet måste medräknas".[9] Det vore lätt att uppfatta ett sådant uttalande som retorik. Men det bekräftas av andra som var med. Eric Festin, Theodor Hellmans blivande motsvarighet i Jämtland året 1905 och hans studentkamrat i Uppsala, har berättat att unionsupplösningen väckte "en sundare nationalkänsla" och födde "en hembygdsrörelse av solidare struktur". När Norge gick förlorat gällde det att "inom vårt lands egna gränser bättre tillvarataga vårt eget, skapa nya värden och ge åt hembygden, vad hembygden tillhörer".[10] Theodor Hellman har på liknande sätt talat om unionsupplösningens betydelse. Sven Wallmark skriver att Hellman gärna berättade

> om vilket överväldigande starkt intryck det gjorde på honom, när han en dag nere i Uppsala för första gången fick se den nya svenska flaggan utan unionsmärke hissad. Han kände i den stunden en ofrånkomlig maning att slå vakt om den svenska kulturen och åt kommande släkten bevara dess minnesmärken.[11]

Norrländska studenter

Unionsupplösningen utlöste bland annat en patriotisk våg bland studenterna i Uppsala. Ett av resultaten blev på initiativ av Hellman, som nämnts ovan, Norrländska studenters folkbildningsförening; en förening med ändamål "att inom hembygden verka såväl för folkupplysningens sak i allmänhet som särskilt för en större och noggrannare kännedom om hembygden, dess natur, språk, historia och minnen". Den organiserades i olika avdelningar som skulle bedriva hembygds-

forskning. Där fanns bland annat en landsmålsavdelning, en sång- och musikavdelning och en fornminnesavdelning. Man sände också ut "Utkast till stadgar jämte råd och upplysningar för folkbildnings- och hembygdsföreningar" till alla norrländska socknar, gav ut en föreläsningskatalog över norrländska föreläsare med hembygdsämnen och anordnade hembygdskurser.[12] Enligt Rickard Sandler, med tiden känd socialdemokratisk politiker och minister, som 1907 berättade om föreningens verksamhet i *Social tidskrift*, hade hembygdskurserna ett dubbelt syfte. De skulle dels fördjupa hembygdskänslan och dels öka intresset för det rena kunskapsmomentet "då det får suga sin näring ur en alltid förut befintlig, mer eller mindre medveten hembygdskänsla".[13]

För sammanhanget måste inskjutas att Rickard Sandler var son till Johan Sandler, som 1896 hade grundat Södra Ångermanlands folkhögskola, Hola folkhögskola, i vissa kretsar uppfattad som ett radikalismens fäste i bygden. Det hade i viss mån sin förklaring i Ådalens blandning av jordbruks- och industribygd, men också i en medveten strategi för att föra samman ungdomar med olika bakgrund. Med industriungdomen och blandningen av könen kom givetvis den konservativa omgivningens misstankar om socialism. Till det kom att Hola från första början var en "samskola", alltså att flickor och pojkar läste tillsammans. Ryktena om skolan som en socialisthärd tycktes bekräftade när Rickard 1905 anställdes som lärare. Året därpå anklagades han för att ha delat ut antimilitaristiska flygblad. Det utmynnade dels i att Rickard Sandler tvingades begära avsked, dels i den utdragna så kallade Holastriden 1906–1910, då skolan för en tid miste sina anslag men samtidigt stärkte sin folkrörelseförankring.[14]

Något paradoxalt, men egentligen inte, utvecklade samtidigt denna påstådda härd för socialism, otukt och antimilitarism en alltmer utpräglad hembygdsideologi. När elevförbundets årsskrift gavs ut för andra gången år 1905 hette den *Hembygden. Organ för Hola folkhögskolas elevförbund.* Johan Sandler, årsskriftens redaktör, skrev:

> I detta namn har red. velat inlägga kärnan av årsskriftens program. Arbete för hembygden! Utveckling av dess resurser! Friska tag för hembygdens blomstring i ekonomiskt, socialt och andligt hänseende. Lyftning åt hembygden! Vare det vår lösen!"[15]

Hembygden 1905 styrker också det jag tidigare hävdat om unionsupplösningens betydelse för intresset för hembygden. Så här manar Johan Sandler:

> Se omkring dig i din hembygd!
>
> Den är vacker, icke sant? Du älskar den. Ditt bröst vidgas, och dina ögon glänsa, då du efter någon tids bortavaro återser torfvan, där du lekt som barn. Men huru mycket återstår ej att göra där? Hvad kan icke just du göra om du tager itu med friska tag! [...] Må vi därföre, glömmande allt som varit förargligt och sargande för oss uti 1905 års unionshistoria, såsom ett samladt intryck från 1905 bränna in i våra själar: *Nu är det tid att uppstå ur sömnen, nu är tid att spänna senorna, nu är tid att pröfva krafterna, nu är tid att stiga – eller falla.* Upp därför du Ångermanländska ungdom till ärlig, uthållig, insiktsfull kamp för ett nytt stormaktsvälde inom Sveriges gamla gränser under dess rena, vackra, blågula fana.[16]

Det är måhända något oväntade ord från denna påstått radikala folkhögskola. Men betoningen av hembygden kom här, kan man säga, att tjäna som en motoffensiv mot konservativa gruppers försök att med ensamrätt lägga beslag på fosterlands- och hembygdsretoriken.

Seminariet och hembygdskurser

Nästa miljö att reflektera över, om vi använder Hellman som röd tråd, är folkskoleseminariet i Härnösand där han anställdes som adjunkt 1909. Seminarierna är en miljö som är förbisedd i svensk lärdomshistorisk forskning. Generellt kan det, för att citera Christina Florin, sägas att lärarna genom sin utbildning vid seminarierna fick en kulturell kompetens som gjorde det möjligt för dem att uppträda i sina lokalsamhällen som kulturskapare. De fick sång- och musikutbildning, de förestod biblioteken, en ny pedagogik utvecklades, inte minst med hjälp av landets kulturelit, personer som Selma Lagerlöf, Verner von Heidenstam, Elsa Beskow, Alice Tegnér med flera.

Ett led i folkskollärarYrkets professionalisering var, som Christina Florin skriver, en omfattande fortbildningsverksamhet. Förutom kurser som anordnades i samarbete med landsting, hushållningssällskap och folkhögskolor förekom också akademiska sommarkurser,

i samarbete med universiteten i Lund och Uppsala.[17] Till detta ville även Norrländska studenters folkbildningsförening bidra. I en tillbakablick, publicerad 1917, berättar Hellman att man dessutom ville ge impulsen till en nyorientering av det folkbildningsarbete som sommarkurserna stod för. De hade "svävat ut på vidderna, utan begränsning och utan princip för vad som skulle utväljas, gav det ett stänk här och ett stänk där från vetandets alla områden." De norrländska studenternas folkbildningsförening däremot, fortsätter han, "inriktade redan från början sitt arbete på ett spridande och vidgande av kunskapen om vår egen nationella odling".[18] Det ledde till de så kallade hembygdskurserna. De första hölls i Härnösand sommaren 1907 med flera prominenta akademiker bland föreläsarna. En ny hembygdskurs gavs i Härnösand 1908.

I sin tillbakablick skriver Hellman om en viktig slutsats av dessa hembygdskurser. Inom nästa alla ämnen som föreläsningarna behandlade hade det visat sig att forskningen var eftersatt och att det fortfarande fanns mycket oupptäckt källmaterial ute i bygderna eller i arkivens gömslen. Om bildningsarbetet skulle kunna, inte bara börja, utan även fortsätta måste "ett omfattande insamlingsarbete av forskningsmaterial påbörjas och kvalificerade krafter intresseras för och bindas vid detta materials bearbetande". Det var på detta sätt, skriver Hellman, "hembygdskurserna födde tanken på en bestående sammanslutning för nationell forskning, för hembygdsforskning, en sammanslutning, som både kunde uppsamla materialet för denna forskning och sörja för dess vetenskapliga bearbetande".

Redan efter kursernas avslutande väcktes förslaget "att för hela den norrländska hembygden, som kanske mer än någon annan bygd av vårt land låg som det stora okända landet, bilda en sammanslutning i och för denna bygds utforskande såväl med hänsyn till dess natur som kultur". Så bildades Föreningen för norrländsk hembygdsforskning våren 1909, inte minst sedan regeringen beviljat ett större konst-, hemslöjds- och hantverkslotteri som resulterade i den då ansenliga grundplåten 200 000 kronor.[19]

Föreningen för norrländsk hembygdsforskning

Föreningens uppgift, enligt stadgarna, var

> att genom insamlandet af material för en norrländsk hembygdsforskning och genom detsammas vetenskapliga bearbetande vinna och genom biblioteks- och undervisningsverksamhet sprida större och noggrannare kännedom om Norrland, dess natur, språk, historia och minnen samt på grundvalen däraf ingjuta en varaktig känsla för hembygd och fosterland.[20]

Arbetet fördelades på sex avdelningar: en för naturhistorisk forskning, en för arkeologisk och kulturhistorisk forskning, en för folkmålsforskning, en för insamlande och studier av folkmusik, en för biblioteksverksamhet och en för undervisningsverksamhet. Jag tänker inte gå in på varje avdelning – den som i efterhand framstår som den mest framgångsrika, och som från första början var mest gynnad, är avdelningen för arkeologisk och kulturhistorisk forskning, eftersom den i sig innehöll uppgiften att vårda det kulturhistoriska museet, det som så småningom skulle bli Murberget och Länsmuseet.

Den inledningsvis kanske viktigaste avdelningen inom Föreningen för norrländsk hembygdsforskning var dock den för undervisningsverksamhet. Dess betydelse var inte så starkt betonad i de ursprungliga stadgarna. Men, som Hellman skrev 1914, det var viktigt att föreningens natur- och kulturhistoriska samlingar inte bara uppradades som kuriosa i dess museum. De fick inte bli "stumma minnen, som intet hade att säga". Därför hade samlingarna, som representerade en "gammal norrländsk tradition", tidigt tagits i användning som mönster och modeller för hemslöjd och hantverk. Men det var inte tillräckligt för föreningen; "dess mål var ett utvecklande och fostrande av allt det i personlighetens liv, som kan hämta sin näring av och sin växtkraft ur bygdernas kynne och ur allt det i ord och arbete stora och sköna, som fädren lämnat i arv." Och detta kunde endast uppnås om föreningen lyckades förena sina strävanden med den norrländska folkskolans lärarkår.[21]

År 1914 anordnade föreningen de första "vetenskapliga kurserna i hembygdsforskning och hembygdsundervisning för norrländska folkskollärare". I en tillbakablick 1917 skriver Hellman att i dessa kurser "sammangå så att säga alla trådarna från föreningens olika

verksamhetsavdelningar, och i dem toppar föreningens hela arbete". Han fortsätter:

> Den kännedom om hembygden och fosterlandet, som genom verkställda materialinsamlingar och vetenskapliga bearbetningar därav vunnits, skall ej ligga som en död kunskap, nedlagd på sin höjd i avhandlingar och svåråtkomliga tidskriftsuppsatser, den skall ut i de vidaste kretsar av vårt folk och bli till själva kärnan i dess tankekrets och känsloliv. Från denna synpunkt låg därför ingenting närmare till hands än att för föreningens syften söka vinna folkskolans lärarekår, den kår som i sin gärning just träffar det övervägande stora flertalet av vårt folk, och få dem aktivt med i detta arbete på hembygds- och fosterlandskunskapens spridande. Med denna kår en gång med kunde man med kännedom om dess obrutna kraft och gång på gång manifesterade bildningsintresse syfta betydligt högre. Väl förberedd och rustad skulle den ej blott meddela de vunna kunskapsresultaten, den skulle, vad mer är, kunna uppta själva det nationella forskningsarbetet och med sin rikedom på krafter bli ett välbehövligt tillskott till hembygdsforskarnas hitintills oansenliga skara.[22]

Kursen var tvåårig, organiserad i fyra ämnesgrupper, den naturvetenskapliga, den språkvetenskapliga, den historiska och den pedagogiska gruppen, och gavs under två sommarmånader 1914 samt 1915 för 25 folkskollärare från de fyra nordligaste länen.[23] Mätt med vår tids mått skulle man kunna säga att det motsvarade en akademisk 20-poängskurs. Men såväl undervisningsintensiteten som lärarnas kvalifikationer översteg vida det vår tids universitetsstudenter på A-nivå ställs inför. Alla veckodagar, utom söndag, gavs i regel fyra eller fem föreläsningar samt en dubbeltimme med seminarie- eller laboratorieövningar.

Bland lärarna den första sommaren kan till exempel nämnas musikhistorikern och folkminnesforskaren Tobias Norlind, sedermera föreståndare för Musikhistoriska museet, samt professorn i slaviska språk, Johan Lundell, känd inte minst som skaparen av det så kallade landsmålsalfabetet. Andra sommaren, 1915, medverkade bland annat Sune Lindqvist, som 1916 professor i nordisk och jämförande forn-

forskning vid Uppsala universitet, Nils Ahnlund, från 1928 professor i historia i Stockholm och Henrik Cornell, 1931 professor i konsthistoria i Stockholm.

Det var ingen slump att föreningen för Norrländsk hembygdsforskning satsade på denna typ av kurser från och med 1914. Det året presenterade nämligen den så kallade Folkundervisningskommittén det betänkande där det bland annat föreslås att ett nytt ämne, hembygdskunskap, skulle införas i små- och folkskolan, det som 1919 stadfästes i en ny undervisningsplan. Den skulle ersätta den tidigare åskådnings- eller sakundervisningen, som ofta bedrevs med hjälp av planscher. I stället skulle lärarna i sin undervisning bygga på elevernas iakttagelser i deras närmaste omgivning, hemmet och hembygden.[24]

"En andlig världsglob"

Så är jag tillbaka där jag startade, i "hembygdsläran" och Hellmans skrift om hembygdsundervisningen i folkskolan från 1922. Hans grundtanke var, som nämnts inledningsvis, att hembygden är en värld i smått, ett mikrokosmos, och att kunskap om den kan ge barnen en inre enhet och ett sammanhang som gör att de kan förstå naturen och livet. Det gällde:

> att ge barnen en fast och till alla sina delar inom sig sammanhängande och sluten tankekrets. Liksom det i verkligheten ej ges några luckor eller språng, utan allt med naturnödvändighet löper i vartannat, så måste även kunskapen om denna verklighet vara sammanhängande, bilda ett inom sig slutet helt, en slags globus intellectualis, en andlig världsglob, samt till alla sina delar omstrålas av rika associationsmassor.[25]

Under det första och andra skolåret skall hembygdsundervisningen begränsas till iakttagandet av enskilda föremål och företeelser, främst genom naturstudier i hembygden.[26] Detta vidgas i den så kallade speciella hembygdsundervisningen som under det tredje och fjärde skolåret ska ge en "generalvy över naturen och människolivet". Den inleds med kartan, sedan följer vattnet, dess egenskaper och aggregationstillstånd, solen som värme- och ljuskälla och en del andra klimatologiska företeelser. Därefter geologiskt-geografiska iakttagelser,

olika berg- och jordarter samt "hembygdslandskapets geologiska daning och utvecklingshistoria".

> Från de på den yttersta klippan framspringande mossarna har sedan undervisningen att framgå genom de olika växtskikten och viktigaste växtsamhällena och påvisa den roll de spela i landskapets gestaltning. Genom en serie växter, från lägre till högre utvecklingsformer, som därvid även kunde komma till behandling, skulle övergången förmedlas till djurlivet, som i en liknande serie skulle kulminera i människan. I och med människan har framställningen att gå in på den begynnande odlingen och genom några huvudskikt i bygdens och landskapets bebyggelsehistoria, belysta förmedelst fornlämningar, såväl fasta som lösa, mynna ut i behandlingen av hembyn och hemgårdarna, deras utveckling från äldre till nuvarande former samt deras arbetsliv i dess utveckling från gången till närvarande tid.[27]

I brist på bättre benämning skulle jag vilja hävda att Hellman förespråkade en "totalhistoria". Eller varför inte en miljöhistoria? där hemtrakten blev utgångspunkten för en sammanhängande natur- och kulturhistoria.

Hellman var inte ensam om att se detta som ett ideal. Jag är övertygad om att detta genomsyrade kursplaner inte bara vid folkskolor utan också vid seminarier och många folkhögskolor långt in på 1900-talet. Ett suggestivt exempel, där hemmets och hembygdens mikrokosmos förenas med makrokosmos, ger författaren, folkbildaren, hembygdsvårdaren och naturskyddaren Karl-Erik Forsslund. I hans program för Brunnsviks folkhögskolas första kurs 1906 inbjuds eleverna till en forskningsfärd genom naturens och kulturens riken. Den börjar i världsrymden med besök på vintergator och solsystem och fortsätter med jordens födelse och utveckling. Det utlovas besök i stenarnas, växternas och djurens riken. Sedan bär vägen uppåt till människan, vilkens långa vandring från forntid till nutid skall följas. Man får se hur samhället har uppkommit och skall också studera stadssamhällen. Men där stannar man inte länge. Färden går vidare, ut på landet. "Vi äro jordvarelser, vi måste då lära oss bruka jorden." Och så når man äntligen den kosmiska resans mål.

> Mitt i trädgården, mitt ibland åkrarna ligger gården, stugan, hemmet (eller skall det ligga!) som samhällets kärna, vår fasta punkt på den rullande jorden, centrum i vår värld – medelpunkten i den stora spiral, vars yttersta omkrets är himlavalvet, den stjärnströdda rymden – världsalltet.

Så är vi äntligen vid resans mål – vi är hemma.[28]

Avslutning

Det jag avslutningsvis framför allt vill framhålla är just denna ambition, som vi möter på så många håll, att förena natur- och kulturhistoria. Det är ingen slump att Forsslunds programskrift för hembygdsrörelsen, *Hembygdsvård* (1914), innehåller två delar; "Naturskydd och nationalparker" samt "Kulturskydd och Bygdemuseer". Inte heller att Hugo Conwenz, som nämnts, år 1904 talade om såväl naturskydd som kulturskydd och "Heimatkunde".[29] Inte heller att de vetenskapliga kurserna i hembygdsforskning och hembygdsunderdervisning för norrländska folkskollärare organiserades i såväl naturvetenskapliga som historiska ämnesgrupper, eller att den av Hellman bildade Föreningen för norrländsk hembygdsforskning vid sidan av den kulturhistoriska hade en avdelning för naturhistorisk forskning. Dess uppgift var att "föranstalta naturvetenskapliga forskningar, att i meteorologiskt, geologiskt, geografiskt, botaniskt och zoologiskt hänseende bidra till kännedomen om vår bygd och dess utvecklingsmöjligheter". Den skulle också "tillvarataga, beskriva, söka få inhägnade och skyddade s.k. naturminnemärken för att bevara åtminstone några fläckar här och där av orörd natur, sådan den ter sig före människans omgestaltande ingripande".[30]

Jag har i andra sammanhang argumenterat för att evolutionsläran gav en särprägel åt den tidiga naturskyddsrörelsen liksom mer allmänt åt naturen och landskapet som en historisk kategori.[31] Det dess förespråkare, företrädesvis naturforskare, studerade var en ny dimension hos naturen, nämligen tiden, och ur denna framträdde en helt ny bild av Sverige. De tillhörde den andra generationen efter Darwin. För många blev evolutionsläran en ny och enhetlig världsbild. Av särskild betydelse var glacialteorin och föreställningarna om inlandsisen och landhöjningen som det som format Sveriges natur. Kvartärgeologi och kvartärbiologi blev något av modevetenskaper. I äldre tid hade

den bibliska syndafloden erbjudit en början utifrån vilken historien kunde tecknas. Den frusna syndafloden i form av inlandsisen gav i sekulariserad form en liknande utgångspunkt för historien.

Den varviga leran, rullstensåsar, myrar och mossar var naturliga arkiv i vilka faunans och florans, men även människans utveckling efter den senaste istiden kunde avläsas. Den bild som växte fram, var av en natur som ständigt förändrades. Landskapet fick en historia och naturen framstod inte längre som en statisk storhet. Den var i stället dynamisk och präglad av tiden och evolutionen. Men det var också ett landskap som rymde människan och hennes kulturhistoria. I en av de utredningar, som föregick den första svenska naturskyddslagstiftningen, talades således om det historiska eller kulturhistoriska motivet som ett motiv till naturskydd. Det kan finnas naturföremål som är värda att skydda eftersom det finns sägner, historiska minnen eller folkliga seder fästade vid dem.

Samarbetet mellan natur- och kulturhistoriska forskare under 1800-talet – "vetenskapliggörandet av det svenska landskapet" – har diskuterats av idéhistorikerna Torkel Molin och Christer Nordlund. De kan visa hur främst arkeologer och geologer samverkade för att studera landskapets och människans historia samt hur natur- och kulturvetenskaperna å ena sidan fick sin näring ur den svenska nationalismen, å andra sidan hur dessa vetenskaper bidrog till "en nationalisering av natur och kultur, ja, av själva landskapet".[32] Vid folkhögskolor och seminarier konkretiserades detta ytterligare i form av en uttolkning av bygdens natur och kultur. Det gällde, som det kunde formuleras, "att låta hembygden framträda som den lilla delen i det stora hela, fäderneslandet".[33]

Att idag i globaliseringens tidevarv, efter inte bara ett sekelskifte utan även ett millennieskifte, , göra sig till förespråkare för hembygdsläran skulle förmodligen framstå som förlegat. Men ambitionen, att i en och samma berättelse ge en "andlig världsglob", att förena mikro- och makrokosmos, att förena naturens och kulturens historia framstår ändå som eftersträvansvärd.

Noter

1. Theodor Hellman, *Hembygdsundervisningen i folkskolan. Ett försök till ämnets metodiska planläggning*, Härnösand 1922, s. 5.
2. Ibid., s. 32.
3. *SFS* 1919:880.
4. Sven Vallmark, "Norrlandsforskningens nestor", i *Ångermanland* 1958, s. 66.
5. Även om jag inte kommenterar det ytterligare bör det i sammanhanget nämnas att många av Hellmans initiativ inom det kulturhistoriska området hade ett samband med den bittra striden om lokaliseringen av ett landsarkiv för Norrland. Striden, som främst stod mellan Härnösand och Östersund och mellan Hellman och hans jämtländske kollega och rival Eric Festin, avgjordes först mot slutet av 1920-talet då städerna fick var sitt landsarkiv. I argumentationen för ett landsarkiv gällde det för bägge städerna att framstå som verkliga centra för kulturhistorisk forskning. Se Bosse Sundin, "Hembygdsrörelsen blir regionalpolitik", i *Jämten* 1986.
6. Jag har utvecklat denna tematik i ett flertal uppsatser, se till exempel Bosse Sundin, "Hembygden som idé. Konstruktionen av lokal och regional identitet", i Lennart Palmqvist & Stefan Boman (red.), *Museer och kulturarv*, Stockholm 1997. Den följande framställningen om "upptäckten av hembygden" är delvis hämtad från denna uppsats.
7. Bosse Sundin, "Environmental Protection and the National Parks", i Tore Frängsmyr (ed.), *Science in Sweden. The Royal Swedish Academy of Sciences 1739-1989*, Science History Publications, USA, Canton MA, 1989, s. 202f.
8. En mer ingående beskrivning av en regionalt organiserad ungdomsrörelse, den värmländska, ges i Martin Stolare, *Kultur och Natur. Moderniseringskritiska rörelser i Sverige 1900–1920*, Göteborg 2003, s. 55ff.
9. Sigurd Erixon, "Folklivsforskningen och hembygdsrörelsen", i *Svensk bygd och folkkultur i samling, forskning och vård*, del I, Stockholm 1946, s. 26.
10. Avsnittet bygger på Festins självbiografiska anteckningar som förvaras vid Landsarkivet i Östersund.
11. Wallmark, a.a., s. 67.
12. Eric Festin, *Norrländska studenters folkbildningsförenings i Uppsala versamhet HT. 1905 – VT. 1910. Kortfattad redogörelse*, Östersund 1910.
13. Rickard Sandler, "Norrländska studenters folkbildningsförening", i *Social tidskrift* 1907, s. 375f.
14. En ingående skildring av de första decennierna och stridigheterna kring folkhögskolan ges i Eric Sjöqvist, *Spelet om Hola. Kulturkamp kring en folkhögskola*, Härnösand 1986.
15. *Hembygden* 1905, s. 3.
16. Ibid, s. 4f.
17. Christina Florin, *Kampen om katedern. Feminiserings- och professionaliseringsprocessen inom den svenska folkskolans lärarkår 1860–1906*, Umeå 1987, s. 94.
18. Theodor Hellman, "Föreningen for norrländsk hembygdsforskning. Dess uppkomst, arbete och uppgifter", i *Arkiv för norrländsk hembygdsforskning*, häfte 1, Härnösand 1917.
19. Ibid, s. 7.
20. *Stadgar för Föreningen för Norrländsk Hembygdsforskning*, Härnösand 1909, s. 1.
21. Theodor Hellman, *Redogörelse för de av föreningen sommaren 1914 i Hernösand med statsunderstöd anordnade vetenskapliga kurserna i hembyggdsforskning och hembygdsundervisning för norrländska folkskollärare*, Hernösand 1914, s. 9f.

22. Ibid, s. 42.
23. Det följande bygger på i not 21 nämnda *Redogörelse*.
24. *Folkundervisningskommitténs betänkande 4 Angående folkskolan,* avgivet den 1 augusti 1914
25. Theodor Hellman, *Hembygdsundervisningen i folkskolan*, s. 31f.
26. Ibid., s. 5ff.
27. Ibid, s. 12.
28. *Brunnsviks folkhögskola: En redogörelse*. Borlänge 1906.
29. Bo Sundin, "Ljus och Jord! Natur och kultur på Storgården", i Tore Frängsmyr (red.) *Paradiset och vildmarken. Studier kring synen på naturen och naturresurserna*, Stockholm 1984, s. 334 f.
30. Theodor Hellman, "Föreningen for norrländsk hembygdsforskning", s. 8.
31. Se t.ex. Bosse Sundin, "Det svenska naturskyddets födelse", i Fredrik Sjöberg (red.), *Vad ska vi med naturen till?*, Nora 2001 eller Bosse Sundin, "Environmental Protection and the National Parks", i Tore Frängsmyr (ed.), *Science in Sweden. The Royal Swedish Academy of Sciences 1739-1989*, Science History Publications, USA, Canton MA, 1989.
32. Torkel Molin och Christer Nordlund, "'Här vandra sålunda fornforskningen och geologien hand i hand vid hvarandras sida'. Om vetenskapliggörandet av det svenska landskapet under 1800-talet", i *Rig* 1999:3, 131.
33. Citatet från fil.dr Helge Nelson (föreståndare för Skaraborgs folkhögskola, sedermera professor i geografi). Se Bosse Sundin, "Upptäckten av hembygden. Om konstruktionen av regional identitet", i Barbro Blomberg & Sven-Olof Lindquist (red.), *Den regionala särarten*, Lund 1994, s. 16f.

Daniel Thorleifsen

Historie i Grønland i begyndelsen af 1900-tallet

Et folk uden historie?

I lighed med andre for europæerne fremmede kulturer uden skriftlighed blev eskimoerne og grønlænderne med opdagelsesrejsendes og senere evolutionismens konstruktion af verden i 1800-tallet placeret som et folk uden historie.[1] De blev opfattet som levende i en oprindelig urtilstand i århundreder og som derfor har kunnet fungere som prototyper på primitive, før-moderne livsformer og som oprindelige restprodukter fra tidligere udviklingsstadier. Hvorom alting er, så er det i dag problematisk i en historisk regression at tale om oprindelige samfund. Alle samfund er resultater af kulturel forandring og kulturel udvikling, som har fundet sted i samspil med andre samfund som de uundgåelig er knyttet sammen med i videre sociale felter.

De sidste 1000 år har det eskimoiske og senere de grønlandske samfunds historie været gennemgribende påvirket af mødet med europæerne. Europæerne øvede først deres indflydelse i kraft af, at de søgte rigdom og profit via handel med de såkaldte indfødte eller ligefrem ved erobring. Senere var det kapitalismen, der satte sig igennem i hele verden i en omfattende globaliseringsprocess og underlagde sig menneskeheden.[2] Den europæiske ekspansion mødte overalt samfund og kulturer med deres egne lange og komplekse historier. Den eller de udviklinger der fandt sted fra 1400-tallet og fremefter, skete ikke isoleret i de forskellige dele af verden, men var knyttet sammen: den europæiske ekspansion er sammenflettet med historien hos de folk, der blev omfattet eller berørt af den, og deres historier kommunikerer omvendt med Europas historie, dvs. de gensidige relationer og den indbyrdes forbundethed i tid og rum mellem Europa og resten af verden.

Det er for et folk af afgørende betydning, hvem der formidler ens historie, og hvordan den bliver fremstillet. Historie er tæt knyttet til identitet. En grønlandsk forståelse af historien har siden koloniseringen i 1721 og indtil midten af det 20. århundrede taget afsæt i verdenshistorie, kristendommens historie, Europas historie og Danmarks historie. Disse historier blev formidlet af danske, norske og tyske missionærer. Historiebøgerne handlede om de fremmedes historie – som dog i Grønlands tilfælde blev givet på det grønlandske sprog. Set i lyset af, at de europæiske historier og fortællinger var nedskrevet, er det øjensynligt, at grønlænder, og som byggede deres fortællinger op på mundtlig vis, var langt mere parate til at tro på, hvad europæerne fortalte dem om fortidens begivenheder, end europæerne var til at tro på grønlændernes mundtlige overleverede fortællinger.[3] På baggrund af at Grønland har været underlagt som koloni af Danmark, er det vigtig at have for øje alle aspekter vedr. kompetenceforholdene i ophavssituationen for fremstillingen af Grønlands historie. For det meste er Grønlands historie, dens delaspekter også indtil i dag skrevet af danske forfattere og historikere og som har skrevet på dansk.

Denne artikel forsøger at give et overblik over, hvad det er for en historie, grønlænderne blev præsenteret for i 1800-tallet og dermed et indblik i den ramme, hvorfra historiebevidstheden hentede sin substans.

Fra mundtlighed til skriftlighed

Siden starten på den norsk-danske missionsvirksomhed i Grønland i 1700-tallet, har missionen lagt vægt på, at grønlænderne skulle lære at læse og skrive. Også på et tidligt tidspunkt blev der truffet beslutning om, at sproget i skole og kirke skulle være grønlandsk. Den første missionær i Grønland, nordmanden Hans Egede, som kom til Grønland i 1721, skrev den første grønlandske ABC i 1739. Herefter fulgte især oversatte bøger på grønlandsk bl.a. Luthers katekismus i 1742, og i 1766 udkom hele Det Nye Testamente, oversat af Poul Egede. Der var andre missionærer, som forsøgte sig på grønlandsk og efterfølgende udgav relativt mange hæfter, skrifter og bøger med især religiøst indhold. Den første decideret ikke-religiøse bog udkom i 1829 og var en vejledning for de grønlandske jordemødre. Fra 1818 begyndte mission og handel at sælge bøger gennem det danske han-

delskompagni, den Kongelige grønlandske Handel, KGH. Siden er der udkommet en hel del bøger på grønlandsk.[4]

Før og efter kolonisationen af Grønland i 1721 er der blevet formidlet historie mundtligt i Grønland ved, at de enkelte bosteders fortællere har formidlet egne forfædres slægtshistorie og -saga, samt andre mundtlige traditioner, myter og sagn, og egne bofællers historier over flere generationer og over et stort geografisk område.[5] I perioden 1859-1863 blev der på grønlandsk og dansk udgivet fire små bind med grønlandske sagn, *kalatdlit okalluktualliait*, illustreret af grønlandske kunstnere.

En tidligere missionær i Grønland, Jakob Kjer, fik i 1880 udgivet en illustreret alt-i-én læse- og skolebog, *atuainiutit I-II*, som også indeholdt grønlandske sagn. Under overskriften: Fortællinger om grønlændernes gerninger, fortælles bl.a. om navngivne personers slægtshistorie, om nordboernes møde med eskimoer og et sagn om fangeren fra Aluk, som efter hjemkomsten fra en længerevarende bortrejse og fangstjagt døde, da han genså det betagende syn af solen, der stod op over havet i sit hjemegn. Disse historier var opført som historiske. Grundtonen i skolebogen var dog hele vejen igennem religiøs.

Siden 1721 har missionen haft for øje at anvende indfødte hjælpere i missionsarbejdet. I slutningen af 1700-tallet var antallet af de såkaldte nationalkateketer på omkring 40.[6] I første omgang var disse antaget til at varetage kateketfunktionerne: lære børnene at læse, lære udenad og evt. skrive, og de foretog kirkelig pligter under foresæde af de danske missionærer. Rationalismens udbredelse til Danmark og den tiltagende fokus på almen folkeoplysning smittede også af hos de involverede i dansk koloniadministration generelt. Fra begyndelsen af 1800-tallet kom der forskellige forslag til udvidelse af børneskolen og dens fagkreds, men først i 1844 oprettedes egentlige læreanstalter i form af kateketseminarier i Godthåb og i Jakobshavn, og som banede vejen for flere og differentierede fag i børneskolen. Den hernnhutiske menighed fik også sin egen "hjælperuddannelsesanstalt" i Godthåb omkring slutningen af 1840erne.[7]

Fag, som optrådte i seminarierne, var: dansk, regning, grønlandsk ("Retskrivning"/ "Læsning i de indfødtes Modersmaal med Forstandsøvelse"), religiøse fag (tros- og sædelære, bibelhistorie m.v.),

alment orienterende fag (geografi, naturhistorie, verdenshistorie og fædrelandshistorie, dvs. Danmarkshistorie), samt praktisk skolegerning. Disse fag afspejledes så i børneskolen.[8] I Godthåbs og Jakobshavns kateketseminarier var halvdelen af timerne afsat til bibelske fag.

Hvad angår de alment orienterende fag, og i særdeleshed faget historie, gjaldt det, at det var en del af de religiøse fag, idet historie undervistes som:

> [...] forsøg paa at oplyse Eleverne til en vis Grad om Folkeslagenes fremadskridende Udvikling og paa et religiøst Grundlag at gjøre unge Grønlændere begribeligt, hvorledes Forsynet i Oldtiden styrede Nationernes Skjæbner, saa vidunderlig førte Israels Folk, og benyttede de omkringboende (...) til Israels Opdragelse og Revselse, Alt til det store Maal, Frelserens Komme.[9]

De historiske fag var Danmarks-, verdens- og kirkehistorie. Også fagene geografi og naturhistorie ser ud til at have understøttet de religiøse fag. I faget naturhistorie var lærebogen en direkte udfoldelse af den bibelske skabelsesberetning.[10] Det er nærlæggende at antage vedr. den generelle verdensanskuelse i Grønland, at biblen både af grønlændere og af europæere blev betragtet som bogstavelig sandhed, tillige med de første eksempler på europæisk skønlitteratur[11], der blev oversat til grønlandsk, og som sikkert var blevet betragtet som noget, der virkelig var foregået.

I 1905 blev den første lov om kirke- og skolevæsenet i Grønland vedtaget i Rigsdagen i Danmark. Denne lov var også den første egentlige lov i det hele taget om grønlandske forhold. Med loven tilendebragtes europæisk, i særdeleshed dansk, missionsvirksomhed og indført en egentlig grønlandsk kirke, som kom til at stå under umiddelbar ledelse af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsen i København.

Forinden havde de enkelte missionærer arbejdet ret uafhængige af hverandre, da der heller ikke var givet dem egentlige retningslinier vedr. undervisning i børneskolen. Instruksen for missionærerne[12] omhandlede for hovedpartens vedkommende de kirkelige og religiøse sider af missions- og undervisningsvirksomheden.

Krig som emne

I 1857 fik Sydgrønlands inspektorat et bogtrykkeri som placeredes i Godthåb. Blandt de første udgivelser kan nævnes en lille publikation med to samtaler fra den tidligste kolonitid: den første med en grønlænder ved navn Pôq og som fortæller om sine oplevelser i Danmark. Den anden indeholdt en diskussion mellem en grønlandsk shaman, en angakkoq, og en missionær, og som var en afskrift af Poul Egedes bearbejdelse af forskellige udsagn i 1760 fra eskimoer.

Året efter i 1858 udsendtes endnu et par illustrerede bøger med billeder fra andre lande med forklaringer. Den ene (dobbeltsprogede) havde titlen: *En Samtale om Krig. Oplyst ved mange Billeder*, sikkert beregnet på at oplyse grønlænderne begrebet krig at kende. Hæftets forfatter lod emnet om krig belyse i form af en samtale mellem en dansk præst og en grønlandsk kateket, hvor de kom ind på mulige baggrunde for krigsførelse, om det rationelle i at føre krig, om pligten at bære våben etc. En passus i hæftet kan se sådan ud, hvor kateketen siger:

> Det havde jeg aldrig troet; nu faar jeg ganske andre Tanker om Krig end tidligere. Præsten svarede: Du seer saaledes, at det som Du troede var syndigt, nemlig at före Krig, netop kan blive til en Pligt og til noget Godt, nemlig at opoffre sig for Andre og at adlyde Kongen...Katecheten spurgte: Men föres der da aldrig grusomme og uretfærdige Krige? Præsten svarede: Jo tilvisse. Mange Konger have undertiden fört Krig blot af Stolthed og Egennytte, og mange Soldater have dræbt og plyndret deres Fjender af Morskab. Men dette var meest Tilfældet i gamle Dage hos vantroe og vilde Folkeslag [...]

I forbindelse med omtalen af europæiske krige ville hæftet også bringe disse verdensbegivenheder tættere på livet hos grønlænderne ved et par eksempler. Kateketen havde hørt om "den største kriger" af dem alle, nemlig en herre ved navn Napoleon, og ville gerne se et billede af ham. Præsten kunne forevise fire billeder af Napoleon, og som var general i Frankrig for 60 år siden og fortalte om hans bedrifter dengang. Til spørgsmålet fra kateketen om en anden Napoleon og som forrige år (dvs. 1856) var i Grønland, fik han det svar, at det såmænd var hans brodersøn og den fornemste herre, som nogensinde har været i Grøn-

land - iøvrigt en oplysning som også kom igen i en grønlandskspro-get historiebog af Janssen (se nedenfor) i 1861: i en af de sidste sider i bogen fortælles om Napoleon III, som sammen med englænderne og tyrkerne sloges mod russerne i Krimkrigen i 1854-56. Efter at Janssen havde skildret Sebastopols belejring og fald, knytter han forbindelsen til Grønland med denne passus: "Denne kejsers fætter, Napoleon Bonaparte, var sammen med adskillige officerer og videnskabsmænd på besøg i Grønland, i Nuuk, Fiskenæsset og Frederikshåb, i sommeren 1856 med en hjuldamper med tre hjul". Disse historier må have gjort fjerne begivenheder mere nærværende for befolkningen.

Efter realiseringen med et bogtrykkeri i Godthåb fik Grønland i 1861 sin egen avis, *atuagagdliutit*. Dette tidsskrift der foruden forskellige oversættelser også indeholdt artikler om folks egne oplevelser, blev allemandseje, idet det i de første mange år blev uddelt til stort set alle husstande i Vestgrønland. Siden starten udkom det årligt i 12 numre med i alt ca. 200 sider.

I 1867 fik grønlænderne endnu engang anskueliggjort visuelt om, hvordan krigsførelse foregår i andre lande. Krigen i 1864 mellem danske og tyske var gengivet delvist i farvelitografier. En af billedteksterne på grønlandsk talte om "vore soldater" og "vore fjender". Det er tydeligt, at der her markeredes, at Grønland var underlagt Danmark og det er de danske soldater, som grønlænderne holder med.[13]

Ellers bragte atuagagdliutit andet og mere alment oplysende stof for grønlænderne. Bl.a skrev seminarieforstander Steensberg i 1872 om jordens geografi (*nunarssuartínik nalunaerutit*, dvs. oplysninger om vore store jord) og bidrog umiskendelig hermed til en udvidelse af grønlændernes geografiske horisont.

Historiebøger

Den første skriftlige grønlandsksprogede historiebog[14] i Grønland udkom i 1859, en verdenshistorie skrevet af en tidligere tysk herrnhutisk missionær, Samuel Kleinschmidt. 2 år senere udkom endnu en verdenshistorie, skrevet af en dansk seminarieforstander, Carl Emil Janssen, som tidligere havde fungeret som missionær i en af kolonierne i den grønlandske vestkyst. Efterfølgende er der udkommet andre verdenshistoriebøger på grønlandsk. I 1946 udkom for første gang en Grønlandshistorie til brug på Godthåbs seminarium, skrevet af en

dansk seminarielærer. Den første grønlandsksprogede Grønlandshistoriebog til brug i den grønlandske folkeskole udkom så sent som i 1963, også skrevet af danske. Således er det siden midten af 1800-tallet, at grønlænderne er blevet præsenteret for en europæisk opfattelse af, hvad der var verdenshistorie, og hvad der var Grønlandshistorie.

Samuel Kleinschmidts *silame iliornerit pingârnerit ilait* (128 sider) fra 1859 var skrevet ud fra en religiøs synsvinkel. Dette antydes allerede i undertitlen, som i oversættelse til dansk lyder omtrentligt: "Nogle småskrifter om verdenshistorien til oplysning for grønlændere, som ønsker at blive vidende om, hvordan nogle af verdens folkeslag har båret sig ad, og om hvordan Gud har handlet imod dem, og hvorledes de føres mod en fælles fremtid". Hvad angår grønlænderne, får vi også her en oplysning om, at disse menes at nedstamme fra en af Noas sønner, Sem.[15] Historiebogen er karakteriseret ved de mange henvisninger til biblen, som således er brugt som direkte kilde.

En anden skrift, som Kleinschmidt udgav er også interessant ud fra en historisk vinkel og som har titlen "*mumisitsiniartunik*" (Om de revolutionære), som indeholder en stærk fordømmelse af den voksende socialistiske bevægelse, "hvis kærne ifølge Kleinschmidt var hadet til Gud".[16]

Et par år efter Kleinschmidt udkom den næste verdenshistorie *silamiut ingerdlausiánik* (136 sider) i 1861. Den var affattet af Carl Emil Janssen, seminarielærer ved Godthåb seminarium, hvis indhold mest er vægtet på interessante historier og afviger fra Kleinschmidts ved, at det religiøse er holdt i baggrunden. Her indgik også afsnit om nordboer i Grønland og om de første missionærer Hans Egede og hans sønner. Janssen som kan siges at tilhøre den sejrende part sluttede med en omtale af den første af de slesvigske krige, treårs-krigen 1848-1851, og i den forbindelse hyldes den danske konge, Frederik VII.

Historiebogen indledes meget pædagogisk med at introducere den mangfold af folkeslag, der optræder i den 136 siders store bog således: "Menneskene i jeres land kaldes grønlændere; de der slog sig ned i jeres land i gamle dage, kalder I nordboer eller nordmænd; nogle af de europæere, der er her nu, kalder I danskere, andre tyskere; I kender englændere, der kommer hertil på fangst; jeres forfædre kendte hollandske hvalfangere; de folk i Canada, som I er beslægtede med, plejer at møde indianere. I kalder dem ved forskellige nav-

ne, fordi I selv har bemærket, at de er forskellige, selv om alle er skabt i Guds billede...".[17]

En anden tidligere nævnt læse- og skolebog fra 1880 indtager på samme måde som sine danske forfatterkollegaer også samme venlige holdning til Danmark. Missionær Jakob Kjærs illustrerede læsebog, *atuainiutit I-II*, indeholdt flere historiske afsnit og Grønlands historie er fortalt i 21 afsnit. Under afsnittet om nordboerne indgår nogle grønlandske nordbosagn. Ellers er fremstillingen fokuseret på det europæiske. Kapitlet om begivenhederne i verden afsluttedes med en kort omtale af Danmark, som ganske vist hører til de mindste lande, men danskerne drager omsorg for grønlænderne, så de har det bedre, end hvis de havde hørt til et af de større lande: "Derfor...", fortsætter han, "[...] selv om vi er mest knyttet til vort kære land, hvor vi er født, og hvor vi bor, så er vi mere knyttet til Danmark end til andre europæiske lande".[18]

I et kapitel med titlen "nunarput" (dvs. vort land, Grønland) kan man læse en oplysning og som må have styrket børnenes selvtillid: skolebørnene i Grønland står ikke meget tilbage i kundskab i forhold til danske børn, og næsten alle grønlændere kan læse og skrive, hvorved de overgår mange danskere! I et andet kapitel omtales mennesker, som bør huskes i Grønland. Fire ud af 17 (afdøde) personer er grønlændere. Den overordnede tanke med udvælgelse af de medvirkende personer har øjensynligt været deres indsats for kolonisationen og for den kristelige missionsvirksomhed.

I øvrigt indeholder bind II også et afsnit om geografi med en almen gennemgang af verdens forskellige racer, religioner og styreformer. Herefter gennemgåes et udvalg af lande, hvor den starter med en omtale af Danmark. Omtalen af Grønlands geologiske beskaffenhed er i bogen fyldigere og placeret et andet sted.

Længe var Grønlands historie ensbetydende med nordboernes historie. Således er det sigende, at det af Det kongelige Nordiske Oldskriftsselskab udgivne storværk om nordboerne fik titlen "*Grønlands historiske Mindesmærker*" (1838-1845) og grønlændere kun nævnt i de tilfælde, hvor de optrådte sammen med nordboerne. I begyndelsen af 1900-tallet blev der trykt et par bøger om nordboerne. Schultz-Lorentsen udgav sin *qavdlunâtsiainik kalâtdlit nunânikaluartunik* (1910, 34 sider). Det grønlandske Litteraturselskab udgav et par oversættel-

ser af udvalgte islandske sagaer: Erik den Rødes saga og uddrag af Fostbrødre saga.

Det var først med den første lov af 1905, at historie blev et obligatorisk fag i børneskolen – og den første historiebog for den grønlandske børneskole udkom to år senere. Det var Johan Ottosens Danmarkshistorie for børn (*Danskit ingerdlausiánik*), og som fik en lang levetid med det sidste oplag fra 1963. Populariteten blandt grønlandske elever tilskrives dens indhold med gode historier:

> De fleste, der underviser i Historie, vil sikker sige, at Flertallet af Børn er meget glade for at have denne bog om de Danskes historie. Især interesserer de sig meget for de hedengangne Heltes bedrifter, og hvad der fortælles om dem. Ogsaa grønlandske Børn nærer megen Interesse for Fortællingerne om "Kong Skjold", "Thor henter sin Hammer", "Palnatoke", "Christian den fjerde" og andre.[19]

De grønlandske elever fik således i lighed med de danske skolebørn lært sig den danske kongerække udenad. Datidens pædagoger pointerede det vigtige i, at det nationale synspunkt måtte komme til sin ret - også i Grønland. Historien betragtedes som læremiddel i moral, hvori man igennem historie lærer børnene at forstå, hvorledes menneskene mere og mere lærer at gøre naturen underdanig, samt hvorledes børnene "[...] gennem Historien lærer, hvorledes de Folk vinder Prisen, der har mest udholdende Energi."[20] Tiden omkring århundredeskiftet og fremefter var karakteriseret ved, at eskimoerne i dansk offentlighed i almindelighed blev betragtet som naturens frie børn[21] - et synspunkt som blev eksponeret gennem Knud Rasmussens syn på eskimoer og i særdeleshed de grønlandske.

I sommeren 1909 fungerede Rasmussen som "fødselshjælper" for nyordningen (Lov af 1908 om Styrelsen af Kolonierne i Grønland) og omstruktureringen af koloniernes indre politiske organer, lands- og kommuneråd, hvor han skulle forklare nyordningen for grønlænderne. Som optakt til møderækken skrev han i Atuagagdliutit i maj 1909[22] bl.a om at grønlænderne - nu hvor tiden er kendetegnet ved en grønlandsk begyndende årvågenhed og udvikling fremad - burde vide noget om forholdene i Danmark, da de i Grønland boende inspektører i den seneste tid var begyndt at fundere over grøn-

lændernes rettelig udvikling, hvor de dygtigste kunne "bringes op". En reel udvikling med "opstigning til følge" (ad kulturtrinene) kan kun tilvejebringes af grønlænderne selv; dette kunne ifølge Rasmussen kun ske ved grønlændernes årvågenhed, villighed og bestræbsomhed. Hvis ikke grønlænderne igennem deres arbejde og betænksomhed bestræbte sig, ja, "så kunne de ikke blande sig og konkurrere med folkeslag med kultur"[23]. For Rasmussen var det en naturlig ting at følge den af Danmark fastsatte udvikling, dvs. en udvikling af Grønland inden for de koloniale rammer. Tanken er naturligvis, at hvis grønlænderne ville udvikling - ja, så måtte de blande sig i dansk arbejde i Grønland og følge den danske vej.

Omkring 1915 diskuterede skolemyndighederne og anså det for rimeligt, at elever ved seminariet fik indsigt i deres eget lands historie. Det hedder sig således vedrørende de yngste klasser på seminariet:

> Verdenshistorien gennemgaaes saaledes, at de væsentligste historiske Personligheder og Begivenheder i deres Tidsfølge og Sammenhæng samt hele Kulturudviklingens Historie i dens Hovedtræk er kendte af Eleverne. Den danske Historie gennemgaaes udførligere, ligesom *Eleverne bør kende deres eget Folks Historie i saa stort Omfang som muligt* (min understregning).[24]

For de ældste klasser var hensigtserklæringen den, at der gives eleverne kendskab til samfundsudviklingen i historien og nutidens samfundsordning, særlig i Grønland. Problemet er imidlertid, at der ikke fandtes bøger eller lærebøger om Grønlands historie. Den første og den eneste grønlandsksprogede historiebog om noget der ligner Grønlands historie i begyndelsen af 1900-tallet[25], handlede ikke om grønlændernes historie, men om nordboernes historie. Der skulle gå 20 år (1935/1942), før der udkom en historiebog, som satte eskimoerne i fokus, da Bent Lynge udgav *eskimût ingerdlausiánik oqalugtuat.*[26] Lærebøger på grønlændernes samfundsudvikling i historien lod vente på sig endnu længere tid.

Grønlænderne på vej op ad kulturstigen

Der er mange medvirkende faktorer og impulser i dannelsen af den brede befolknings historiske bevidsthed og historieforståelse, og denne sker ikke udelukkende gennem skolens undervisning og lære-

bøger. Naturligvis er det heller ikke kun historiebøgerne, som prægede grønlændernes opfattelse af historie i og uden for Grønland. I geografi- og naturfagsundervisningen fik seminarieeleverne indsigt også om verden uden for Grønland, dens indretning og beskaffenhed og om menneskene.

Siden 1839 var der blevet trykt geografiske værk på det grønlandske sprog. Det var til at starte med oversættelser af danske værker til grønlandsk, bl.a. Ursins *Udsigt over Verdensbygningen*. Det var først med Samuel Kleinschmidt i 1858, at der udkom en selvstændig grønlandsk geografibog*: nunalerutit, imáipoq: silap píssusianik inuinigdlo ilíkarsautínguit*.

I 1908 udkom den første grønlandske geografibog for børneskolen: *nunanik ilíniutigssat, atuartunut atugagssat*.[27] Den er usædvanlig for sin tid i pædagogisk henseende, da den indledningsvis i en lærervejledning omkring indøvelse råder underviserne til at tage udgangspunkt i det nære område og siden bevæge sig mere og mere ud i verden. Således var lærebogen opbygget sådan at Grønland kom forrest, herefter Island, Færøerne og Danmark og fremdeles. Omtalen af folkeslagene var dog tidstypiske og præget af datidens europæiske eurocentriske evolutionære forestillinger om jordens folkeslag og deres forskellige udviklingstrin fra kulturløshed til den form for europæisk kulturtilegnelse placeret på det hidtid højeste trin. Grønlænderne var her placeret i kategorien under den mongolske race. Den "Eranske Race" skulle have mere kultur end andre og efter sigende klogere end andre, mens "Neger-Racen" har mindre kultur end andre og dermed den lavest stående race etc. Lærebogen må altså med nutidens optik siges at have grundlagt stereotyper og fordomme om de for grønlænderne fremmede folkeslag, uagtet om de var europæere, indianere, persere eller afrikanere.

Men hvor var grønlænderne placeret i kulturhierarkiet på dette tidspunkt? En overkateket i Upernivik, og som har læst ved lærerseminariet ved Godthåb, ved navn H. Hansen, skrev i forbindelse med en identitetsdebat, som foregik i den førnævnte avis *Atuagagdliutit* og i en nordgrønlandsk avis *Avangnâmioq* i et indlæg i 1916:

> Grundlaget for vores grønlandskhed ligger ikke i fangererhvervet... Fangerkulturen med dens redskaber gjorde os ikke til grønlændere... Grønlandskheden er til gennem vores særegen

> nationalitet og særskilt sprog, og en særegen bevidsthed om vores forfædre. Vi har ikke en særegen erhvervsgrundlag og det kan vi se når vi læser om de mange *kulturløse folkeslags* skikke og erhverv. De havde alle fangst som erhvervsgrundlag: før i tiden europæerne og nu folk i Afrika, Australien og de oprindelige befolkninger i Amerika, samt mange af folkeslagene i Asien. Og *sådan er de kulturløse grønlændere* også...Fangererhvervet er kun et tegn på, at vi som samfund ikke er med iblandt folkeslag med kultur...(mine kursiveringer).[28]

Inspirationen vedr. udsagnet henter overkateketen øjensynligt hos den senere meget berømmede dansk-grønlandske polarfarer Knud Rasmussen, som i 1913 udgav en to-binds værk om naturfolk, *Silarssuarmiulerssârutit* (I & II). I sin formidling om "naturfolkene" bygger Rasmussen sine antagelser på datidens danske og andre europæiske etnografer og deres evolutionistiske (og socialdarwinistiske) fremstillinger vedrørende naturfolkene[29]. I sin bog indførte Rasmussen således generelle europæiske antagelser om udvikling og kulturforståelse ind i en grønlandsk forståelsesramme og indførte begreber om folk og kultur, hvilke han inddelte i en hierarkisk orden: nederst de "kulturløse" folkeslag og højere oppe de "spirende kulturfolk" og højest oppe den europæiske kultur[30] og opererer med begreber som "halvkulturer", "helt eller halvt kultiverede", "de lavest stående" og lignende udtryk. Han placerede grønlænderne hos "nybegynderne", som hørende til folkeslag, som lige er begyndt "at lære".

Rasmussen påførte de grønlandske debattanter en anden forståelsesramme, med hvilken kultur sættes lig med den europæiske kultur. Den hierarkiske inddeling af begrebet kultur indpasses i en grønlandsk selvforståelse og lod til, at grønlænderne nu ville "højere op" i kulturstigen. Den europæiske kulturudvikling og civilisation blev målet for den grønlandske udvikling. Vejen til kulturtilegnelse måtte nødvendigvis gå via dansk kultur. Dansk kultur (og kulturelementer) var defineret på forhånd. Den danske hegemoniske kultur måtte således først forstås og begribes af grønlænderne og satte rammen for mobilisering af den grønlandske kultur, og den grønlandske kulturudvikling indordnes den danske kultur.

De nye grønlændere

Selvom kirke- og skolesproget i Grønland for det meste var grønlandsksproget op igennem den danske kolonisation indtil begyndelsen af 1900-tallet, kan man næppe tale om, at skolen og kirken i Grønland var blevet grønlandsk med afsæt i den grønlandske virkelighed og kultur. Landet var koloniseret, påvirket og overdynget af dansk kultur og traditioner i den grad, at disse institutioner indholdsmæssigt var blevet mere danske end eskimoiske.

Ideer og tiltag for at grønlandisere kirken og skolen kom først for alvor med nye strømninger fra Danmark (især grundtvigianismen) i begyndelsen af 1900-tallet og efter 1905 udgik der således fra kredse omkring Godthåb seminarium en stærk kristelig og national vækkelsesbevægelse, som satte nye diskurser op omkring grønlandskhed, fremskridt og forholdet til den store verden uden for Grønland.

Den åndelige rørelse med opbruddet mod dannelse af en moderne grønlandsk national identitet kan tilskrives til perioden efter dannelsen af vækkelsesbevægelsen Peqatigîngniat omkring 1907-8.[31] Peqatigîngniat (de, der vil være fælles) samledes om at bringe sig fremad i national, materiel henseende og opad - åndeligt - med kristendommen som grundlag. I det kristne fælleskab, hvor kateketerne spillede en central rolle, samledes man til daglig andagt og ugentlige bibel- og bedemøder, hvor man udadtil udviklede menighedsarbejder og social forsorg.[32]

Det var Peqatigîngniat der gennem sit arbejde for en personlig religiøs vækkelse og det kristne fælleskab befordrede en tendentiel dannelse af en moderne grønlandsk identitet, hvor den enkelte skal tage stilling om at ændre sin egen person og livsform og træde ind i "fælleskabs-samfundet" og derved blive et ideal for sine medmennesker. Ifølge litteraturhistoriker Søren Thuesen var der tale om at ville skabe en ny type grønlænder – "den nye grønlænder" – som aktivt skulle deltage i udviklingen af et moderne Grønland. Arbejdet indenfor Peqatigîngniat havde været at fremkalde et personligt bevidsthedsskred hos den enkelte, hvormed den personlige kristelige omvendelse befordrede dannelse af en individuel dynamisk bevidsthed – en bevidsthedsform som udtrykker viljen til at ændre på sine omgivelser.

Ved at operere med identitetsdannelse som et processuelt begreb anskuer Thuesen brudsituationen som en periode, hvor den moder-

ne grønlandske identitet tendentiel udvikles. Der skete et skifte fra en bevidsthed, der er knyttet til sælfangerkulturen[33] til en bevidsthed, som omfatter et individuelt og samfundsmæssigt dynamisk perspektiv: udviklingen af en moderne identitet karakteriseret ved, at man blandt grønlændere begyndte at definere sig selv som grønlændere. Den moderne grønlandske identitet var en national identitet, som indebærer en forestilling om et grønlandsk folk og et grønlandsk land. Peqatigîngniat bestræbte på at udfolde grønlændernes bevidstgørelse om sammenhængen mellem den enkeltes personlige kristne omvendelse og udviklingen af "nye grønlændere", hvor man igennem fastholdelse af grønlandskheden - som kombineres med en individuel kristendom - ville udvikle en moderne "grønlandskhed" og dermed et moderne Grønland.

Noter

1. Denne opdagelsesrejsendes konstruktion opererede med barbari og civilisation som modsætninger, en naturtilstand i modsætning til kulturtilstand. De forestillede i naturtilstanden fik to eksponenter: den ædle vilde og den dyriske vilde. Eskimoerne blev i antropologien placeret som de ædle vilde. Se bl.a. Ole Høiris, "Dansk antropologis vilde og eksotiske folk", i Ole Høiris (red.), *Dansk mental geografi. Danskernes syn på verden – og på sig selv*, Aarhus 1989, s. 50–73.
2. Se Eric R. Wolf, *Europe and the people without history*. Berkeley 1982, s. 73ff.
3. Inge Kleivan, "Historie og historier i Grønland", i *Klaus Khan Baba. En etnografisk kalejdoskopi tilegnet Klaus Ferdinand den 19. april 1991*, Susanne Dybbroe et al. (red.) Aarhus 1991, s. 235.
4. For en nærmest komplet fortegnelse indtil 1880, se P. Lauridsen, "Bibliographia Groenlandica eller Fortegnelse paa Værker, Afhandlinger og danske Manuskripter, der handle om Grønland indtil Aaret 1880 incl", i *Meddelelser om Grønland*, nr. 13. Førstearkivar ved Grønlands Nationalmuseum og Arkiv har i flere artikler behandlet emnet om 1800-tallets undervisning og læsefærdighed, boglig dannelse, kvantitative undersøgelser om bogejere og salg af bøger etc. Se bl.a. Niels Frandsen, "Literacy and literature in North Greenland 1791–1850", i *Études/Inuit/Studies*, 1999, 23 (1–2) og "Lært at læse – og hvad så? Grønlandske bøger i Nordgrønland 1791–1850", i *Grønlandsk kultur- og samfundsforskning*. Ilisimatusarfik 1998/1999. Se også Finn Gad, "Læse- og skrivekyndigheden indtil 1814 belyst ved det grønlandske materiale", i *Grønland*, årgang 29, 1981, s. 205–219.
5. Se Knud Rasmussen, *Myter og Sagn fra Grønland* I–III, København 1921–25, b II s. 276–354, Kr. Lynge, *kalâtdlit oqalugtuait oqalualâvilo* I–III, Nûk 1938–39, b III s. 32–123.
6. Henrik Wilhjelm, *De store opdragere. Grønlands seminarier i det 19. århundrede*, København 1997, s. 16.
7. Fra 1845–1905 var der fra de to førstnævnte seminarier udgået ca. 150 kateketer, hvoraf omkring 40 af disse var i virksomhed som kateketer i 1905, "Skrivelse fra Schultz-Lorentzen af 17.8.1904 til ministeriet for kirke- og undervisningsvæsen", *Grønland* nr. 1, 1904–67, b I 1905. Omkring 1905 var der ca. 190 beboede steder i Grønland, og ser man bort fra de allermindste pladser, var der 100 pladser tilbage, hvoraf missionen i

Grønland mente, at der skulle være uddannet lærerkræfter til rådighed. I 1910 undervistе i skolevæsenet i alt 180 personer, heraf 45 seminarieuddannede og 52 med en anden uddannelse, mens 83 ingen uddannelse havde.

8. I 1910 var der 2670 skolesøgende børn i Vestgrønland. Østgrønland og den allernordligste del af Vestgrønland (Thule-området) er ikke medtaget i denne artikels emne, da de først kom ind under koloniadministrationen på et senere tidspunkt. Alle vestgrønlandske børn blev undervist i grønlandsk, 71 % i skrivning, 61 % i regning, 57 % i bibelhistorie, 55 % i lærebog, 29 % i historie, 34 % i geografi og 28 % i naturhistorie. Preben Astrup, *Omkring Lov nr. 52, 1. April 1905, om kirke- og skolevæsenet i Grønland.* Specialeopgave. Danmarks lærerhøjskole, Institut for pædagogik og psykologi, 1980, s. 136.
9. "Seminarieforstander Hr. Janssen: Mission og Undervisning", i H.J. Rink, *Grønland geografisk og statistisk beskrevet*, 1857, s. 275.
10. Henrik Wilhjelm 1997, s. 323.
11. Fx B. S. Ingemanns bibelske drama "*Røsten i Ørkenen*", oversat til grønlandsk af missionær Peder Kragh i 1819, og som cirkulerede i afskrifter, indtil det blev trykt i 1874. Se Inge Kleivan, "Digteren B.S. Ingemann og Grønland", i *Tidsskriftet Grønland*, nr. 5.
12. Instrux for Missionærerne i Grønland. Det kongelige Missions-Collegium, Kjøbenhavn, dateret 1864, N. E. Balle.
13. Det er her ikke undersøgt, hvorvidt de slesvigske krige har indflueret på forholdet mellem danskere og tyskere i Vestgrønland, der tilhørte henholdsvis den lutherske danske og den hernnhutiske mission, som bl.a i Godthåb jo boede side om side i umiddelbar nærhed til hinanden.
14. Eskimolog Inge Kleivan har i et par artikler behandlet undervisningsbøger, og i særdeleshed historiebøger, fremstillet til både den grønlandske skole og seminarierne frem til midten af det 20. århundrede. Se Inge Kleivan 1991 og "Undervisningsbøger fremstillet til den grønlandske skole og til Ilinniarfissuaq frem til midten af det 20. Århundrede", i *Ilinniarfissuaq ukiuni 150-ini,* Daniel Thorleifsen (red.), 1995 Ilinniarfissuaq.
15. Samuel Kleinschmidt, *silame iliornerit pingârnerit ilait, imâitoq: silamiut ingerdlausiánik agdlagánguit, kalâtdlinut silagtorumassunut ilíkarsautigerquvdlugit silame inuiaqatigît qanoq iliortarnerisa ilainik, qanordlo Gûtimik pineqartarssusiánik, sujunigssamutdlo atautsimut ingerdlatitáussusiánik*, Nûk 1859, s. 2–3.
16. Kleivan 1995, s. 174.
17. Carl Emil Janssen, *silamiut ingerdlausiánik*, København 1861. Her citeret efter Inge Kleivan 1991, s. 238.
18. J. Kjer, *atuainiutit: imáipoq ilíniartunut issigititdlugit atuarnermut sungiusautigssat* agdlagtoq katerssuissordlo J. Kjer. Kjøbenhavn 1880.
19. Efa Josefsen i 1942, citeret fra Inge Kleivan 1991, s. 244.
20. Rasmus Nielsen, Om det grønlandske Skolevæsen, i *Det grønlandske Selskabs Aarsskrift 1917*:30.
21. Ole Høiris 1989, s. 62.
22. Knud Rasmussens artikel i Atuagagdliutit nr. 12, 3. maj 1909: K´avdlunât nunâne ukiume 1908–9 misigisavta pingârnertai, sp. 184–191. Rasmussen opererede med ord som "siumut ingerlaneq" (fremadgåen) og "qaqiartorneq/qaqiartortut" (opstigning/opadgåen). Det sidste ord på grønlandsk indeholder semantisk et mål, dvs. op til et niveau. At det er det danske niveau og kulturtrin, Rasmussen taler om, er ikke til at tage fejl af.
23. Knud Rasmussen, *Silarssuarmiulerssârutit.* inuit qavdlunâjúngitsut inûsiánik ugperissáinigdlo univkât, I–II. A. Rosenberg-ip naqiteriviane, 1911 & 1913 Københavnime, 1913 s. 51.

24. *Beretninger og Kundgørelser vedrørende Styrelsen af Grønland.* København 1915, s. 346ff.
25. C. W. Schultz-Lorentzen, *qavdlunâtsiainik kalâtdlit nunanikaluartunik* (Om nordboerne som engang levede i Grønland), 34 sider, 1910.
26. Bent Lynge, *eskimût ingerdlausiánik oqalugtuat* (56 sider), udkom i en dublikeret udgave i 1935, men blev trykt i 1942.
27. Hother Ostermann og Gustav Olsen, Nuuk 1908, 72 sider.
28. H. Hansen 1916, s. 17–18. Min oversættelse til dansk.
29. Knud Rasmussen nævner direkte i bøgerne Fr. Müller og hans "etnographie". Fr. Müller var professor i Wien i sammenlignende videnskaber og virkede som sprogforsker og etnograf. I sin antropologiske system fra 1879 inddelte han folkegrupperne efter hårets beskaffenhed i to store hovedafdelinger: de uldhårede (Wollhaarige Art) og de glathårede (chlichthaarige) og deraf fandt frem til 12 racer. Se Fr. Müller *Allgemeine Etnographie* (2. oplag) Wien 1879, s. 17–33. Det er tydeligt, at Rasmussen også henter sin viden fra W. Dreyer, da han opsummerede hans *Naturfolkenes Liv* fra 1898, samt Kristian Bahnsons *Etnografien* (1900). Dreyer har skrevet flere populær-naturvidenskabelige bøger på dansk, hvor han formidler socialdarwinistisk ideologi og opfattelser af de ikke-europæiske folk og kolonialismen. Se bl.a. W. Dreyer, *Naturfolkenes Liv. Populær ethnografi.* "Frem", Kjøbenhavn 1898.
30. Knud Rasmussen 1913, s. 48ff.
31. Søren Thuesen skrev i 1986 et kandidatspeciale om vækkelsesbevægelsen Peqatigiinniat og dens rolle i dannelsen af en moderne grønlandsk national identitet og har senerehen skrevet en ph.d.-afhandling om kateketernes rolle i nybruddet omkring 1907, se afhandlingen: *Fremmed blandt landsmænd. Kateketinstitutionen i Grønland.* Institut for Eskimologi, Københavns Universitet, 1991 (utrykt, 234 sider).
32. Søren Thuesen, "Siumut, Qummut' 'Fremad, opad' Udviklingen af en moderne grønlandsk identitet og litteratur indenfor vækkelsesbevægelsen 'Peqatigîngniat". Hovedfagsspeciale. Institut for Litteraturhistorie, Aarhus Universitet 1986 (utrykt), s. 47–65.
33. Den grønlandske "nationale bevidsthed" omkring århundredeskiftet tilskriver Thuesen som et dansk/ grønlandsk modsætningsforhold, hvor den grønlandske oppositionelle bevidsthed siges at være et resultat af afmagtsfølelse i forhold til den udefrakommende magt. Søren Thuesen 1986, s. 18–21.

Ida Blom

Tanker om frihet i norsk historiografi omkring 1900

I kjølvannet av den franske revolusjon forandret frihetsbegrepet innhold. Inntil da hadde det stått for privilegier for en bestemt sosial gruppe og ordet ble brukt i flertall – friheter. Nå ble det et nøkkelbegrep i europeisk politisk og filosofisk debatt. Det dreidde seg både om et folks kollektive frihet og om individets frihet, forstått som selvstendighet og rettigheter for alle individer.[1] Hele nasjoner krevde rett til selvstendighet og dette førte til omfattende konflikter mellom stater og innenfor stater. Statsgrenser ble endret i kjølvannet av nasjonalismens framvekst med krav om nasjonens frihet. I 1905 gikk den norsk-svenske unionen i oppløsning. Den norske nasjonen hadde vunnet sin frihet.

Samtidig erobret nye sosiale grupper frihetsbegrepet og satte det i relasjon til selvstendighet og rettigheter for alle. Alle individer innenfor den enkelte nasjon, hele folket, skulle ha borgerlige rettigheter. Men hvem var folket? I en demokratisk nasjon kunne begrepet 'folket' anvendes om de som hadde rett til å være med å bestemme over nasjonens skjebne. Da ble statsborgerlig stemmerett et indisium på hvem som hørte med til folket. 'Folket' ble først definert som menn med visse inntekter eller en viss eiendom. Kjønn og klasse var altså sentrale skiller. Etter hvert ble begrepet 'folket' utvidet. I 1898 falt i Norge klasse bort som skillekriterium, da ble stemmeretten utvidet til å omfatte alle norske menn over en viss alder. Kvinner kom senest med. Det skjedde i 1913. Da kan man si at kjønn og klasse forsvant som kriterier for hvem som ble regnet med til folket. Alle individer innenfor nasjonen hadde da formelt sett fått frihet, samme adgang til de privilegier det innebar å være medlem av en nasjon.

I historieforskningen omkring 1900 kom tanker om frihet til ut-

trykk som det Edvard Bull d.y. har kalt 'retten til en fortid'.[2] Det var i første rekke nasjonens fortid som ble gjenstand for historikernes interesse. Historien fikk en viktig funksjon som legitimering for nasjonale selvstendighetskrav. Visse sosiale grupper ble tildelt en særlig viktig funksjon i nasjonens historie og kjønn hadde også avgjørende betydning. Dette kom ikke bare fram i den akademiske historieforskningen, men også i historiekulturen i bredere forstand, historie slik den kom til uttrykk i skolens lærebøker, i offentlige uttrykk for nasjonal identitet og i ikke-akademiske historiske framstillinger.

I det følgende vil jeg først kort forsøke å lodde hva kjønn betydde i den akademiske historieforskningen som omkring 1900 var opptatt av frihet. Her vil jeg se på Ernst Sars og Yngvar Nielsen. Jeg vil også undersøke hvordan kjønn kom til uttrykk i sentrale skolebøker og i symbolsaker som nasjonalsangen og barnetogene, et sentralt innslag i feiringen av den norske nasjonaldagen den 17. mai. Videre vil jeg legge særlig vekt på å undersøke hva historie betød for tanker om frihet hos en av de sentrale kvinnesakskvinnene, Ragna Nielsen. Omkring århundreskiftet var hun opptatt både av frihet for nasjonen og av å erobre frihet og rettigheter for sitt eget kjønn. Hennes tanker om frihet ble tatt opp av en av historikerne innenfor den akademiske verden. Halvdan Koht tok til orde for å se kvinners historie som en del av de undertryktes historie. Til slutt vil jeg peke på at ulike tanker om frihet kunne komme på kollisjonskurs og føre til smertelig handlingsvalg.

Frihet hos Ernst Sars og Yngvar Nielsen

La meg straks innrømme at jeg ikke har lest hele Sars' og Nielsens historiske produksjon. Mine resonnementer hviler på sekundærlitteratur, på stikkprøver og på disse historikeres generelle holdninger, til fortiden og til egen samtid.

Det er velkjent at Ernst Sars legitimerte norske selvstendighets krav med å vise til den historiske tradisjon for et fritt og selvstendig bondefolk som gikk tilbake til middelalderen. En innvandret elite slo ifølge Sars etter hvert rot i Norge og tok opp i seg tanker om frihet og likhet. Det var dette som lå bak selvstendigheten i 1814. For Sars var den frie bondestand garanten for og hovedpilaren i den frie nasjon, og det var bøndenes frihetstanker som etter hvert ble tatt opp av eli-

ten. Som Narve Fulsås har pekt på kom Sars' historiefortelling til å prege norsk selvforståelse for lang tid framover, et lite frihetselskende og demokratisk folk som utrettelig kjempet for sin selvstendighet. [3] I konfliktene som ledet fram til unionsoppløsningen i 1905 stod Sars klart på Venstres side.

Bo Stråth har vist til at Sars' historieskriving la grunnlag for en heltekultur hvor Fridtjof Nansens polar-bragder passet godt inn. [4] Stråth har karakterisert Sars' oppfatning av nasjonen som biologistisk darwinistisk og holistisk-kollektivistisk. [5] Med hans – og hans families – utpregete interesse for naturvitenskap er dette kanskje ikke så merkelig. Det kan spørres om man trekker slutningen for langt om man hevder at et biologistisk darwinistisk historiesyn kom til uttrykk i at nasjonen for Sars var representert ved nasjonens menn. Bøndene og etter hvert representanter for eliten var heltene for Sars, kvinner – jeg vet ikke om Sars i det hele tatt nevnte dem – men de måtte i hvert fall bli tildelt den tilbaketrukne rollen som reprodusenter av nye slekter. Det var menn som sloss for friheten. Menn skapte historie. Det er et slikt historiesyn som synes å prege den akademiske historiekulturen omkring 1900.

Men dette kan også skyldes at holdninger til kjønnsrelasjoner i vide kretser fortsatt var preget av Rousseaus tankegang om menns ansvar for det offentlige og hjemmet som kvinners hovedarena. Til tross for at kvinner på slutten av 1800-tallet hadde fått adgang til en rekke av de muligheter som tidligere var forbeholdt menn, kunne det stadig for eksempel i debatter om kvinnestemmerett hevdes at å forbinde en kvinnes navn med 'det offentlige' ville være en dyp krenkelse for det kvinnelige vesen. Den konservative biskop Heuch hevdet i Stortinget i 1890 at

> Selve sproget oprører sig mot kvinnemansipasjonen [...] Men selve ordet 'offentlig' – ja, hvor fint og ironisk sproget ofte er – det er ikke noe i veien for, at vi kan si om alle oss, at vi er offentlige menn, men vi vet jo at vilde vi bringe ordet offentlig i forbindelse med en kvinnes navn, vilde det være den største beskjemmelse.[6]

Heuch var ikke alene om slike synspunkter og han fikk ros for sin uttalelse i den konservative avisen *Morgenbladet.* En lang rekke forslag om å innlemme i hvert fall noen kvinner i folket ved å gi dem statsborgerlig stemmerett ble avvist i årene fram mot 1905.

Det kan derfor ikke forundre at det hos Yngvar Nielsen, en historiker med en mer konservativ holdning enn Sars, heller ikke var noen plass til kvinner når historien dreidde seg om den nasjonale frihetstrangen. Som andre konservative historikere søkte Nielsen snarere etter harmoni enn etter konflikt og var mer opptatt av økonomisk og kulturell historie enn av politisk historie.[7] Selv om også Yngvar Nielsen så den norske bondekulturen som viktig for tanker om nasjonens frihet, var bondekulturen for ham en nasjonal utforming av et europeisk fenomen, en del av en pan-germansk sivilisasjon. I motsetning til Sars hevdet han at eliten kun i mindre grad bestod av innvandrete familier og at selv disse familier fort hadde blitt absorbert i den norske kulturen. Ut fra et slikt syn på fortiden og med en sterk tiltro til kongemakten argumenterte Nielsen lenge for en opprettholdelse av unionen. Men han var enig med det voksende krav om et selvstendig konsulatvesen og det kan se ut til at det ble hans skuffelse over Oscar IIs håndtering av krisen våren 1905 som til slutt fikk ham til å støtte unionsoppløsningen.[8] Man kan si at Nielsens tanker om frihet innebar en nasjon hvor en ledende mannlig elite tok ansvar.

Snart skulle en yngre historiker med et mindre positivt syn på den norske eliten, Halvdan Koht, gå inn for å integrere nasjon og klasse ved å fokusere på arbeidernes historie. Det kommer jeg tilbake til.

Nielsen er i dag en nesten glemt historiker. Det ble Sars' historiefortelling som inntil i dag har preget norsk selvforståelse. Den kom klart fram i skolebøkene og i nasjonale symboler som ble brukt på slutten av 1800-tallet. Da beveger vi oss bort fra den akademiske historieforskningen til historiekulturen.

Historie i skolebøker og nasjonale symboler

Med Almueskoleloven av 1860 ble nasjonens historie et viktig element i undervisning gjennom hele skolesystemet.[9] Sentrale lærebøker for folkeskolen som ble brukt fra 1890-tallet og til dels meget lengre, avspeilet Sars' historiesyn. Både Nordahl Rolfsen, som utga sin lesebok i 1892 og Jonas Vellesen, som kom med en liknende bok tre år senere, var venstremenn. Rolfsen var også knyttet til Lysakerkretsen, som bestod av Ernst og Ossian Sars, Fridtjof Nansen og andre sentrale kulturpersonligheter. Ernst Sars anbefalte Vellesens skolebok.

I begge bøker spilte historien en ikke uvesentlig rolle. Hensikten

var å oppdra barna til norske borgere.og i begge bøker var 'Fædrelandkjærligheten' et viktig element i denne oppdragelsen.[10]

Rolfsens bok ble absolutt dominerende i det norske skoleverket. Det er blitt sagt at ingen annen bok enn Bibelen har hatt så mange lesere i Norge som Rolfsens lesebog.[11] Ragnhild Sigurdsøn og Hilde Kjølberg har vist at den historiske tilhørigheten, bevissthet om slektskap og avstamning, var det viktigste i fedrelandsbegrepet hos Rolfsen. Han brukte familien som metafor for nasjonen og flettet den sammen med den historiske bevissthet om hva som hadde hendt i fortiden, med særlig vekt på 1814.[12] Rolfsens demokratiske forståelse av nasjonen framhevet den alminnelige mann og kvinne. Det var fiskeren, kystbonden, tømmerhoggeren, som figurerte i hans lesebok når han fortalte om hverdagsbragder fra forskjellige miljø. Han knyttet nasjonal identitet til fisker- og sjøfartsnasjonen, og pekte på Norge som verdens tredje største sjøfartsnasjon.[13] Han understreket nasjonale egenskaper som forsvarsvilje, utholdenhet og frihetstrang, noe som kunne oppfattes som mer maskuline enn feminine egenskaper.

Rolfsens lesebok representerer en nasjonal venstreideologi med et antiunionelt islett.

Samtidig er det interessant at det ikke i hans lesebok forekommer et fiendebillede. Sverige ble ikke omtalt som en uvennlig nasjon, men kongen ble oppfattet som svensk. Han bodde i Stockholm og var ikke med på 17.mai feiringen i Kristiania. I tråd med samtidens nasjonale holdning opptrådte hos Rolfsen det norske flagg som et symbol på nasjonen. Flagget ga styrke og kraft. Det var forbundet med 17. mai og friheten og ble omtalt som symbol på norsk stolthet over idrettsseire i utlandet. Naturbeskrivelser, nasjonale næringsveier og den norske folkekarakter stod sentralt.[14]

Hadde kvinner noen plass i disse framstillingene av nasjonens bestrebelser for frihet? Noen få kvinner var med i lesebøkene, en gjeterjente og bytjenestejente hos Rolfsen, og prestekonen Anna Kolbjørnsdatter hos Vellesen. Anna Kolbjørnsdatter reddet Kongsberg sølvverk fra svenske hærstyrker på 1700-tallet og bidro dermed ifølge Vellesen til en av de få militære seire som norske tropper hadde i dansketiden. Det er verd å merke seg at kvinnene var en tjenestejente og en prestekone. De trengte ikke å forlate den hjemlige sfære for å utføre sin patriotiske gjerning. Da kan de sees som symbol på hva

kvinner kunne bidra med i en krisesituasjon.[15] Men samtidig bekreftet framstillingen at heltene som regel var menn og at deres gjerninger ofte fant sted langt fra hjemmets trygge havn.

Når lesebøkene brukte kvinner som symbol på nasjonen og metaforen 'mor' for fedrelandet var det ment å framheve det gjensidige tillitsforholdet og følelsemessige bånd mellom individ og nasjon. Det var ikke ment å tjene som argument for krav om frihet for kvinner, for å gi kvinner statsborgerlige rettigheter.[16]

En liknende tankegang kom fram i Bjørnstjerne Bjørnsons sang, 'Ja vi elsker dette landet', som fra midten av 1860-årene fenget i vide kretser og ble ansett som selve fedrelandssangen.[17] I Sars' ånd tegnet Bjørnson et bilde som går helt tilbake til middelalderen av et lille folks kamp for frihet og selvstendighet. Bjørnson benyttet tydelige kjønnsmetaforer. Fedrelandet blir sett som et hjem, en familie, med far og mor. "Alt hva fedrene har kjempet, mødrene har grett..." Det var fedre som kjempet, mødre som gråt. Men det blir også pekt på at "kvinner selv stod opp og strede". For sikkerhets skyld føyer Bjørnson straks til – "som de vare menn". Å stride var ikke en kvinnelig egenskap. Det var tegn på maskulin styrke.[18] Det var først og fremst menn som kjempet for fedrelandets frihet.

Heller ikke de 'barnetogene', som fortsatt i dag er hovedinnslaget i feiringen av den norske nasjonaldagen den 17. mai, etterlater tvil om hvem som var bærere av nasjonen. Barnetogene startet ut som "Smaagutternes Flagtog", det var kun gutter som deltok. Et politisk radikalt miljø i hovedstaden stod bak toget. Initiativet ble tatt i 1870 av Bjørnstjerne Bjørnson i samarbeid med venstreradikale skolefolk.[19] Hensikten var i første omgang en forsinket feiring av 25-års jubileet for den kongelige resolusjon som i 1869 hadde likestilt det norske og det svenske flagg. 'Smaagutternes Flagtog" skulle symbolisere likhet, frihet og makt og de er blitt tolket som et varsel om framveksten av en venstreopposisjon i unionspolitikken. Det ble i samtiden antydet at man dermed hadde lyktes å trekke også barn inn i denne politikken. Et annet sentralt punkt var at gutter fra både almueskoler og privatskoler som et tegn på nasjonalt samhold skulle marsjere i samme tog. Bjørnson understrekte det folkepedagogiske og demokratiske formålet med toget når han skrev at "...da må alle Samfunds-Klassers Børn gaa med, alle som bare kan skaffe sig et

Flag".[20] Dette vakte betenkeligheter i konservative kretser. De enkelte skoler marsjerte da også samlet i grupper, slik at de sosiale skillelinjer ikke ble helt utvisket.

'Smaagutternes tog' ble en stor suksess. "Som en brusende og lysende Flod af Nationalfarver bølgede det umaadelige Tog nedover Kirkegaden, opover Kongensgaden, Karl Johans Gade til Storthingsbygningen...", het det i en samtidig avisomtale.[21] Tradisjonen med 'Smaaguttenes Tog' spredte seg til Bergen i 1877 og til Trondheim i 1884. Få vet at det som i dag kalles 'barnetogene' startet som rene guttetog. Det er påfallende at 'Smaagutternes Flagtog' også av dagens forskere konsekvent omtales som "barnetog".[22] "Litt etter hvert kom også jentene med, i Kristiania fra 1889" er alt jeg har funnet som viser at jenter etter hvert også ble en del av barneflokken.[23] Det tok åpenbart tid før det ble akseptert at også jenter kunne være med i markeringer av nasjonal tilhørighet som foregikk i det offentlige rom.

Her finner man igjen et klart symbol på at folket ble representert av mannkjønnet og at demonstrasjoner for nasjonal frihet ble oppfattet som et maskulint felt. Den Rousseau'ske forståelse av kjønnsrelasjoner var stadig utbredt mot slutten av 1900-tallet. Men det var neppe tilfeldig at jentene ble med i slutten av 1880-årene. Norsk kvinnesagsforening ble stiftet i 1884, Norsk kvinnestemmerettsforening året etter. Et nytt frihetskrav ble reist, og det omfattet også kvinners rettigheter i nasjonen.

Hvordan forholdt kvinner seg til en forståelse av historien som nesten utelukkende pekte på menn som viktige aktører? Det er grunn til å tro at få heftet seg ved dette trekk i historiefortellingene. Ikke engang i Kvinnesagsforeningens tidskrift *Nylænde* har jeg funnet noen kritikk av at kvinner ikke forekom i norsk historieframstilling. Likevel var det en stemme som i 1904 kritiserte den mannsdominerte forståelse av fortiden. For å finne den må vi utenfor akademikernes og de mannlige litterater og politikeres krets.

En amatør-historiker.

Sivert Langholm har pekt på at *'...the academic discipline and the profession of history has to be understood against the background of a more original and spontaneous, popular sense of tradition, a thirst for knowledge about the ancestors, and a curiosity about the events and relics of*

the past."[24] I 1904 kom denne 'originale og spontane, folkelige sans for tradisjon, tørst etter kunnskap om forfedrene' til uttrykk i en liten bok med titlen *Norske Kvinner i det 19de Aarhundrede.* Forfatteren var Ragna Nielsen. Hun søkte ikke kunnskap om sine forfedre, men om sine formødre.

Boken handlet om kvinners liv i den første halvdelen av 1800-tallet. Ragna Nielsen ønsket å vite hvordan oldemødre og bestemødre hadde levd, hva de hadde tenkt, hvordan deres følelser hadde vært. Men som hun skrev i innledningen til boken:

> Det er Mændene som skaber Historien; Kvinderne har tilsyneladende intet med den at gjør. Derfor er Historien kun Mændenes Historie; Kvinderne er en Appendix, om hvem det stiltiende forudsættes – hvis Historikeren idet hele skjænker dem en Tanke, hva jeg ikke tror han gjør – at de har tænkt, følt, ment og levet som Mændene i deres Land.[25]

Boken var en reaksjon på de kvinneskikkelser hun hadde funnet i norsk skjønnlitteratur. Hun hevdet at hun gjennom familietradisjoner forstod at *"Digternes Fantasifostre havde intet med levende Kvinder at gjøre."*

Hun var overbevist om at *"I Fremtiden kan også Kvinderne være med i Historien, hvis Kvinderne bare selv vil. Men vil de det? Dette Spørgsmaal interesserer mig mer end noget andet paa Jorden,"* skrev hun i innledningen. Hun drømte om hvordan kvinner ville ha det om hundre år:

> Jeg tænker mig at i Aar 2000 vil det hænde at en eller anden ung kvindelig Stipendiat til sit Arbeide faar Brug for gamle Bøger fra det 20de Aarhundredes Begyndelse. Hun reiser ikke i den Anledning i Sporvogn fra Homansby til Universitetsbiblioteket, hun Formodentlig sadler hun sin Lufthest, dreier på en Knap og flyver til Biblioteksbyen ude i Asker eller Bærum. Blant andet gammelt Skrammel finder hun ogsaa denne Bog. Hun blader, læser hist og her og smiler – det er saa morsomt gammeldags og aflægs altsammen, Tanker, Sætningsbygning, Sprogtone. Saaledes smilte jeg af det 18de Aarhundredes smaa Forfatterinder.... Du maa ogsaa gjerne smile af mig, kjære Ven, men glem ikke mit Spørgsmaal..[26]

Ragne Nielsens spørsmål om kvinner vil være med i historien er for lengst besvart. Det vil de. De vil også vite noe om hvem som tidligere har interessert seg for å få kvinner med i historien. Og da treffer de Ragna Nielsen. Hun var en ensom svale, faktisk den eneste kvinne jeg har funnet som i Norge omkring 1900 forsøkte å skrive historie.[27]

Men hvem var hun?

Ragna Ullmann Nielsen (1845 – 1924) var født inn i en familie med tradisjon for aktive kvinner. Både hennes mor Vilhelmine Ullman, (1816-1915) og hennes mormor hadde drevet pikeskoler i Kristiania. De var usedvanlig tidlige eksempler på kvinner fra den øvre middelklasse som hadde egen inntekt. Begge Ragnas brødre ble skoleforstandere. En av dem, Viggo Ullman, var sterkt involvert i norsk politikk som framtredende medlem av og folketingsrepresentant for partiet Venstre.[28] Ragna var elev ved Hartvig Nissens pikeskole som ble ansett for progressiv i sin samtid. Hun tok sin lærerinneeksamen ved denne skolen og ble deretter lærer ved samme skole.[29]

Det progressive ved denne skolen kom bl.a. til uttrykk ved det som ble oppfattet som nye tanker om pikeoppdragelse. Pikene ble undervist ikke bare i språk, men også i teologi og historie. Likevel var undervisningens hensikt å forberede pikene for ekteskap. Hartvig Nissen var en pioner blant pedagoger, men han understreket at man måtte være forsiktig med å gi piker for meget lærdom, siden de ikke skulle gå i skole like lenge som gutter. De burde lære at det var Forsynet som styrte, men det biografiske og fragmentariske var målet med pikenes historieundervisning. Guttene, derimot, burde "føres dypere ind i vigtigere Partier af Historien". Piker skulle fortrinnsvis ikke utsettes for det press det var å ta en eksamen, men om de ikke giftet seg mente Nissen at de kunne arbeide som lærerinner, fortrinnsvis i barneskolen og i praktiske disipliner.[30] Dette var den ideologi Ragna Nielsen møtte i sine skoleår og senere som lærer.

Etter et kort og mislykket ekteskap startet Ragna Nielsen i 1885 den første skole i Kristiania som tok inn elever av begge kjønn og underviste fra barneskolen helt opp til artium. Hennes skole var også den første som ansatte kvinnelige lærere på toppnivå. Dette ble sett på som svært radikalt, men hennes skole var likevel blant de mest populære i hovedstaden. Et stort antall elever ble senere velkjente per-

soner. Ragna Nielsen ledet skolen til hun døde, de siste årene med støtte fra sin nevø. Hun var nesten 40 år da kvinner fikk adgang til universitetet og en akademisk utdannelse var utenfor hennes rekkevidde. Hun forble en amatørhistoriker.

Som sin mor, Vilhelmine Ullman, var Ragna aktivt engasjert i sin samtids kvinnesaksbevegelse.[31] Her ble hun en ledende person. Sammen med sin mor og sin bror Viggo var hun blant grunnleggerne av Norsk Kvinnesaksforening i 1884. I 1885 var hun med på å stifte Norsk Kvinnerstemmeretsforening.[32] Hun var involvert i offentlige diskusjoner, selv om så tabu-belagte emner som seksualmoral.[33]

Ragna Nielsen ble gradvis mer konservativ. I 1898 da alminnelig stemmerett ble akseptert for menn, var hun imot at det samme skulle gjelde for kvinner. Hun hevdet at de fleste kvinner visste lite om politikk og ikke var interessert i å sette seg inn i politikk, og hun mente at stemmerett først burde gis til ugifte økonomisk selvstendige kvinner.[34] Etter at begrenset stemmerett for kvinner ble innført ved kommunevalg i 1901 arbeidet Ragna Nielsen i Kristiania for en 'upolitisk liste' og hun ble selv valgt inn i kommunestyret. Ved neste valg ble det kun valgt en representant fra den upolitiske liste, og det var en mann. Forsøket på å få kvinner inn i kommunepolitkken via en upolitisk liste ble ikke gjentatt. Til tross for omfattende aktivitet både i kvinnesakssammenheng og i andre offentlige spørsmål er det neppe tvil om at Ragna Nielsens hovedinteresse var å bidra til bedre utdannelse for kvinner. Utdannelse var for henne nøkkelen til frihet.

Å skrive boken *Norske Kvinder i det 19de Aarhundrede* var altså kun en liten del av Ragna Nielsens liv. Boken kan sees som et forsøk på å motivere kvinner til å arbeide for frigjøring ved å gi dem kunnskap om hvordan deres formødres liv hadde vært, en kunnskap som de ikke fant i andre historiebøker.

Som mange av sine samtidige britiske og nord-amerikanske kvinnelige historikere utenfor akademia så hun til fortiden for å gi legitimitet til krav om gifte kvinners rettigheter, krav om kvinners adgang til universitetsstudier, i sosiale spørsmål og i stemmerettspørsmålet.[35] Som de samtidige akademiske historikere brukte hun fortiden til å argumentere for bestemte holdninger i sin egen samtid. Hun arbeidet også som en akademisk historiker når hun hentet inn opplysninger om fortiden. Hun brukte både skriftlige og muntlige kilder. "Af gam-

le Kvinders Mund, af Dagbøker og gamle Breve, var det muligt at faa et Billlede af norske Kvinners Liv i den første Halvdel af det 19de Aarhundrede,' skrev hun i innledningen.

Hva hun fandt var ikke oppmuntrende.

> Beretningerne var meget ensformige; Summen af det hele kan for de ubegavedes Vedkommende udtrykkes med Ordene: *aandelig Sløvhed*, for de begavede med Ordet: *Resignation*. Det er vemodig at tænke paa alle de gode spildte Kræfter. Men desto nødvendigere er det at vende Arbeide og Tanke mod Fremtiden.

Læreren var ikke langt borte når hun delte kvinner inn etter deres intellektuelle kapasitet.

Nielsens bok kan klassifiseres som sosialhistorie. Hun var mest opptatt av å peke på den ufrihet kvinner hadde levd under. Hun skrev omstendelig om pikenes dårlige utdannelse, om religion, om dagligliv, om betalt arbeide, ungdom, husmødre og mødre, eiendom og selskapelighet og om hvordan kjente forfattere i hennes egen samtid framstilte kvinner. Hovedvekten lå på kvinner fra den urbane middelklasse. Det bilde hun malte av kvinnelivet på det tidlige 1800-tallet passer godt til hva kvinnelige historikere på den tiden og i andre land også understreket – patriarkalske holdninger førte til undertrykkelse av kvinner, til triste liv og tapte muligheter. Nielsen hadde en svak forestilling om at engang i tiden hadde dette vært annerledes. Hun sammenliknet de få sterke kvinner hun fant med kvinner i sagaene, viljesterke, egenrådige kvinner som nøt aktelse også fra menn.[36]

Gjennom sin beretning om følgene av menns overlegenhet ønsket Nielsen å gjøre kvinner oppmerksomme på at de måtte gjøre noe selv for å befri seg fra undertrykkelsen. På samme måte som kvinnelige historikere i Storbritannia og i USA pekte Nielsen på enkelte kvinnelige helter, kvinner som til tross for dårlig utdannelse hadde foretrukket lesing og skriving fram for "Pynt og Smørrebrød".[37] Hun hevdet også at enkelte kvinner opptrådte som sterke lederskikkelser, selv om de da ble kritisert for å være *'et gælent, trættekjært Fruentimmer"*.[38]

Ragna Nielsen så ideene, det åndelige, som drivkrefter i historien. Ifølge henne var det hun kalte 'tanker om frihet' kommet til uttrykk av og til ut gjennom 1700-tallet, for eksempel hos Ludvig Holberg

(1684-1754). Hun mente også at norsk kamp for selvstendighet siden 1814 hadde gjort inntrykk på kvinner, selv om de etter hennes mening ikke alltid selv hadde vært klar over det. Utbredelsen av Rousseaus ideer og romantikkens syn på kvinner hadde ført til undertrykkelse, men dette var i ferd med å forandres.

Hun fant to inspirasjonskilder i sitt arbeid for kvinners frihet, nemlig religion og fedrelandskjærlighet. For henne var 'den gjenvakte Religiøsitet' et våpen i kampen for kvinnefrigjøring. Hun framstilte det slik at kvinner nå så at "den Frihet som de ikke drømte om å få i deres Menneskeliv, i det borgerlige Samfund, den skulde de eie aandelig, den Udvikling for alle Kræfter, som Jorden nægtede dem, den skulde de vinde i Evigheden." Med et slikt utgangspunkt ville kvinner "trygt og bestemt kunde fordre Friheden ogsaa for dette jordiske Liv."[39]

Fedrelandskjærligeten var den andre inspirasjonskilde. Det var ikke bare menn, men også kvinner som hadde bygget nasjonen og dermed lagt grunnen for kravet om nasjonal frihet.[40] Kvinner sang de gamle folkesangene for sine barn, fortalte dem de gamle folkeventyr og hjalp til med å samle inn folkemusikk slik at den ikke ble glemt. Som hun skrev:

> Det er interessant at lægge Mærke til det Faktum, at de Kvinder, som i det 19de Aarhundrede har faaet den største og varigste Indflydelse i den store eller mindre Kreds, alle har været de norskeste, har været dem, som uden selv at vide det drog sin Kraft af den moderlige Jordbund,[41]

Kvinnelig ungdom måtte finne forbilleder i fortiden for å se at fremtiden trengte dem, at de kunne være med å arbeide for "Kulturens Fremme, til Fædrelandets Vel." Hun anklaget historikerne for å ha glemt dette viktige aspekt av fortiden og viste spesielt til Wergelands *Norges Konstitutions Historie*, som samlet 140 portretter av menn som hadde stått vakt om konstitusjonen, men ikke nevnte et eneste kvinnenavn. Når historien kun handlet om menn, fikk kvinner inntrykk av at historie ikke angikk dem.[42]

Å se til fortiden for å forklare nåtiden og finne håp for fremtiden var ikke en strategi som Ragna Nielsen var alene om. Her var hun klart i slekt med prominente historikere som Rudolf Keyser (1803-

64), P.A. Munch (1810-63) og på linje med Ernst Sars (1837-1917).[43] Når Nielsen la vekt på ideene som drivkrefter i historien var hun for så vidt også enig med akademiske historikere. Ernst Sars framholdt at "Det er ikke interesser, men ideer som knytter de sterkeste bånd mellom menn." Som Knut Kjeldstadli har påpekt var resultatet av historisk utvikling for Sars en økende "frihet for individet" og vekst i "national frihet."[44] Når Ragna Nielsen viste til en periode med undertrykkelse for å styrke kampen for kvinners frihet og rettigheter, var det en parallell til den samtidige kampen for nasjonale rettigheter som opptok mannlige historikere.

Boken ble ikke oversett. Halvdan Koht (1875-1965) refererte til Ragna Nielsens 'udmerkete morsomme bog' i et foredrag han holdt i Kvinnelige Studenters Klub samme år som boken utkom. Foredraget ble året etter trykt i tidskriftet *Samtiden*. Koht var enig med Nielsen i at kvinner var fraværende i historien.[45] Men med et dårlig skjult hint til Nielsen erklærte han at han var uenig med "en eller anden af de hidsigste kvindesags-kvinder" som mente at grunnen var den at det var menn som skrev historie.[46] Han fremhevet at i agrare tradisjoner fantes det eksempler på "praktisk likestilling mellom mann og kvinde som hindrede alle slags romantiske drømmerier" og hos bøndene fant han en forløper for den uavhengighet og selvstendighet som på slutten av 1800-tallet var begynt å prege kvinnene.[47] Han kan nok ha ment – og med rette – at Nielsen begrenset sin framstilling til kvinneliv i den urbane middelklasse.

Koht forklarte at så lenge historie hadde handlet om konger, kriger, revolusjoner og lovgiving var det kun tale om menn.

> [...] for det var mændene som slos, og mændene som gav love, - mændene som raadet for hele det ydre apparat i rigernes og folkenes historie, og derfor maatte kvinderne blive borte i historien, paa same maade som alle uselvstændige mænd og ufrie folk ble borte.Den moderne historieskrivning søger ned under hele denne overflade af larmende begivenheder, ned til undergrunden i selve folkelivet... Den prøver å gjøre sig rede for det arbeide, som blir udført med aand og med haand af de virkelig produktive, værdiskabende samfundsmedlemmer, og da dukker der op i historien [...] oldtidens

> træler, middelalderens borgere og bønder [...] og i nutiden vinder de fattige arbeiderne stemmer [...] og med arbeidsfolk, bønder og borgere kommer også kvinderne frem i historien. Vi lærer at værdsætte det arbeide, som denne halvpart af menneskeheden har udført jevnsides med den mandlige halvpart.[48]

Koht argumenterte sterkt for den viktige rolle kvinner hadde spilt i utformingen av nasjonen. Han syntes inspirert av Nielsens bok når han understreket kvinners ansvar for å oppdra barn og framholdt at kvinner var de første til å ta vare på den nasjonale arv. Han roste deres viktige bidrag til den nasjonale kultur gjennom håndvevde tepper, ved å synge folkesangene og å fortelle de tradisjonelle folkesagn. Han understreket at det faktisk var kvinner som hadde forsynt menn med disse historiene og sangene, når menn begynte å samle dem inn og skrive dem ned.[49] Koht mente at "[...] kvindernes stilfærdige virken i hjemmene, i vor folkekunst, hjalp til at bære vor nationalitet frem gjennem tunge tider". Han framhevet modige kvinner som Prillarguri under Skotteslaget i 1612 og det krigsmot som Anna Kolbjørnsdatter viste i 1712 i kamp mot Karl 12tes soldater. Selv om det var "noe djærvt og mandhaftigt" over henne, og selv om hun ble fortiet i alle militære rapporter hadde fortellingen om henne gjennom lange tider ifølge Koht "været et tilknytningspunkt for vor nationale selvtillid".[50] I motsetning til Ragna Nielsen så Koht ikke kvinner som undertrykte, men som subjekter i historien, også når han pekte på det arbeid kvinner utførte i dagliglivet og på deres innsats for kulturen. Hans foredrag viser fram til meget av det som senere skulle karakterisere deler av kvinnehistorisk forskning.

Koht er blitt sett som det fremste eksempel på det som er blitt kalt "maverick Marxists", som satte klassekampen i forgrunnen uten å adoptere den ortodokse dialektiske materialisme.[51] Koht så klasserelasjoner og klassekonflikter som aksen i historien og kombinerte denne tilnærmingen med studier av byggingen av den norske nasjon. For ham var det ulike klasser som etter hverandre hadde stått fram som aktive politiske protagonister – aristokratiet, middelklassen, bøndene og endelig arbeiderne[52.] Men i sin omfattende og viktige historiske forskning vendte han aldri - eller kun ytterst sporadisk - tilbake

til kvinners historie.[53] Han fulgte ikke selv opp de tankene han hadde gitt uttrykk for i 1904.

Jeg har ikke funnet noen tegn på at Ragna Nielsen reagerte på Kohts foredrag eller den artikkel han publiserte i Samtiden i 1905. Men hun delte ikke Kohts ide om bøndene som bærere av den nasjonale kultur. Hun hadde ikke særlig aktelse for bønder og uttrykte sterk kritikk av foreldre som giftet en datter bort til en bondesønn.[54]

Selv om Nielsen var en amatør-historiker var hennes framstilling i takt med den samtidige dominerende akademiske forskningen når hun understrekte ideenes avgjørende betydning. Hun trakk middelklassekvinnene fram i lyset og hun bidrog til en annerledes forståelse av begrepet arbeide når hun understrekte betydningen av det som foregikk i hjemmene. Hennes syn på nasjonen og den nasjonale arv innlemmet klart kvinner i nasjonsbyggingen. Konklusjonen var at kvinner fortjente den frihet som fulgte med borgerlige rettigheter, blant dem stemmeretten. Men med sin etter hvert konservative holdning ville hun gå mer forsiktig fram enn mange av samtidens kvinnesakskvinner.

Ragna Nielsens bok tegnet et trist bilde av kvinners undertrykkelse og av en historieforskning dominert av menn. Men hun nærte håp om at kvinner, på samme måte som nasjonen, skulle vinne frihet. Hun formante framtidens kvinner om å arbeide aktivt for å skaffe kunnskap om hvordan kvinners liv hadde artet seg ned gjennom tidene og hun håpet at hennes bok kunne være et bidrag til senere forskning på dette feltet. Men det skulle vare lenge før kvinner fikk den frihet som lå i 'retten til en fortid'.

For Sars var det bøndene og det liberale borgerskapet som stod i sentrum for frihetstankene. Koht framhevet arbeiderne og Nielsen pekte på kvinnene som deltok i kampen både for nasjonens frihet og for egen frihet. Men omkring århundreskiftet var hun ikke alene om å drøfte forholdet mellom kjønn og nasjon.

Kjønn og nasjon

Også Gina Krog tok opp dette tema. Hun var også lærerinne og initiativtaker til og senere ene-redaktør av kvinnetidskriftet Nylænde. Hun sognet til Venstre og var langt mer radikal enn Ragna Nielsen. Hun stod på barrikadene for alminnelig kvinnestemmerett fra 1885

og forandret ikke standpunkt. I 1905 var hun dessuten svært opptatt av unionspolitikken. Her brukte hun historien for å underbygge sine holdninger. Sammen med Frederikke Marie Qvam skrev hun våren 1905 et skrift som skulle vekke bølger over grensen og sette det gode forholdet mellom norske og svenske kvinnesakskvinner på spill.

Frederikke Marie Qvam var en av de andre sentrale norske kvinnesakskvinner. Hun var blant stifterne og i mange år leder av den landsomfattende Norske Kvinners Sanitetsforening, stiftet i 1896 som en støtte til Venstres unionspolitikk og med det formål å utdanne sykepleiere og opparbeide sanitetsmateriell som kunne komme til nytte dersom det ble krig med Sverige.[55] Etter hvert fikk denne organisasjonen en framtredende plass i sosialt arbeid, særlig i kampen mot tuberkulose. Qvam ledet også Landskvinnestemmerets-foreningen og samarbeidet med Gina Krog i ledelsen av Norske kvinners Nasjonalråd. Hun var gift med Ole Anton Qvam, sentral Venstre-politiker og statsminister i Stockholm 1902 – 1903.

Det skriftet disse to stod bak ble oversatt til engelsk og utgitt av Norske kvinners Nasjonalråd. Utgivelsen kan sees som en parallell til den virksomheten som fra offisielt norsk hold ble utfoldet våren 1905 for å informere utlandet om norske synspunkter i unionsstriden.[56] Skriftet *Norway – A few facts from Norwegian History and Politics* ble distribuert i utlandet gjennom The International Council of Women. Norge hadde i 1904 blitt medlem i denne organisasjonen som samlet nasjonale paraplyorganisasjoner for kvinneorganisasjoner i en lang rekke land. Svenska kvinnors nationalråd som hadde vært med her siden 1896 støttet i 1904 forslaget at det norske nasjonalrådet kunne tas opp som representant for en selvstendig nasjon.[57]

Skriftet var resultatet av tanken om et opplysningsarbeid i utlandet som Gina Krog hadde slått til lyd for i januar 1905. Hun var oppgitt over den mangel på kunnskap om Norge som hun konstaterte når hun kom ut i verden. Det opprørte henne å bli tatt for svensk og å se norske forslag bli omtalt som svenske. Hun ga bl.a. skolebøkene i andre land skylden for 'vrangforestillinger' om norsk historie og ønsket å presentere norske synspunkter i utlandet slik at 'vor nationale tilværelse [blir] kjendt og anerkjendt'. Krog mente at The International Council of Women kunne brukes som kanal for opplysningsvirksomhet, siden det var en viktig oppgave for

denne organisasjon å fremme samarbeidet mellom kvinner av ulike nasjoner. [58]

Etter en del viderverdigheter var skriftet ferdig og ble presentert for styret i Det norske Nasjonalrådet om kvelden 7. juni. Begeistringen var ekstra stor siden dette tilfeldigvis skjedde samme dag som Stortinget gjorde sitt epokegjørende vedtak. *Norway – A few facts from Norwegian History and Politics* ble sendt både til alle nasjonale ledd av the International Council of Women og til en rekke enkeltpersoner i utlandet. Det ble også spredt både i Norge og i Sverige.

Det ble Gina Krog som stod i sentrum for den oppsikt skriftet vakte. Hun var sterkt opptatt av at kvinnesak og nasjonale spørsmål var to sider av samme sak. Hun formulerte det slik: "Norske kvinders sag = Norges sag". Hun begrunnet det med at kvinner var den beste forbundsfelle menn kunne få i nasjonale spørsmål.

> ti I faar dem som forstaar tilbunds hva det vil si at føre en aarelang kamp mod den ydre overmagt – for menneskehedens høieste goder: selvstændigheden, selvbestemmelsesretten og friheden.[59]

Hun pekte mer direkte enn Ragna Nielsen på at tanker om frihet omfattet både den nasjonale frigjøringen og kvinnefrigjøringen.

For mange kvinnesakskvinner meldte spørsmålet seg i 1905 om de hørte med til folket. I en adresse fra Norske Kvinners Nasjonalråd til Stortinget ble det pekt på at "[...] Norske kvinner [...] kan ikke legge deres stemmer i vektskålen. Hvis de kunne, ville de vitne om at *hele* det norske folk stod samlet.".[60] Stemmeretten ble oppfattet som et kriterium for nasjonal tilhørighet og skuffelsen var stor over ikke å få være med i folkeavstemningen 13. august. Da de også ble nektet å være med å stemme over spørsmålet om monarki eller republikk foreslo en innsender til kvinnesakstidskriftet Nylænde å kalle avstemningen "ved sitt rette navn og kalde det 'mandfolkeafstemning'" [61] I et brev til Frederikke Marie Qvam ble det gitt uttrykk for at kvinner ønsket å "anerkjennes som *norske* borgere og ikke [som] intetkjønsvæsener uden fædreland." [62] Det var klart at kampen for nasjonal frihet aktualiserte kravet om frihet for kvinner. Avspeilet denne sammenhengen seg i skriftet Gina Krog forfattet sammen med Frederikke Marie Qvam?

Overhodet ikke. Det er ingen påpekning av at kvinner kunne ha noen betydning for norsk historie. Innholdet ligger tett opp til Sars' framstilling av et frihetselskende folk hvor selvstendige bønder bevarte den nasjonale kultur gjennom vanskelige århundrer. Ved å utgi skriftet *Norway* kan det se ut til at Gina Krog og Frederikke Marie Qvam som representanter for Norske Kvinners Nasjonalråd satte frihet for nasjonen høyere enn frihet for kvinner. Var det slik at nasjonal identitet i en krisesituasjon tok overhånd over kjønnsidentitet?

Gina Krog og andre med henne så det ikke slik. For dem betydde den innsats kvinner gjorde med underskriftskampanjen i august 1905 en bekreftelse på at "Norges sak = kvinners sag". De mente at deres aktive deltakelse i unionsproblemene styrket bestrebelsene for nasjonal frihet samtidig som nasjonal frihet var en forutsetning for full kvinnefrigjøring. De ønsket med sin innsats å bane veien for at kvinner skulle anerkjennes som en del av nasjonen.

Det er også verd å merke seg at det ikke var noen forskjell på de holdninger som fantes hos middelklassens borgerlige kvinner og blant dem som sognet til Arbeiderpartiet. Her var synspunktet at utbygging av demokratiet, bl.a. ved å gi kvinner stemmerett, ville styrke nasjonen og gi støtte til demokratiske bestrebelser også i Sverige. Også arbeiderkvinnene støttet opp om underskriftskampanjen sommeren 1905.[63] Kvinnenes aksjoner det året pekte framover mot kvinnefrigjøring i form av stemmerett som ble oppnådd trinnvis i 1907 og 1913.

Men samtidig førte den versjon av norsk historie som ble lansert med skriftet *Norway* til en skarp strid mellom kvinnesakskvinner på begge siden av Kjølen. I Sverige vakte skriftet stor oppsikt. Det ble stemplet som "agitasjon", "falske påstander" og "grof osanning" og det resulterte, som bl.a. Inger Hammer har pekt på, i en kraftig uenighet mellom noen av de framtredende norske og svenske kvinnesakskvinner.[64] Mangt et vennskapsforhold ble satt på spill.

Noen av de norske og svenske kvinnesakskvinner satte nasjonalt samhold høyere enn samarbeidet om kvinnefrigjøring. Det kunne åpenbart være problematisk samtidig å arbeide for kvinners frihet og for nasjonens frihet og Gina Krog ofret vennskap med sentrale svenske kvinnesakskvinner for sin innsats i kampen for nasjonal frihet. Men konflikten gjaldt ikke alle de som var opptatt av kvinnesak.

Gina Krog fikk kritikk for sin steile holdning også fra norske kvinner, og i Sverige støttet framtredende kvinner som Ellen Key og Ann Margret Holmgren det norske standpunkt i unionsspørsmålet.[65]

Konklusjon

Det som skjedde er et godt eksempel på at ulike tanker om frihet kunne komme på kollisjonskurs. I dette tilfelle ble det ekstra synlig siden uenighetene oppstod mellom kvinner som tidligere hadde samarbeidet i beste samforstand for å skaffe kvinner de samme rettigheter som menn innenfor nasjonen. Inntil da hadde det vært enklere for ulike tanker om frihet å eksistere side om side.

Det kunne være uenighet mellom Yngvar Nielsen og Ernst Sars om hvorvidt den frie norske bonden var et særnorsk eller et almeneuropeisk fenomen og hvilken rolle den norske eliten hadde spilt ned gjennom historien, men i 1905 sluttet begge opp om kravet om nasjonal frihet. Sars' versjon av norsk historie seiret i skolebøker og i nasjonale manifestasjoner som nasjonalsangen og barnetogene. Koht skulle komme til å understreke arbeiderne som nasjonens ryggrad og i 1905 fulgte sosialdemokrater i Norge og i Sverige samme politikk. Unionsoppløsningen ble sett som et resultat av en demokratisk prosess. Dermed kunne sosial-demokratiske kvinner – i motsetning til flere av sine borgerlige medsøstre – opprettholde sitt gode forhold til søstre og kamerater i Sverige uten at kravet om nasjonal frihet kom i veien.

Spørsmålet om forholdet mellom kvinnefrigjøring og nasjonal frihet ble presisert da Ragna Nielsen i 1904 kom med sin plaidoyer for å bruke historien til å vise behovet for kvinnefrigjøring. Men blant historikere oppstod det ingen diskusjon omkring dette, og til tross for Kohts velvillige holdning forble Nielsens stemme lenge et rop i ørkenen. Også Gina Krog og mange av de aktive kvinnesakskvinnene gikk i 1905 inn for å forene tanken om frihet for nasjonen med kampen for frihet for kvinner. Hos Krog tok kampen for nasjonens frihet overhånd når hun prioriterte sitt nasjonale standpunkt over sitt vennskap med sentrale svenske kvinnesakskvinner. I en krisesituasjon ble det nødvendig å foreta et smertelig valg. Men bruddet ble kortvarig. Etter noen år ble samarbeidet tatt opp på ny. Når spørsmålet om nasjonens frihet var løst, ble det igjen lettere for norske og svenske kvinner å samarbeide om kvinnefrigjøring.

Noter

1. Bo Stråth, *Union og demokrati. Dei sameinte rika Norge-Sverige 1814 – 1905*, Oslo 2005, s. 39–40.
2. Edvard Bull d.y., *Retten til en fortid,* Oslo/Bergen/Trondheim 1981.
3. Narve Fulsås om Ernst Sars i Norsk Biografisk Leksikon. Stråth 2005, s. 565 og 567. Knut Kjeldstadli, "History as Science" i William Hubbard , Jan Eivind Myhre, Trond Nordby and Sølvi Sogner, (red.), *Making a Historical Culture. Historiography in Norway*, Oslo/Copenhagen/Stockholm/Boston 1995, s. 55–59.
4. Bo Stråth 2005, s. 587. Bodil Stenseth, *En norsk elite : nasjonsbyggerne på Lysaker : 1890–1940.* Oslo 1993.
5. Bo Stråth 2005, s. 590 og 592.
6. Sitert etter Anna Caspari Agerholt, *Den norske kvinnebevegelses historie*. Oslo 1973 (1937), s. 151–152.
7. Øystein Rian, "Norway in Union with Denmark" i William Hubbard , Jan Eivind Myhre, Trond Nordby and Sølvi Sogner (red.), 1995, s. 132–134.
8. Bo Stråth 2005, s. 478, 539–540.
9. Sivert Langholm, "The Infrastructure of History" i William Hubbard, Jan Eivind Mygre, Trond Nordby and Sølvi Sogner (red.), 1995, s. 83.
10. Ragnhild Sigurdsøn og Hilde Kjølberg, *Det nasjonale i norske, tyske og franske skolebøker 1860 – 1905. To sammenlignende studier*, KULTs skriftrseire nr. 1000, Norges forskningsråd, Oslo 1998, s. 52–54 og 58–60
11. Ragnhild Sigurdsøn og Hilde Kjølberg 1998, s. 59.
12. Ragnhild Sigurdsøn og Hilde Kjølberg 1998, s. 74–75.
13. Ragnhild Sigurdsøn og Hilde Kjølberg 1998,ss. 92–93
14. Ragnhild Sigurdsøn og Hilde Kjølberg 1998, s. 125 og 165.
15. Ragnhild Sigurdsøn og Hilde Kjølberg 1998, s.92 og s. 199–201.
16. Ragnhild Sigurdsøn og Hilde Kjølberg 1998, s. 202.
17. E.Beyer, "Fra Ibsen til Garborg." *Norges Litteraturhistorie*. Bind 3, Oslo 1975, s. 146–151.
18. Ida Blom, En nasjon – to kjønn. *Historisk Tidskrift 1993*, s. 420–439.
19. Sigurd Aa. Aarnes, "Oppfinnelsen av 17. mai" i Øystein Sørensen (red..), Nasjonal identitet – et kunstprodukt?. Norges forskningsråd, KULTs skriftserie nr. 20, Oslo 1994, s. 45–50.
20. Aarnes 1994, s. 49.
21. Aarnes 1994, s. 50.
22. Hildegunn Bjærgen, *17.maifeiring som politisk redskap? En studie av nasjonaldagsfeiringen i Kristiania 1879 – 1905.* Norges forskningsråd, Kults skriftserie nr. 93, Oslo 1997, s. 246–255, Sigurd Aa. Aarnes, "Oppfinnelsen av 17. mai" i Øystein Sørensen (red..), *Nasjonal identitet – et kunstprodukt?.* Norges forskningsråd, KULTs skriftserie nr. 20, Oslo 1994, s. 31–51. Sigurd Aarnes 1994.
23. Sigurd Aarnes 1994, s. 50.
24. Sivert Langholm 1995, s. 82–83.
25. Ragna Nielsen, *Norske Kvinder i det 19de Aarhundrede.* Kristiania, 1904, Indledning datert Juli 1904.
26. Ragna Nielsen 1904, Indledning
27. Det nevnes ingen kvinnelige historikere i tiden før den ann verdenskrigen i de innledende kapitlene skrevet av Kåre Lunden, " History and Society", Knut Kjeldstadli, "History as Science" og Sivert Langholm "The Infrastruture of History", i William Hubbard, Jan Eivind Myhre, Trond Nordby and Sølvi Sogner (red.), 1995, s 15–107.

Se også Ida Blom, 'Women in Norwegian and Danish Historiography c. 1900 – c. 1960' in *Storia della Storiografia* 46 (2004), s. 130–151. Men allerede i 1890 tok Agnes Mathilde Wergeland doktorgrad i rettshistorie. Det skjedde ikke i Norge. Hun hadde utdannet seg i Zürich og tok sin grad der. Hun var i slekt med både Camilla Collett og Henrik Wergeland, men det ser ikke ut til at det var plass for henne i Norge. I 1902 ble hun professor ved universitetet i Wyoming – ti år før den første kvinnelige professor, Kristine Bonnevie, ble utnevnt i Norge. Wyoming var det første stedet i verden som ga kvinner stemmerett, i 1869. Inger Elisabeth Haavet, "Kjønnede dannelsesbegrep og akademisk motstand – pionerkvinner i Akademia og det akademiske kulturfeltet" i Linda Sangolt (red.), *Minervas døtre – organisering avkvinnelige akademikere 1882 –2005*. Sigma forlag, Bergen, 2006, ss. 102–121 .

28. Norsk Biografisk Leksikon, vol. XVII, Oslo 1947. Anna Caspari Agerholt 1973/1937), s. 77 og 84–87.
29. Norsk Biografisk Leksikon, vol. X, Oslo 1949, Norsk Biografisk Leksikon, vol. VI, Oslo 2003.
30. Ida Blom, "Om Pigebørns Opdragelse. Kjønnsdifferensierte oppdragelsesprinsipper i l800-tallets norske pedagogiske litteratur", *Tidsskrift for samfunnsforskning* 1979, vol. 20, s. 599–616, særlig s .606–608.
31. Anna Caspari Agerholt 1973 (1937), s. 97.
32. Anna Caspari Agerholt 1973 (1937), s. 77 and 84–87.
33. Periodevis var hun leder av Norsk Kvinnesagsforening. Til Arbeiderpartiets store irritasjon gjorde foreningen under hennes ledelse i 1890 et forsøk på å løse streiken som brøt ut blant fyrstikkarbeidersker som krevde høyere lønn. Foreningen blandet seg også i diskusjoner om arbeidstid og lønn for tjenestepiker. Anna Caspari Agerholt 1973, s. 110–112, 162–167 og 235. Aslaug Moksnes, *Likestilling eller særstilling? Norsk Kvinnesaksforening 1884–1913*.Oslo 1984, s. 125–138 og 154–170.
34. Anna Caspari Agerholt 1973, s. 194–195 og 211–212.
35. Spongberg, *Writing Women's History, s.* 130–142
36. Ragna Nielsen 1904, s. 42–44.
37. Ragna Nielsen 1904, s. 99.
38. Ragna Nielsen 1904, s. 112.
39. Ragna Nielsen 1904, s. 124–128.
40. Ragna Nielsen 1904, s. 132.
41. Ragna Nielsen 1904, s. 29–30.
42. Ragna Nielsen 1904, s. 132–132.
43. Kåre Lunden 1995, ss. 34–42.
44. Knut Kjeldstadli 1995, s. 57. Oversettelse fra engelsk til norsk ved Ida Blom.
45. Halvdan Koht, "Kvinder i norsk historie", *Samtiden* 1905, s. 327–349, særlig s. 345–346.
46. Halvdan Koht 1905, s. 328.
47. Halvdan Koht 1905, s. 346.
48. Halvdan Koht 1905, s. 327–328
49. Halvdan Koht 1905, s. 329.
50. Halvdan Koht 1905, s. 344.
51. Knut Kjeldstadli 1995, s. 59–63.
52. Kåare Lunden 1995, s. 42–45.
53. I 1926 publiserte han 68 sider om norske dronninger i tidskriftet *Syn og Segn.*
54. Ragna Nielsen 1904. ss. 45–46.
55. Ida Blom, "En nasjon – to kjønn. Norge fra 1880'årene til 1913", *Historisk tidskrift* 4, 1993, s. 161–184.

56. Ida Blom, "Nation – Class – Gender: Scandinavia at the Turn of the Century", *Scandinavian Journal of History,* 21, Spring 1996, s. 1–16. Ida Blom, "1905 – et gledens eller et sorgens år?" i Øystein Sørensen og Torbjørn Nielsson (red.), *1905 – Nye perspektiver* Oslo 2005, s. 101–116. Inger Hammer, *För freden och rösträtten. Kvinnorna och den svensk-norska unionens sista dagar*. Lund 2004, s.182 –185. Inger Hammer, "Brødrefolket strides – søsterskap i krise", i Øystein Sørensen og Torbjørn Nielsson (red.) 2005, s. 117 – 135. Bo Stråth 2005, s. 467 –468.
57. Ida Blom 1996.
58. Nylænde 15. januar 1905.
59. Nylænde 15. mai 1905.
60. Nylænde 15. august 1905
61. Nylænde 1. november 1905.
62. Thora Støren til Qvam 27. juli 1905. Frederikke Marie Qvams arkiv, Universitetsbiblioteket, Trondheim.
63. Ida Blom 1993.
64. Ida Blom 1996 og 2005, Inger Hammer 2004 og 2005.
65. Inger Hammer 2004, s. 86 – 96, s. 175 – 178.

Sigríður Matthíasdóttir

Nationalisme, køn og kvindesag i Island ved århundredeskiftet 1900

Indledning

> Det 20. århundredes tidlige morgen var den islandske frihedskamps skæbnesvangre tid. Da måtte ingen holde sig borte fra det arbejde at forberede genrejsningen af den gamle fristat, som havde skabt den første guldalder i Island.[1]

Disse ord blev skrevet i 1948 af en af de kendteste islandske politikere i det 20. århundrede, Jónas Jónsson fra Hrifla.[2] Anledningen var at et af de mest indflydelsesrige historieværker skrevet i landet i det 20. århundrede blev genudgivet dette år, det var Islandsk guldalder (*Gullöld Íslendinga*) af historikeren Jón Jónsson Aðils, som oprindelig udkom år 1906.[3] Århundredeskiftet 1900 havde en afgørende betydning for tilblivelsen af den islandske nationalstat, men i 1904 fik landet hjemmestyre og egen statsminister som følge af ændringer i dansk politik.[4] Århundredeskiftet var dog ikke kun præget af politiske omvæltninger, det var også betydelsesfuldt for udviklingen af landets nationale identitet, og vigtige aspekter ved det 20. århundredes nationalideologi blev grundigt rodfæstet i denne periode. Der vil jeg specielt nævne den historieforståelse, hvor en national guldalder konstrueres som et primært forbillede for den moderne nationalstat. Denne blev udbredt blandt flere af Europas små nationer, som før det 19. århundredes såkaldte "nationale vækkelser" havde været dele af de europæiske monarkier.[5]

Islandsk nationalideologi ved århundredeskiftet 1900

Idéen om den såkaldte "fristatsperiode" som en storhedsperiode eller en "guldalder" kan, som den islandske filolog Jakob Benediktsson har påpeget, opspores helt tilbage til tidlig i 1600-tallet, d.v.s. til skriftet Crymogæa, skrevet af Arngrímur Jónsson den lærde som udkom i år

1609.[6] Idéen om guldalderen blev tematiseret hos nogle oplysningsskribenter, nogen anså den som en blomstringstid eller blomstringsperiode, mens andre havde horn i siden på denne tid.[7] Den idé eller historieopfattelse, at guldalderen var en storhedsperiode, ser således ud til at have været til dels omstridt og ikke, som senere, accepteret som en generel og vedtaget historieopfattelse. Lige før midten af det 19. århundrede foregik der f.eks. en ophidset debat i islandske tidskrifter om fortolkningen af guldalderen, tidskriftet *Sunnanpósturinn* og det nationalromantiske tidskrift *Fjölnir* debatterede om livet i guldalderen og dens betydning for den islandske nutid.[8] Opfordringer til en national vækkelse omkring midten af det 19. århundrede byggede direkte på idéen om den gyldne fortid, og det syn begyndte så småt at blive rodfæstet, at guldalderen havde været en periode af en politisk frihed i landet. Ifølge den islandske historiker Ragnheiður Kristjánsdóttir kan man finde en bestemt forandring i forholdet til den islandske guldalders politiske betydning netop hos den islandske nationalleder Jón Sigurðsson, omkring ca. 1840. Han var den første afgjorte talsmand for den historieopfattelse, som senere kom til at blive betragtet som så at sige en ubestridt sandhed i den offentlige tale, at politisk frihed og selvstændighed havde været den største årsag til den velstand, som da herskede i landet.[9] Dog skal det bemærkes, at Jón Sigurðsson var tvetydig i sit forhold til guldalderen, på en måde som blev ganske uvanlig senere. "Denne her barbariske guldalder er nu engang forbi ... og at ville reproducere den er det meste vanvid [fásinna] og umulig", sagde han bl.a. i et brev til en ven i år 1841. Jón Sigurðsson var således også skeptisk imod den anskuelse at denne periode var en slags forbillede for nutiden.[10]

Idéen om en islandsk guldalder blev i hvert fald forstærket efterhånden det 19. århundrede skred frem og blev indfiltret med kampen for den nationale selvstændighed. Historiske folkeforelæsninger som blev holdt af historikeren Jón Jónsson Aðils i Reykjavík i starten af det 20. århundrede markerede afgørende spor i denne henseende, men som flere historikere har påpeget, havde de en vældig stor indflydelse på, hvordan den islandske historieopfattelse kom til at udforme sig i det 20. århundrede. Jón Aðils, som senere blev lærer og professor i historie ved Islands Universitet, holdt forelæsningerne som det islandske Althingis stipendiat. Han beholdt stipendiet i 10 år fra

og med 1901 på den betingelse at han skulle holde de omtalte forelæsninger. Disse blev udgivet i tre bøger, det var for det første Islandsk nationalitet *(Íslenzkt þjóðerni)* som udkom i 1903, for det andet Den islandske guldalder *(Gullöld Íslendinga)*, publiceret 1906, og til sidst udkom Daggry *(Dagrenning)* år 1910.[11] Forelæsningerne blev altid holdt for et fuldt hus og flere kilder beretter om den enorme popularitet og indvirkning som de fik i det islandske samfund.[12]

Ifølge historikeren Ingi Sigurðsson markerer Jón Aðils folkeforelæsninger også spor i udviklingen af den islandske nationalideologis historie på den måde, at opdelingen af islandsk historie i en guldalder, en nedgangsperiode og en genrejsning var aldrig før blevet så klart markeret.[13] Historien blev nøjagtig opdelt i en guldalderfase, som skulle have varet i den såkaldte fristatstid fra 930, da det islandske Alting blev stiftet, og indtil 1262 da landet fik en norsk konge. Guldalderen var kendetegnet ved en tilstand af politisk og kulturel storhed. Derefter en degenerationsfase som varede indtil det sene 18. eller 19. århundrede, begrundet i norsk og siden dansk dominans. Denne blev afløst af en national vækkelse, kendetegnet af den idé at nationens egentlige egenskaber og den såkaldte nationale natur fra guldalderen skulle genoprettes, nationen skulle blive sig selv igen.[14]

Det er efter min mening nærliggende at betragte Jón Aðils og også flere historikeres historieskrivning i relation til teorier om de intellektuelles indlæg i nationsopbygningen inden for mange af Europas små nationer som før de "nationale vækkelser" var dele af de europæiske monarkier, og hvor kulturel nationalisme blev rådende. Den australske sociolog John Hutchinson har brugt begrebet politiske myteskabere ("political mythmakers") for at beskrive disse intellektuelle og deres forskning, fordi deres mål var at rekonstruere de nationale historier på en måde som viste en naturlig kapacitet til at etablere selvstændige nationalstater. Deres primære opgave eller rolle var at give deres nationer en brugbar moderne identitet gennem en omskrivning af de nationale historier. Guldalderfortællingen eller guldaldermyten indgik som en central del i dette projekt, guldalderen blev anset som en tid, hvor nationerne levede i en tilstand af politisk og kulturel storhed. Et hovedformål hos Jón Aðils blev også at konstruere den islandske historie og faktisk den islandske nationale "natur" på en måde, som viste nationens naturlige trang til frihed og kvalifikationer til at oprette en

moderne nationalstat. Denne "opfindelse af traditioner" byggede i det islandske tilfælde på Sagaerne og andre middelalderskrifter, som tjente som historiske kilder for det nationalistiske projekt.[15]

Jeg har også argumenteret, i min doktorafhandling som udkom år 2004, at den ideologi, som er beskrevet her ovenfor, i høj grad var en mandlig konstruktion. Her har jeg også lagt til grunde forskellige forskningsresultater inden for feltet køn og nationalisme, men som flere forskere har vist, er kønsbegrebet af en central betydning for at forstå nationsbegrebet.[16] Det er en udbredt iagttagelse i nationalismeforskningen, at den nationale identitet generelt bygger på udelukkelse af store grupper inden for selve nationen.[17] Den danske historiker Anette Warring fremhæver, at "selvom nationer repræsenterer sig selv som fællesskaber, så indebærer dannelse af nationale identiteter altid markeringer af skel. Hvem er én af os, hvem er ekskluderet?"[18] Den islandske historiker Guðmundur Hálfdanarson er også kommet frem til en lignende konklusion i sin forskning i nationalisme og politik i Island i det 19. århundrede, som viser, at den islandske politiske nation blev hverken defineret i forhold til fælles sprog eller historie. Snarere blev den defineret som et hierarkisk samfund, hvor samfundsmæssig position skulle bestemme hvilke samfundsgrupper der fik borgerlige rettigheder eller stemmeret.[19]

Flere forskere har også påpeget nationalismens og maskulinitetens tætte sammenfiltring. Den mest kendte er sandsynligvis den amerikanske historiker George L. Mosse som udtrykker det på den måde at nationalismen har indoptaget den maskuline stereotypi som en måde til at præsentere sig selv på. Trangen til frihed og uafhængighed, kombineret med idealer som lighed, broderskab og demokrati, individualistiske idealer så at sige, er også alt sammen træk, som kønsforskningen og mandlighedsforskningen har vist indgår i den moderne mandlighedsnorm, og som til en vis grad blev konstrueret i modsætning til det kvindelige subjekt.[20] Jeg vil hævde, at disse synsvinkler fra kønsforskningen er af afgørende betydning for at forstå den islandske nationale identitet og at ud fra et kønsmæssigt perspektiv drejer idéen om islændingernes frihedstrang sig ikke kun om afgrænsningen fra den danske nationalstat. Den ses også at indgå i konstruktionen af den islandske nationale guldalderideologi som mandlig og den islandske nation som et mandligt subjekt.

Et godt eksempel på hvordan århundredeskiftets nationale vækkelse investerede i en maskulin stereotypi som en måde at præsentere sig selv på, kan man finde i en forelæsning som en af de unge islandske intellektuelle, Guðmundur Finnbogason, holdt i Reykjavík i 1906. Forelæsningen blev holdt i anledning af at der skulle rejses et mindemærke for den såkaldte "første landnamsmand", Ingólfur Arnarson, der ifølge nationalmyten gik i land i Island i 874. Ifølge Guðmundur Finnbogason kunne dette fortolkes som "et af de mange glædelige tegn, som er kommet frem i vort samfund i de sidste tider [...] på at vor nation er ved at vågne op til en bevidsthed om [...] sin pligt imod sig selv [...] at en ny dag er ved at oprinde." Ifølge Finnbogason betød dette at den islandske nation nu havde en beslutning om at stå ved sin egentlige identitet og at være sande islændinge: "Hvis vi rejser hans billede så betyder det [...] at vi vil vælge for os selv hans natur og hans karaktertræk, det betyder, at islændinge er det som vi alle vil forblive." Guðmundur Finnbogason erklærede endvidere at han var sikker på, at alle kunne være enige om den første landnamsmands karaktertræk, eller med andre ord, om islændingens egentlige natur som skulle tjene som forbillede for enhver islænding: "Han står og støtter sig ved sin højsædestøtte. Han er en ung mand, smuk og fornem. Hans udtryk og væsen lyser af [...] styrke og målrettethed [...] Han føler at han er pioner i fremtidens land".[21] Guðmundur Finnbogason var således af den mening at den rigtige islandske natur var legemliggjort i den stærke, smukke og målrettede første landnamsmand, Ingólfur Arnarson.

Nationens trang til frihed blev begrundet i en af nationalideologiens mest udbredte fortællinger, skabelseshistorien, som postulerer, at landet oprindelig blev bebygget af de nordmænd, som på grund af deres friheds- og selvstændighedstrang ikke kunne få sig til at bo i Norge, da kong Harald Hårfager ville oprette en centraliseret statsmagt og gøre hele landet til ét kongedømme. Historikeren Jón Aðils, beskriver i Islandsk nationalitet fra år 1903, hvordan de norske odelsbønder havde status om en slags høvdinger, og hvordan hvert enkelt odel var som en slags "selvstændigt og uafhængigt småriige for sig selv". Denne ordning skabte, ifølge Aðils, en "personlig selfstændighedsfølelse hos denne talrige samfundsklasse" som blev så stærk, at denne klasse "hellere ville flygte fra landet eller dø end at tolerere no-

gen slags begrænsning af sin personlige frihed." Efter at Harald Hårfager havde sejret i slaget ved Hafrsfjørdr 872 flygtede de fleste af de norske høvdinger ud af landet, først til De Britiske Øer hvor de blandedes med det keltiske folk, og derfra til det sted hvor "kong Haralds tyranni og overgreb ikke kunne nå dem, men det var i Island."[22]

Historien om den islandske nations naturlige trang til selvstændighed og indgroede individualisme, begrundet i denne fortælling, blev gentaget i det uendelige i offentlige publikationer og diskussioner helt op til etableringen af den islandske republik i år 1944 og kom til at gennemsyre den islandske historiske bevidsthed. Fortællingen kan man ikke alene finde i historieværker fra starten af århundredet, den blev en vigtig del af almindelig skolelærdom om islandsk historie og udgjorde bl.a. en konstant reference i diskussionen omkring republikkens stiftelse.[23] Faktisk blev idéen om det frie guldaldersamfund i høj grad opretholdt som det ideologiske grundlag, hvorpå den nye republik blev stiftet i år 1944. Som der står i et festskrift om højtideligheden ved republikkens stiftelse: "Vi har nu oplevet en af de største lykkestunder i nationens historie, generhvervelsen af vor frihed og selvstændighed og republikkens genrejsning".[24]

Nationalideologien og den islandske kvindesag

Det spørgsmål, som jeg vil diskutere herefter, handler om relationen mellem den islandske kvindekamp på den ene side og nationalisme og kampen for selvstændighed på den anden side. Jeg vil specielt diskutere, hvordan den islandske kvindesag og de islandske kvindesagskvinder relaterede til den nationalistiske ideologi eller nationaldiskursen omkring århundredeskiftet 1900. Og jeg vil også diskutere i hvor høj grad, der eksisterede en speciel diskussion om kvinders nationale rolle.

Det har været en ganske almindelig historieforståelse i Island, at der eksisterede en ret nær forbindelse mellem den islandske selvstændighedskamp på den ene side og kvindekampen eller kampen for kvinders borgerrettigheder på den anden, og at kvindesagens sejre i høj grad var relateret til selvstændighedskampen. Det skal huskes at kvindesagen vandt nogle af sine vigtigste sejre samtidig med, at selvstændighedskampen og diskussionen om landets selvstændighed stod på et højdepunkt, d.v.s. i starten af det 20. århundrede, og den

byggede også i høj grad på samme ideologi, d.v.s. alle individers og nationers ret til frihed og lighed. Derfor ville det være nærliggende at antage at en af kvindesagens hovedargumentationer netop blev hentet til selvstændighedskampen og den nationalistiske ideologi, som f.eks at den indgroede trang til frihed også gjaldt for kvinder, eller at borgerlige rettigheder var en forudsætning for, at kvinder kunne anses som en ligeværdig del af den islandske nation.

Alligevel kommer jeg til at påstå, at denne relation så noget anderledes ud, end man generelt har anmodet. Det er klart, at der var kvindesagskvinder, som brugte nationalistisk argumentation så at sige i sin kamp for kvinders borgerrettigheder og satte et lighedstegn mellem kvindesagen og kampen for landets selvstændighed. Men dette ser de først og fremmest ud til at have gjort før århundredeskiftet 1900, og dermed også før den omvæltning som fandt sted i begyndelsen af det 20. århundrede, både hvad angik selvstændighedssagen og kvindesagen. En vigtig budbærer for det syn, at selvstændighedssagen og kvindesagen i høj grad var relateret til hinanden, var kvindesagskvinden Ólafía Jóhannsdóttir. Ólafía Jóhannsdóttir var en redaktør for Det islandske kvindeselskabs årsskrift (*Ársrit Hins íslenzka kvenfélags*) som udkom i år 1895-1899.[25] Hendes artikler i Det islandske kvindeselskabs årsskrift viser en meget interessant holdning til både selvstændighedskamp og kampen for kvinders borgerrettigheder men hun ser ud til at have set på disse to sager som fuldstændigt indfiltret med hinanden. Eller faktisk som en og samme sag.[26] I denne henseende skal det huskes, at Ólafía Jóhannsdóttir var nært beslægtet med en hovedaktør i den islandske selvstændighedskamp, Benedikt Sveinsson, og det er meget sandsynlig at hendes familierelationer i høj grad har påvirket hendes syn på kvindesag og nationalsag.[27] Men der var flere, som koblede kvindesag og nationalkamp sammen i årene før århundredeskiftet 1900. I den første avisartikkel som landets senere mest prominente kvindesagskvinde, Bríet Bjarnhéðinsdóttir, skrev i år 1885, endte hun med at tage guldaldermytens argumentation direkte i sin egen tjeneste. Hun opfordrede de islandske kvinder til at "rejse sig fra sin søvn" og "vise, at de er retmæssigt bårne døtre af de gamle, frie islændinger, som ikke tålte, at nogen regerede over deres ret og frihed".[28] Dette var en yderst sjælden måde at argumentere på for en islandsk kvindesagskvinde, både før og senere,

og det er efter min mening et relevant og vigtigt spørgsmål, hvorfor det forholdt sig sådan.

Efter århundredeskiftet ser det ud som om der sker en forandring i denne henseende og det er på mange måder mærkværdigt, fordi det var netop da at både nationalsagen og kampen for kvinders borgerrettigheder fik et fuldt opsving. Island fik hjemmestyre i år 1904 og der brød en ganske voldsom nationalistisk bølge frem i år 1908 i forbindelse med en strid angående en definition af Islands forhold til Danmark.[29] På kvindefronten så blev Den islandske kvinderetsforening stiftet i år 1907, og en kvindeliste vandt en storsejr i et valg til bystyret i Reykjavik år 1908. År 1911 blev retten til uddannelse og embeder på ligefod med mænd vedtaget i Alþingi samt også grundlovsændring angående kvinders stemmeret. Det skal også fremhæves, at den strategiske og målrettede måde, hvorpå den islandske kvindebevægelse arbejdede i disse år, er generelt iøjnefaldende.[30] Alligevel virker det som om, at her sker der enslags forandring og at der i endnu mindre grad end før blev sat et lighedstegn mellem kvindesag og nationalsag.[31] Det er klart, at der findes eksempler på at kvindesagen relateres til selvstændighedssagen, f.eks. i petitioner fra to kvindeforeninger ude på landet til Alþingi i år 1909.[32] Men når man gransker de hovedkilder, som eksisterer om islandsk kvindesag i det 20. århundredes første årtier, er det alligevel sjældent, at disse to sager bliver forbundet med hinanden. Da henviser jeg f.eks. til de kilder, som Den islandske kvinderetsforening og Det islandske kvindeselskab har efterladt, men begge disse foreninger arbejdede meget aktivt for kvindesagen netop i disse år. Dette gælder ikke mindre for hovedkilden om islandsk kvindesag fra det tidlige 20. århundrede, Kvindebladet (*Kvennablaðið*), som kvindesagskvinden Bríet Bjarnhéðinsdóttir udgav, den samme som henviste til guldalderfortællingen i en artikel fra 1885. Kvindebladet er specielt interessant i denne sammenhæng, men det vigtige år 1904 da Island fik hjemmestyre er der kun en eneste artikel hvor kvinders rettigheder bliver sat i forbindelse med selvstændighedssagen[33], og de næste tre år bliver en sådan relation slet ikke nævnt. Selvstændighedskampen og den islandske nations trang til frihed bliver f.eks. aldrig nævnt i forbindelse med opfordringer til at stifte en kvinderetsforening, som så blev stiftet i år 1907, til trods for at målet netop var, at kvinder skulle blive ligeværdige borgere som mænd, som det

blev udtrykt. [34] Det kunne på forhånd også blive anmodet at finde udprægede henvisninger til selvstændighedskampen i år 1908, samt en kobling mellem kvindekamp og nationalsag, men det er langt fra tilfældet.[35] Dette gælder også for årene fra 1909 indtil 1911. Kvindebladet var ganske radikalt i disse år og skrev omfattende om kvindesagen, men nævner ikke en relation til nationens selvstændighed, ikke engang i en artikel som handler specielt om begreberne "frihed" og "selvstændighed" og deres forbindelse til kvindesagen.[36] Det skal nævnes, at kvindesagskvindernes argumentation drejede sig hovedsagelig om, at kvinderne ville bidrage et nyt element ind i politikken på grund af de specielle kvindelige egenskaber, d.v.s. bruge disse egenskaber i det offentlige liv til fordel for samfundet generelt. [37]

Spørgsmålet her er, hvorfor det forholdt sig sådan? Hvorfor henviste kvindesagskvinderne ikke netop til de nationale frihedsidealer samt også til guldalderfortællingen og selvstændighedskampens diskurs generelt i sin kamp for kvinders rettigheder, og hvorfor så de ikke i en højere grad på dette som to beslægtede sager? Og hvorfor henviste de i endnu mindre grad end før til nationalsagen og nationalideologien netop efter århundredeskiftet 1900? Det er vanskelig at svare på dette spørgsmål, og svarene kommer altid til at være af en ret spekulativ natur, men jeg vil hævde, at forklaringen ligger, ihvertfald til dels, i nationalideologiens meget mandlige og maskuline konstruktion. Jeg mener dermed også, at en kobling herimellem muligvis blev for radikal. At nationalideologien blev mandlig eller maskulin i den grad, at det på en måde blev set upassende for kvinder at gøre forsøg på at bruge den til sin egen fordel og til at fremhæve sig selv som politiske subjekter.

Alligevel kan man udgå fra, at selvstændighedssagen påvirkede kvindesagens fremgang, til trods for at den påvirkning sandsynligvis var mere indirekte, end man har antaget. Det kan antages at fordi en ideologi eller diskurs om frihed og fremskridt var så dominerende på denne tid, så blev det også vanskeligt at stå imod indledningen af formelle borgerrettigheder for kvinder. Og på den måde så blev kvindesagen relateret til selvstændighedskampen.

Her er det vigtig at henvise til diskussionen om kvinders rolle inden for nationalstaten. Flere forskere, som f.eks. den engelsk-israelske sociolog Nira Yuval-Davis, har påpeget, at kvindernes rolle i natio-

nen er først og fremmest moderrollen. De har den rolle at reproducere nationen biologisk og også at opdrage børnene i den rette nationale moral. Men de skal også tage vare på den nationale moral og de nationale traditioner i en bredere forstand, og de skal selv symbolisere de nationale idealer.[38] Her vil jeg henvise til den islandske antropolog Inga Dóra Björnsdóttir og hendes forskning i det islandske nationalsymbol, fjeldkonen. Hendes forskning viser, at den islandske nationalideologi i høj grad definerede kvinder ud fra deres moderegenskaber.[39] Omkring århundredeskiftet 1900 var en diskussion om kvinders forhold til det nationale og deres nationale rolle alligevel ikke i et brændpunkt eller dominerende i den offentlige diskussion. Der tales eller skrives i denne retning nu og da, som da Kvindebladet taler om, hvordan kvindernes bidrag til nationen kan bestå i at styrke børnenes fædrelandskærlighed og pligtfølelse mod fædrelandet.[40] Men en offentlig tale i denne retning er vældig langt fra at være dominerende eller fremtrædende. Det er derfor min konklusion, at en tale om kvinder og det kvindelige tog generelt ikke særlig stor plads inden for nationaldiskursen i Island i begyndelsen af det 20. århundrede.

Jeg vil til sidst nævne at i mellemkrigstiden, eller i 1920erne, kom dette til at forandre sig, og forholdet mellem det kvindelige og det nationale tog en ny form.[41] Perioden blev i høj grad præget af konservativ nationalisme, som kom til udtryk ved frygt for, at den moderne udvikling, industrialisering og bysamfund var tegn på fordærvelse og ville forårsage korruption af den traditionelle, nationale kultur. Disse idéer kom til at præge den samfundsmæssige diskussion om de forskelligste sager. Der er ingen tvivl om at kvinder blev anset som havende en speciel rolle i kampen for at tage vare på det rurale samfund og den såkaldte traditionelle islandske kultur. Husmorideologien, som blev udbredt i perioden og lagde vægt på kvindernes rolle som mødre og husmødre, blev fuldstændig indfiltreret med den konservative nationalisme. Der blev lagt stor vægt på kvindernes opgave ved at tage vare på det islandske, nationale og traditionelle samfund, og i denne diskussion blev kvindernes nationale rolle fremhavet som aldrig før.

Noter

1. Jónas Jónsson, "Jón Jónsson Aðils" i Jón Jónsson Aðils, *Gullöld Íslendinga. Menning og lífshættir feðra vorra á söguöldinni. Alþýðufyrirlestrar með myndum.* 2. udg, Reykjavík 1948, s. XXI.
2. Om Jónas Jónsson, se Harald Gustafsson, *Nordens historia. En europæisk region under 1200 år,* Lund 1997, s. 233.
3. Se f.eks. Ingi Sigurðsson, *Íslenzk sagnfræði frá miðri 19. öld til miðrar 20. aldar,* Reykjavík 1986, s. 24.
4. Se Gunnar Karlsson, *Iceland's 1100 years. History of a marginal society,* Reykjavík 2000, s. 267-272.
5. Se John Hutchinson, *Modern Nationalism*, London 1994, s. 44-5 og Anthony D. Smith, *National Identity,* London 1991, s. 59-67. Se også Sigríður Matthíasdóttir, "The Renovation of Native Pasts. A Comparison between Aspects of Icelandic and Czech Nationalist Ideology", *The Slavonic and East European Review* 2000: 4, s. 688-709. For en generel diskussion om islandsk nationalisme, se f.eks. Guðmundur Hálfdanarson, "Iceland: A Peaceful Secession", *Scandinavian Journal of History* 25:1-2, s. 87-100; Gunnar Karlsson, "The Emergence of Nationalism in Iceland", i Sven Tägil (ed.), *Ethnicity and Nation Building in the Nordic World,* London 1995, s. 33-62.
6. Jakob Benediktsson, "Inngangur", i Arngrímur Jónsson, *Crymogæa. Þættir úr sögu Íslands,* Reykjavík 1985, s. 47–48, 53. Om guldalderidéens udvikling, se Jón Karl Helgason, *Hetjan og höfundurinn. Brot úr íslenskri menningarsögu,* Reykjavík 1998, s. 35–41.
7. Se Ragnheiður Kristjánsdóttir, "Rætur íslenskrar þjóðernisstefnu", *Saga* 1996, s. 144–146. Se også *Kvæði Eggerts Ólafssonar, útgefin eptir þeim beztu handritum er feingizt gátu,* Kaupmannahöfn 1832, s. 9–29 og Björn Þórðarson, *Landsyfirdómurinn 1800–1919. Sögulegt yfirlit.* Reykjavík 1947, s. 38–9.
8. Sveinn Yngvi Egilsson, *Arfur og umbylting. Rannsókn á íslenskri rómantík,* Reykjavík 1999, s. 32–43 og Páll Valsson, *Jónas Hallgrímsson. Ævisaga,* Reykjavík 1999, s. 116-133.
9. Ragnheiður Kristjánsdóttir 1996, s. 163-165. Se f.eks. Jón Sigurðsson, "Um Alþíng á Íslandi", *Ný félagsrit* 1841, s. 90–91. Om forbindelsen mellem det 18. århundredes patriotisme og det 19. århundredes nationalisme, se Guðmundur Hálfdanarson, "From Enlightened Patriotism to Romantic Nationalism: The Political Thought of Eggert Ólafsson and Tómas Sæmundsson", i Svavar Sigmundsson (ed), *Norden och Europa, 1700–1830,* Reykjavík 2003, s. 57–71. Om guldalderidéer i digtning i det 19. århundrede, se Þórkatla Óskarsdóttir Helgason, "Ideas of Nationality in Icelandic Poetry 1830–1874", upubliseret doktorafhandling fra University of Edinburgh, 1982, s. 154–197.
10. *Minningarrit aldarafmælis Jóns Sigurðssonar 1811–1911. Bréf Jóns Sigurðssonar. Úrval.* Reykjavík 1911, s. 36. Se også Jón Sigurðsson, "Um Alþíng", *Ný félagsrit* 1842, s. 60–66 og Guðmundur Hálfdanarson, "Þjóðhetjan Jón Sigurðsson", *Andvari* 1997, s. 46.
11. Se Sigríður Matthíasdóttir, "Réttlæting þjóðernis. Samanburður á alþýðufyrirlestrum Jóns Aðils og hugmyndum Johanns Gottlieb Fichte", *Skírnir* 1995 forår, s. 36-64. Se også Páll Eggert Ólason, "Jón Jónsson Aðils", *Skírnir* 1920, s. 241 og 248.
12. Sigríður Matthíasdóttir, *Hinn sanni Íslendingur. Þjóðerni, kyngervi og vald á Íslandi 1900-1930*, Reykjavík 2004, s. 53-58
13. Ingi Sigurðsson 1986, s. 84.
14. Jón Jónsson [Aðils], *Íslenzkt þjóðerni. Alþýðufyrirlestrar.* Reykjavík 1903, s. 239-257.
15. John Hutchinson, "Cultural Nationalism and Moral Regeneration", i John Hutchinson og Anthony D. Smith (ed.), *Nationalism,* Oxford 1994, s. 122–131; Sigríður Matthíasdóttir, 2000.

16. Se f.eks. Ida Blom, "Nation – Class – Gender. Scandinavia at the Turn of the Century", *Scandinavian Journal of History* 1996:1, s. 1-16. Se også Ida Blom, Karen Hagemann og Cathrine Hall (ed.), *Gendered Nations. Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century,* Oxford 2000.
17. Se f.eks. Nira Yuval-Davis, *Gender & Nation,* London 1997, s. 39-51.
18. Anette Warring, "Køn, seksualitet og national identitet", *Historisk tidsskrift* 1994, s. 305.
19. Guðmundur Hálfdanarson, "Social Distinctions and National Unity: On Politics of Nationalism in Nineteenth-Century Iceland", *History of European Ideas* 1995:6, s. 768.
20. George L. Mosse, *The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity,* Oxford 1996, s. 4-7, 16. Se også Joane Nagel, "Masculinity and Nationalism: Gender and Sexuality in the Making of Nations", *Ethnic and Racial Studies,* 1998, s. 242–269 og Joan W. Scott, *Only Paradoxes to Offer. French Feminists and the Rights of Man*. Cambridge, Massachusetts 1996, s. 1-14.
21. Guðmundur Finnbogason, *Ingólfur Arnarson. Erindi flutt í Reykjavík 4. nóv. 1906,* Reykjavík 1906, s. 3, 23-24.
22. Jón Jónsson [Aðils], 1903, s. 18-25.
23. Se f.eks. Jónas Jónsson, *Íslandssaga handa börnum.* Fyrra hefti, Reykjavík 1915, s. 13-14, *Tíminn,* 20. mai 1944, s. 206 og *Lýðveldishátíðin 1944. Þjóðhátíðarnefnd samdi að tilhlutan Alþingis og Ríkisstjórnar,* Reykjavík 1945, s. 177.
24. *Lýðveldishátíðin 1944,* 1945, s. 433. Om idéen om "republikkens genrejsning", se Sigríður Matthíasdóttir 2004, s. 99-109.
25. Ólafía Jóhannsdóttir blev senere kendt for sit arbejde for unge hjemløse kvinder i Kristiania eller Oslo. Se Sigríður Erlendsdóttir 1993, s. 23-26.
26. Ólafía Jóhannsdóttir, "Kvennrjettindamálið á Íslandi", *Ársrit hins íslenzka kvenfélags* 1896: 2, s. 16-17; Ólafía Jóhannsdóttir, "Þáttur íslenzkra kvenna í stjórnarmálinu", *Ársrit hins íslenzka kvenfélags* 1897:3, s. 19–25.
27. Se Guðjón Friðriksson, *Einar Benediktsson. Ævisaga,* 1. bd, Reykjavík 1997, s. 166.
28. Æsa [Bríet Bjarnhéðinsdóttir], "Nokkur orð um menntun og rjettindi kvenna", *Fjallkonan* 22. juni 1885, s. 47.
29. Om islandsk politik og selvstændighedskamp i begyndelsen af det 20. århundrede, se Gunnar Karlsson 2000, s. 267-272, 280-284; Helgi Skúli Kjartansson, *Ísland á 20. öld,* Reykjavík 2002, s. 16-26, 59-70.
30. Om islandsk kvindesag generelt og kamp for kvinders rettigheder i begyndelsen af det 20. århundrede, se Auður Styrkársdóttir, *From Feminism to Class Politics. The Rise and Decline of Women's Politics in Reykjavík, 1908–1922*, Umeå 1998; Sigríður Erlendsdóttir, *Veröld sem ég vil. Saga Kvenréttindafélags Íslands 1907–1992,* Reykjavík 1993; Sigríður Dúna Kristmundsdóttir, *Doing and Becoming. Women's Movements and Women's Personhood in Iceland 1870–1990,* Reykjavík 1997.
31. Dette diskuteres i Sigríður Matthíasdóttir 2004, s. 204-219.
32. Altingets arkiv [Skjalasafn Alþingis], Alþingismál. Dagbók neðri deildar, 1909, II nr. 59, s. 268. Áskorun frá konum á Stokkseyri um að konum verði veitt fullt jafnrjetti við karlmenn. Se også Dagbók neðri deildar, 1909, II nr. 69, s. 291–292. Áskorun frá 30 konum í Álptaneshreppi um að Kvennrjettindamálið verði tekið á dagskrá.
33. Sveitakona, "Tímamót", *Kvennablaðið* 29. feb. 1904, s. 9. Jeg læste Kvennablaðið fra side til side i årene 1904-1911. Selvfølgelig kan det ikke udelukkes, at man overser noget, men det skulle dog ikke være meget.
34. Se f.eks. "Alþjóða kjörgengisréttarfélag kvenna", *Kvennablaðið,* 31. april 1906, s. 26; "Nútíðarmál kvenna", *Kvennablaðið,* 27. nov. 1906, s. 82; "Kosningarréttarfélag",

Kvennablaðið, 23. jan. 1907, s. 3; "Hið fyrsta kosningaréttarfélag íslenzkra kvenna", *Kvennablaðið,* 15. mars 1907, s. 17–18; Til íslenzkra kvenna!", *Kvennablaðið,* 27. mai 1907, s. 37.

35. Jeg har fundet to korte sætninger hvor en sådan relation bliver nævnt. Se "Samtök og samvinna", *Kvennablaðið,* 30. april 1908, s. 26 og "Kvenréttinda-landsfélag", *Kvennablaðið,* 31. august 1908, s. 58.
36. R., "Frelsi, sjálfstæði", *Kvennablaðið,* 21. mars 1911, bls. 3. Se også "Bæjarstjórnarkosningarnar", *Kvennablaðið,* 20. jan. 1910, s. 2–3; "Framtíð dætra vorra", *Kvennablaðið,* 20. mars 1910, s. 20–21; "Félagsskapur kvenna", *Kvennablaðið,* 10. juni 1910, s. 36–37; "Sambandsfundur Kvenréttindafélags Íslands", *Kvennablaðið,* 20. juli 1910, s. 41–42; "Almennur kvennafundur", *Kvennablaðið,* 19. des. 1910, s. 89–90; "Hugsjónir og staðreynd", *Kvennablaðið,* 11. april 1911, s. 9–10; "Nýir tímar", *Kvennablaðið,* 31. mai 1911, s. 25–26.
37. Sigríður Dúna Kristmundsdóttir 1997, s. 70-72.
38. Se f.eks Nira Yuval-Davis 1997, s. 37 og Silke Wenk, "Gendered Representations of the Nation´s Past and Future", i Ida Blom, Karen Hagemann og Cathrine Hall (ed.), *Gendered Nations. Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century,* Oxford 2000, s. 63-73.
39. Inga Dóra Björnsdóttir, ""Þeir áttu sér móður"". Kvenkenndir þættir í mótun íslenskrar þjóðernisvitundar", i Ragnhildur Richter og Þórunn Sigurðardóttir (ed.), *Fléttur. Rit Rannsóknastofu í kvennafræðum I,* Reykjavík 1994, s. 81; Inga Dóra Björnsdóttir, "Nationalism, Gender and the Body in Icelandic Nationalist Discourse", *Nora. Nordic Journal of Women´s Studies* 1997: 1, s. 3–13.
40. Se "Heit og gleymska", *Kvennablaðið,* 17. juli 1906, s. 50 og Kolbrún, "Móðurmálið", *Kvennablaðið,* 16. mars 1909, s. 17–19.
41. Dette er diskuteret i Sigríður Matthíasdóttir 2004, s. 115-162, 280-294, 328-336.

Charlotte Tornbjer

Nationalism, kungligheter och genuskonstruktioner i Sverige kring 1905

Den 15 juni 1905, bara några dagar efter att unionen mellan Sverige och Norge i princip hade upplösts, gifte sig prins Gustaf Adolf, Oscar II:s sonson, med den engelska prinsessan Margaret. Detta uppmärksammades i de flesta svenska tidningar och sattes också i relation till unionsupplösningen. Ett kungligt bröllop ansågs vid denna tidpunkt fortfarande ha politisk relevans, särskilt på ett retoriskt plan, även om kungarna inte hade mycket kvar av den reella makten.[1]

Bröllopet mellan prins Gustaf Adolf och prinsessan Margaret sattes i den svenska offentliga debatten således in i en politisk kontext. I tidningarna publicerades rapporter från bröllopet bredvid artiklar om de senaste händelserna i unionsfrågan. Hur bröllopet tolkades i sin samtid berodde främst på tidningarnas politiska preferenser. Konservativa *Nya Dagligt Allehanda* menade till exempel att förbindelsen var bra för dynastin.[2] Liberala *Dagens Nyheter* påpekade att visserligen hade denna typ av förbindelser ingen politisk signifikans längre, men tidningen trodde ändå att bröllopet kunde få betydelse eftersom det fria och demokratiska England var ett politiskt föredöme.[3] *Svenska Dagbladet* lyfte fram att förbindelsen kunde medföra en positiv engelsk påverkan på hovet, främst syftade tidningen på inflytande från den engelska konservatismen.[4] *Social-Demokraten* skrev däremot mindre om bröllopet och försökte i stället visa att monarkin inte var populär i breda lager. Tidningen passade till exempel på att påpeka att flaggningen i Stockholm för att högtidlighålla bröllopet var "ganska fattig".[5]

På samma vis tolkades prinsparets ankomst till Stockholm en knapp månad senare. Den 10 juli åkte prinsparet och hela kungafamiljen kortege genom staden. Stora folkmassor kantade vägarna och

de borgerliga tidningarna betonade den rika flaggningen.[6] *Svenska Dagbladet* framhävde också att det fanns många festklädda arbetare bland åskådarna och ville därigenom visa att monarkin hade starkt stöd även bland arbetarna. Tidningen jublade därför: "Den nordiska trögheten har försvunnit. Stockholm är idel entusiasm för sitt konungahus."[7]

Social-Demokraten satte däremot in det festliga mottagandet i ett annat sammanhang. Vid den kungliga kortegen genom staden påpekade man att hurra-ropen ökade märkbart när kungen for förbi och menade att det häri låg ett tack för den fredens politik som kungen, trots högerns ivriga krigsrop, hade fört i samband med unionskrisen. När det nygifta prinsparet åkte förbi minskade dock hurraropen.[8] Även en kung kunde således förtjäna hyllning, men enbart om han gynnade demokratin: "Ja, en furste kan äfven i vår tid vinna för sig sitt folks djupa leder. Som en *fredens* och *demokratins* främjare. Men endast den vägen."[9] Här handlade det, enligt *Social-Demokraten*, inte bara om att reservationslöst hylla de kungliga, utan först när kungen hade förtjänat respekt genom sina handlingar var han värd hedersbevisningen.

Av ovanstående genomgång kan man dra slutsatsen att i sin samtid användes bröllopet för politiska ändamål och det kopplades också till nationens väl och ve. Men vad har då detta kungliga bröllop 1905 med historiebruk och genus att göra?

Margareta, som den engelska prinsessan kallades i Sverige, sågs som en representant för England, inte som en individ, när tidningarna beskrev henne. Flertalet tidningar var, som nämnts ovan, också positiva till förbindelsen. I egenskap av kvinnlig kunglighet som gifte sig med en tronarvinge skulle Margareta överge sitt land för att bli en representant och symbol för ett annat. Margareta var således som gemål till en tronarvinge en symbolisk figur och hon representerade inte bara sig själv. Genom att den kungliga gemålens släkthistoria lyftes fram kunde man visa på svenskt blod i hennes ådror. Därmed kunde hennes förankring i en svensk nationell historia befästas. Bland annat skrev tidningarna gärna att Margareta var ättling till Gustav Vasa.[10] Flera tidningar citerade också *Daily Mail* som påpekade att det var symptomatiskt att Margareta sökte en gemål med en ryktbar fältherre som anfader; man syftade här sannolikt på Jean-

Baptiste Bernadotte. Margareta var ju också själv dotter till en krigare.[11] Tidningarna ansåg det således vara viktigt att poängtera att Margareta hade krigarblod i sina ådror.

Margareta blir på detta sätt insatt i en svensk nationell historia. Som framtida svensk drottning skulle hon bli en symbol för Sverige. Genom att förankra henne i den svenska historien blev hennes omvandling till blivande svensk drottning också mindre konfliktfylld.

Denna för blivande drottningar nationella förvandling var inte unik för Margareta. 1905 var emellertid ett speciellt år i den svenska historien. Unionen med Norge upplöstes och medförde bland annat att nationalismen, som kring sekelskiftet 1900 fungerade som en övergripande diskurs som i princip alla kategorier i samhället förhöll sig till, fick acceptera ett Sverige utan storpolitiska ambitioner. Margareta blev därför för många ett hopp om att ungt nytt blod åter skulle flyta i Sveriges ådror. Inte minst hennes släkthistoria kunde förstärka detta resonemang.[12]

Nationalismen var således central vid denna tid, men den kan knappast ses som enhetlig till sin karaktär. Den kunde sammankopplas med såväl konservatism, socialism som liberalism.[13] I alla dessa typer av nationalism, som inte alltid är helt lätta att renodla, var genus en viktig organiserande princip. Nationen såg inte likadan ut för kvinnor som för män. Man både föreställde sig kvinnors och mäns plats i nationen på olika vis och genuskodade själva nationen. Detta har inte minst Ida Blom poängterat i en nordisk kontext.[14]

Historien är också på ett eller annat vis central i alla typer av nationalism. Historikern Ulf Zander menar att nationalismen och den svenska historien var särskilt nära sammanflätade kring sekelskiftet 1900. Det historiebruk som var dominerande vid sekelskiftet kallar Zander för nationalistiskt-ideologiskt och i detta historiebruk var den svenska stormaktstiden central. Den kunde emellertid tolkas på skilda vis och en kamp kring vilken tolkning som var den mest korrekta är tydlig i samtiden. Det handlade till exempel om vilka historiska hjältar, kungar eller andra, man lyfte fram och i vilket sammanhang.[15] Hur ska då det nationalistiskt-ideologiska historiebruket tolkas om man anlägger ett genusperspektiv?

Kungliga statyer

Det svenska folkets historia var vid sekelskiftet 1900 en böndernas och kungarnas historia. Den svenske odalbonden var ett viktigt fundament för den svenska nationen. Den svenska fattigdomen och den karga naturen hade enligt detta sätt att se skapat en moraliskt högtstående folkstam.[16] Även om man ofta menade att fattigdomen var ett passerat stadium, så var det grunden för det samtida Sverige.[17]

När man talade om bonden var det underförstått en man. Den svenska starka odalkvinnan ärades förvisso också, men framför allt som mannens hjälpreda. Denna form av hyllning till odalbonden nådde sin kulmen i Bondetåget 1914. Genuskonstruktionen var här tydlig. Bönderna åkte till huvudstaden för att betyga kungen sin lojalitet och visa att man gärna ville bidra till ökade förvarskostnader. Kvinnorna stannade hemma, vinkade av sina hjältar och sydde fanor.[18] Den svenske odalbonden var dock i princip anonym, en arketyp som fungerade som fond till de agerande nationella hjältarna.

De nationella hjältarna var i stället ofta kungar eller andra högt uppsatta män. Ett sätt att hylla dem var att resa statyer till deras ära. Redan under 1800-talet hade flera statyer av svenska kungar från historien invigts. Gustav II Adolf-statyn, skulpterad av Bengt Erland Fogelberg, invigdes 1854 på Lilla torg i Göteborg och 1868 avtäcktes Karl XII-statyn, utförd av Johan Peter Molin, i Kungsträdgården i Stockholm.[19] Kring sekelskiftet 1900 accelererade detta statyresande. Det utbröt en veritabel ideologisk kamp om vilka personer från historien som skulle äras med en staty. Flera statyer och monument färdigställdes, både av kungar och framstående män som verkat i nationens tjänst. Karl X Gustavs ryttarstaty restes till exempel i Malmö 1896. Gustav Vasa blev också hedrad med många minnesmärken kring sekelskiftet; ett exempel är Gustav Vasa-statyn uppförd i Mora 1903, utförd av Anders Zorn. Statyerna och monumenten möttes emellertid i sin samtid inte enbart av positiva reaktioner. Kritik från framför allt socialistiskt håll kunde både innehålla invändningar mot vilken kung som hyllade och protester mot kostnaderna för projekten.[20]

De verkliga historiska personer som lyftes fram var således antingen kungar eller andra mäktiga män som agerade på den politiska arenan. De svenska kungarna var helt enkelt en del av historien som gärna betonades i nationella sammanhang. Inte minst ingick

det i retoriken att hylla dem för deras manlighet. Men vad innehöll denna manlighet?

Kungens uppgift i en nationell diskurs är i första hand som statsöverhuvud. Monarkin var emellertid också knuten till en äldre mer patriarkal samhällsordning. Som tankeströmning i ny tappning fick denna patriarkalism också en politisk renässans vid sekelskiftet 1900. Enligt detta sätt att tänka var kungens roll som hela landets fader central. Inte minst Gustav Vasa sattes in ett patrarkalistiskt tankemönster som den gode husbonden och "landsens fader." I samband med 400-årsminnet av hans födelse 1896 hyllades han samstämt i den svenska offentligheten som den store riksbyggaren. Han skildrades som den stränge fadern som vakade över sitt folk. Det symboliska faderskapet var följaktligen centralt i hyllningarna av honom.[21]

Andra kungar som var viktiga i den nationella retoriken kring sekelskiftet 1900 var Gustav II Adolf och Karl XII. Dessa hyllades främst för sina militära insatser. Båda uppfattades som försvarare av nationen mot inkräktare, i Gustav II Adolfs fall handlade det om försvar av den rätta läran, protestantismen, medan Karl XII försvarade Sverige mot hotet från Öster, det vill säga Ryssland. Karl XII är intressant i detta sammanhang eftersom hans manlighet inte alls var kopplad till faderskapet. I stället framträder bilden av den enslige mannen, som, kämpade för dess väl helt uppfylld av sin plikt mot sitt land. Det stora intresset just kring Karl XII måste också sättas in i den allmänna debatt om försvaret som rådde kring sekelskiftet 1900 och flera årtiondet in på det nya seklet.[22] Här kan man skönja ett tydligt politiskt och ideologiskt bruk av kungarna där de användes för att protestera mot parlamentarism och allmänna demokratiska tendenser i det samtida samhället.

Sammanfattningsvis kan man säga att det var både en faderlighet i patriarkalisk anda och manliga krigarideal som underströks och hyllades när dessa svenska kungar plockades fram ur historien. Det manliga krigaridealet var dock kanske ändå det som dominerande kring 1900.

Kvinnliga kungligheter hade i jämförelse med sina män en betydligt mindre framskjuten position i historieskrivningen. Deras uppgift var inte politisk. Drottningens främsta åliggande var i stället att säkerställa tronföljden. Men precis som kungen skulle fungera som en fa-

der för sitt folk skulle drottningen agera som en landsmoder, det vill säga värna om folkets väl och ve. De kvinnliga kungligheternas anor bakåt till de svenska hjältekonungarna lyfte man dock gärna fram. När prinsessan Margareta gifte sig med prins Gustaf Adolf 1905 betonade man till exempel att det flöt krigarblod i hennes ådror.

I den brytningstid som perioden kring sekelskiftet 1900 utgjorde blev modersidealet särskilt accentuerat i den offentliga sfären. Omvårdnaden av folket kunde ske i form av välgörenhet, en uppgift som allt fler borgerliga kvinnor ägnade sig åt från slutet av 1800-talet. De kvinnliga kungligheterna deltog också i detta arbete. Genom detta sitt agerande i den offentliga sfären fungerade drottningen som den landsmoder som den nationalistiska retoriken menade att hon borde vara.[23] Det fanns emellertid ytterligare en dimension av drottningens uppgifter för landet. Kring 1900 hade kungafamiljen allt mer i offentliga sammanhang börjat framställas som en vanlig borgerlig familj. Detta innebar att även drottningens agerande i den privata sfären kunde bli en förebild för vanliga människor. Inte minst drottningens moderskap lyftes fram som ett ideal som även vanliga mödrar skulle följa.[24] Vanligtvis när de svenska drottningarna från historien beskrevs var det dessa husliga dygder, både i offentlig och mer privat omfattning, som betonades.[25]

Till skillnad från manliga kungligheter från historien restes emellertid inga statyer eller monument över kvinnliga kungligheter. Kring sekelskiftet 1900 arbetade dock bland annat den svenske historikern Martin Weibull för att ett Margaretamonument skulle uppföras som en symbol för skandinavisk enhet. Uppslutningen blev emellertid skral och förslaget övergavs snart. Ett monument som symboliserade Kalmarunionen var inte möjligt i unionskrisens dagar.[26]

Svea

Det var således framför allt svenska kungar från historien som lyftes fram som nationella symboler i form av statyer och monument. De kvinnliga kungligheterna fungerade som symboler på ett betydligt mindre storstilat vis. Fanns det då inga kvinnliga nationella symboler som ärades i form av statyer? Den kvinnliga Svea var just en sådan symbol. Hon framställdes som en moder som landets söner skulle ge sig ut och försvara i händelse av krig. Svea figurerade i sånger som

”Hör oss Svea” av Gunnar Wennerberg från 1853 och hon besjöngs och hyllades av studenter och andra. Skulpturer restes också till hennes ära där hon symboliserade nationen.[27]

Att låta nationen gestaltas i form av en kvinna, som i fallet Svea, är ett vanligt förekommande tema även i andra europeiska länder. Det räcker med att uppmärksamma figurer som Marianne och Germania som symboler för Frankrike respektive Tyskland. Även övriga nordiska länder har sina kvinnliga gestaltningar av nationen. I Norge är det Nora, i Danmark Mor Danmark och i Finland *Suomi-neito* (den finska jungfrun).[28] Forskare som Mary Ryan och Marina Warner har poängterat att kvinnan fungerade utmärkt som nationella och politiska symboler just därför att hon saknade politisk makt. Hon kunde därigenom höjas ovanför det dagspolitiska käbblet.[29] Dessa kvinnliga gestaltningar av nationen var emellertid ofta tvetydiga till sin karaktär och framställdes lite olika i de skilda länderna.

Generellt kan man dock säga att kvinnliga nationella symboler ofta symboliserar det nationella varat, det vill säga den del av den nationella berättelsen som står utanför historien.[30] I Sveas fall innebar det att hon oftast framställdes som tidlös. Hon gestaltades många gånger i form av en grekisk gudinna eller som en sköldmö och blev på så sätt en figur som fungerade bortom tiden. Ibland hade hon krigarutrustning, men hon befann sig sällan i en anfallsposition. Alternativt framställdes hon som moder Svea, där det omvårdande moderskapet sattes i centrum. Även i den socialistiska nationalismen använde man sig av moder Svea som symbol för Sverige. Här blev hon emellertid ofta framställd som styvmoder, en moder som inte rättvist kunde fördela sina gracer mellan sina barn: militärer, kapitalister och arbetare.[31] Styvmodersbilden visar emellertid också att detta var ett onaturligt moderskap.

Om Svea således fungerade som en abstrakt, kvinnlig symbol som kopplades till evigheten och det bestående så var i stället Sveriges kungar konkreta och aktiva människor som förde Sveriges ärofulla historia framåt. De historiska kvinnliga kungligheterna drev däremot sällan i historieskrivningen kring 1900 den svenska historien framåt. De representerade snarare det tidlösa moderskapet och den svenska nationens koppling till evigheten, på samma sätt som Svea gjorde. De ansågs inte intressanta i en tid när det framför allt var män som age-

rade på den politiska arenan. Alternativt, som i fallet drottning Kristina, ansågs deras agerande på den politiska arenan som klandervärt och okvinnligt.[32]

Intressant här är hur de svenska kvinnorösträttskämparna förhöll sig till bilden av moder Svea. Bland annat historikern Josefine Rönnbäck har påpekat att dessa ofta använde moderskapet kombinerat med en nationell retorik för att motivera kvinnlig rösträtt.[33] Bland de borgerliga rösträttskvinnorna brukade man också gärna moder Svea som en symbol för Sverige, men hon användes sällan explicit i själva argumenteringen för kvinnlig rösträtt. Här hänvisade man hellre till ett mer konkret moderskap, det vill säga att kvinnor i egenskap av mödrar bättre skulle ta till vara barnens intresse och att därmed hela nationen skulle ha nytta av detta.[34]

De grupper som arbetade för kvinnlig rösträtt kämpade emellertid också för att kvinnors aktiva bidrag i historien skulle uppmärksammas. De nöjde sig inte riktigt med den opersonliga Svea som enda kvinnliga nationella symbol. Ellen Fries, den första kvinnan som disputerade i historia 1883, ägnade sig till exempel efter sin disputation åt att synliggöra kvinnor i historien och då inriktade hon sig främst på adelskvinnor och drottningar, det vill säga kvinnor som hade varit aktörer på den politiska arenan.[35] Ellen Fries var engagerad i frågan om kvinnlig rösträtt och hon var också en av grundarna till Fredrika Bremer-förbundet 1884. Det var också främst kvinnor som ville öka kvinnors politiska inflytande som menade att det var viktigt att synliggöra kvinnors historiska betydelse. Vilka historiska kvinnor var det då som lyftes fram som förebilder kring 1905? På vilket sätt ingick de i den nationella retoriken?

En "kvinnlig" staty

Några år efter 1905 publicerades en artikel i damtidningen *Idun*, som utlyste en tävling om vilken kvinna som skulle avbildas i den första "kvinnliga statyn". Det kom in många förslag på historiska kvinnor som ansågs förtjäna en staty: Blenda, Margareta Fredkulla, Kristina Gyllenstierna, Margareta Leijonhufvud, den heliga Birgitta och unionsdrottningen Margareta. Från nyare tid föreslogs kvinnor som Jenny Lind och Fredrika Bremer.[36] Intressant är att en av de kvinnor som det faktiskt skrevs om i historisk forskning, drottning Kristina,

inte var föreslagen, vilket kan bero på de ofördelaktiga skildringar av henne som var allmänna under den aktuella perioden. Kristina ansågs vara en kvinnlig avart. Hon beskrevs som en oansvarig regent som dessutom konverterade till katolicismen.[37]

Den person som vann tävlingen, Dagny Waldner, föreslog Margareta Fredkulla som den person från den svenska historien som borde äras med en staty. Margareta Fredkulla var en norsk och dansk prinsessa som levde kring 1100 (hon dog 1135). Hon blev bortgift med Magnus III Barfot för att stärka en fredsuppgörelse mellan Sverige och Norge. Enligt Waldner symboliserade Fredkulla nationell sammanhållning och pliktkänsla mot fosterlandet. Motivet till valet av Margareta Fredkulla pekade också tydligt på händelserna år 1905. En kvinna bidrog med sitt fredligt sinnade väsen till att freden mellan Sverige och Norge bevarades. Vad Margareta Fredkulla symboliserade var, enligt Waldner "intet annat, än hvad hvarje sann kvinna först och främst, men äfven hvarje ädel man värnar, nämligen hemmet, barnen och därigenom staten som det större hemmet". Det var enligt Waldner det sant kvinnliga som borde hyllas i en "kvinnlig staty". Kopplingen till den trots allt fredliga unionsupplösningen 1905 är tydlig.[38]

Det blev emellertid inte Margareta Fredkulla som blev den första, för att använda *Iduns* ord, "kvinnliga statyn". I stället blev det den mer krigiska Kristina Gyllenstierna som restes som staty på Stockholms slotts yttre borggård 1912. Kristina Gyllenstierna var gift med Sten Sture den yngre och efter hans död försvarade hon år 1520 Stockholms slott mot danskarna. Även om hon misslyckades med försvaret ansågs hennes insats för det svenska fosterlandet uppenbarligen värd att hyllas.

Bakom statyn av Kristina Gyllenstierna stod Föreningen för Stockholms fasta försvar, vilket tydligt placerar in statyn i den rådande försvarsstriden som också kulminerade i Bondetåget 1914. Upproppet för statyn var undertecknat av tolv kvinnor och tre män. Alla dessa var personer inom det högre samhällsskiktet. Många hade tydliga kopplingar till försvarsväsendet. Flertalet av kvinnorna var också kända kvinnoröstsrättskämpar. Här kombinerades, även om det inte var explicit uttalat i själva statydiskussionen, således en önskan om att lyfta fram en kvinnlig historisk gestalt, som hade kämpat för

Statyn över Kristina Gyllenstierna avtäcktes i november 1912 på Stockholms slotts yttre borggård. (Foto: Johan Dietsch.)

fosterlandet, med tankar om kvinnlig rösträtt. Det var inte heller enbart moderskapet man lyfte fram. Visserligen betonades vid avtäckandet av statyn att Kristina Gyllenstierna varit en god och ömsint maka, men hon tilläts dock i händelse av en krissituation att träda in på männens arena, åtminstone om hon efter utfört dåd drog sig tillbaka till sin rätta sfär igen.[39]

I denna form av nationalistisk historieskrivning var genuskonstruktionen tydlig. Kungarna stod för en dådfull manlighet som kämpade aktivt för Sveriges väl genom historien. Kungarna skulle emellertid också fungera som fäder till det svenska folket. Nationen personifierades i form av en abstrakt kvinnlig, ofta moderlig, symbol, Svea. Verkliga kvinnor var fredliga och fyllda av moderlighet, men kunde, åtminstone i den historiska berättelsen, gå in när männen saknades eller inte besatt tillräckligt med mod. Förutsättningen var dock att de efter utfört dåd återgick till sin rätta sfär, till exempel som i fallet Kristina Gyllenstierna. Man kan säga att de svenska kvinnosakskvinnor som verkade för en Kristina Gyllensiterna-staty försökte

tränga in på den traditionellt manliga nationella historieskrivningsarenan genom att lyfta fram betydelsefulla kvinnor från historien som i sig inte utmanade den bestående genusordningen.

Kvinnliga kungligheter som utövade makt mer beständigt var däremot snarast hotfulla, som till exempel drottning Kristina. Drottning Margareta sågs inte heller som någon god nationell förebild. Hon kopplades alltför mycket till en skandinavism som inte längre uppfattades som gångbar efter unionsupplösningen. Ibland kunde hon också anklagas för att inte fullt ut vara kvinna.[40] Detta förenade omdömena om henne med dem om drottning Kristina.

Avslutande reflektioner

Att betona kungahuset i den historiska nationella berättelsen kring 1905 var definitivt kopplat till en konservativ statsidealistisk historiesyn. Det kom däremot att ändras längre fram under 1900-talet. Då kom kungligheterna även att inkorporeras i den socialdemokratiska folkhemsberättelsen. I denna berättelse vävdes folkhemmets historiska förankring samman med en framåtblickande modernitet. Detta påverkade, åtminstone till en början, dock mindre själva genuskonstruktionen.

En början på denna inkorporering och sammanvävning av bakåtblickande och framåtblickande kan man till exempel se i artiklar och minnesböcker som publicerades i samband med kronprinsessan Margaretas plötsliga frånfälle 1920. Den blir också mer och mer tydlig under 1930-talet i samband med det allt hårdnande världspolitiska läget.[41]

Kronprinsessan Margareta, samma person som gifte sig med prins Gustaf Adolf 1905 och som jag inledde denna artikel med, dog plötsligt 1920. I samband med hennes död hyllades hon samfällt i princip all samtida press. Detta gällde även den press som vanligtvis var kritisk mot monarkin.[42]

I Margaretas eftermäle framställdes hon såväl som en god och idealisk moder som en husmoder. Hon var både en förebild för den enskilda kvinnan och en god moder för hela folket, en landsmoder. Hos Margareta förenades dessa två nivåer på ett, som man uppfattade det i samtiden, idealiskt vis. Hon hyllade dock också för sitt moderna moderskap. Dessutom fanns det inga beskyllningar i hennes samtid om

att hon skulle ha blandat sig i det politiska skeendet, en anklagelse som ofta nog drabbade hennes svärmor, drottning Viktoria. Margaretas enkelhet och folklighet betonades, liksom hennes hjälparbete, allmänna älskvärdhet och demokratiska sinnelag. Det var också dessa sistnämnda egenskaper som de socialistiska tidningarna tog fasta på när de hyllade henne i samband med hennes död.

Efter Margaretas död väcktes frågan om ett minnesmärke till hennes ära. Det skulle resas i Helsingborg, den stad där Sofiero, det slott där prinsparet hade tillbringat många somrar, var placerat. Någon staty blev det inte, vilket kan bero på att staytresandets tid började lida mot sitt slut. Det kan emellertid också vara ett uttryck för att denna diskurs var impregnerad med vad man i tiden menade var manliga ideal. Det var ju också den manliga dådkraften som man hyllade när man reste Kristina Gyllenstierna-statyn, trots att en kvinna hade utfört de ärofulla handlingarna.

Till Margaretas ära anlades i stället en parkanläggning med en liten minnesplakett. Vid invigningen av minnesmärket lyfte man fram Margareta som förebild för alla Sveriges mödrar. Hennes privata moderskap blev en symbol för svensk kvinnlighet. Hennes moderskap fördes över till en offentlig nivå och blev också en enande symbol för alla Sveriges mödrar. Det var också egenskaper som var kopplade till en evig och oföränderlig sfär, det kvinnliga moderskapet, som hylla-des genom minnesmärket. Det handlade mindre om Margaretas agerande som historisk person, även om delar av hennes moderna moderskap, exempelvis att hon själv ammade sina barn, hyllades.

Denna inkorporering av den kungliga familjen i folkgemenskapen blir ännu tydligare på 1930-talet med prinsfamiljen på Haga, den stora familjen som gärna framställdes som modern, men ändå kunglig. Genuskonstruktionen med familjen som bas förändrades dock inte nämnvärt. Det manliga krigaridealet var däremot mindre accentuerat. Skillnaden var dock att det än mer betonades att detta var en modern familj som också följde de senaste vetenskapliga råden för familjelivet, där begrepp som funktionalitet och rationalitet var honnörsord.[43] Kungafamiljen kopplades nu både till det moderna samhället och sammanbands med den svenska historien. Det var emellertid fortfarande de historiska svenska kungarna och andra högättade män som hyllades för sitt agerande i historien. De kvinnliga natio-

nella hjältarna, om man nu kan kalla de för hjältar, ärades främst för sitt agerande på den privata arenan.

Noter

1. Se till exempel Gunnar Åselius, "Stormakterna och unionsupplösningen" i Torbjörn Nilson & Øystein Sørensen (red.), *1905 – Unionsupplösningens år. Nya perspektiv på ett svenskt-norskt drama*, Stockholm 2005, s. 59–79.
2. "Furstebröllopet i Windsor" (osign ledare), *Nya Dagligt Allehanda* 15/6 1905.
3. "Skånehertigen förlovad", *Dagens Nyheter* 27/2 1905.
4. "På bröllopsdagen" (ledare), *Svenska Dagbladet* 15/6 1905.
5. "Bröllopet i Winsdor", *Social-Demokraten* 16/6 1905.
6. "Stockholm i festskrud", *Nya Dagligt Allehanda* 8/7 1905; "De nyförmäldas hemkomst", *Nya Dagligt Allehanda* 10/7 1905. Tidningen skrev dock att den kunde ha varit större på sina ställen, "Den kungliga kortegen", *Nya Dagligt Allehanda* 11/7 1905; "Prinsparets Fursteparets intåg i Stockholm", *Dagens Nyheter* 10/7 1905.
7. "Vår vackra stad i fest", *Svenska Dagbladet* 9/7 1905; "Hertigparets intåg", *Svenska Dagbladet* 10/7 1905 (citat).
8. "Den kungliga kortegen", *Social-Demokraten* 11/7 1905. Att göra kortegen till en fredsdemonstration hade *Social-Demokraten* föreslagit redan några dagar tidigare, "För dagen", *Social-Demokraten* 8/7 1905.
9. "Kungen talar till de nyförmälda", *Social-Demokraten* 12/7 1905.
10. "Skånehertigen förlovad", *Dagens Nyheter* 27/2 1905.
11. "Den kungliga bruden" (citat från *Daily Mail*), *Nya Dagligt Allehanda* 15/6 1905; "Prins Gustaf Adolf förlofvad", *Svenska Dagbladet* 27/2 1905; "Bruden", *Dagens Nyheter* 16/6 1905.
12. Se till exempel "Till furstebruden" (Ernst Högman), *Idun* 1905:28.
13. Se Staffan Björk, *Heidenstam och sekelskiftets Sverige. Studier i hans nationella och sociala författarskap*, Stockholm 1946. Om socialism och nationalism, se Christer Strahl, *Nationalism & socialism. Fosterlandet i den politiska idédebatten i Sverige 1890–1914*, Lund 1983 (diss). Se även Anders Ekström, *Den utställda världen. Stockholmsutställningen 1897 och 1800-talets världsutställningar*, Stockholm 1994 (diss.).
14. Se till exempel Ida Blom, "En nation – to kjønn", *Norsk Historisk tidskrift* 1993:4, s. 420–439; Ida Blom, "Nation – Class – Gender. Scandinavia at the Turn of the Century", *Scandinavian Journal of History* 1996:1, s. 1–16. Se även Charlotte Tornbjer, *Den nationella modern. Moderskap i konstruktioner av svensk nationell gemenskap under 1900-talets första hälft*, Lund 2002 (diss).
15. Ulf Zander, *Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*, Lund 2001 (diss.), s. 163–165.
16. Se till exempel Øystein Sørensen & Bo Stråth, "Introduction: The Cultural Construction of Norden" i Øystein Sørensen & Bo Stråth (ed.), *The Cultural Construction of Norden*, Oslo 1997, s. 1–24; Patrik Hall, *The Social Construction of Nationalism. Sweden as an Example*, Lund 1998 (diss.), s. 57–63; Jonas Frykman, "Nationella ord och handlingar", i Billy Ehn, Jonas Frykman & Orvar Löfgren (red.), *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*, Stockholm 1993, s. 139–143.
17. Se till exempel Ulf Zander 2001, s. 164.
18. Charlotte Tornbjer 2002, s. 185–192.
19. Se till exempel Magnus Rodell, *Att gjuta en nation. Statyinvigningar och nationsformering i Sverige vid 1800-talets mitt*, Stockholm 2001 (diss.). Gustav II Adolf-statyn visade snarast på kungens fredliga strävanden, inte hans krigiska bedrifter (se till ex-

empel s. 84–86), men med Karl XII-statyn ville man betona kungens enkelhet, mod i fält och sedlighet (se till exempel s. 187) .

20. Den socialdemokratiska tidningen *Arbetet* ville till exempel hellre se reduktionskungen Karl XI som staty, Ulf Zander, "Historia i brons och granit: Nationella monument och regionala identiteter i Öresundsområdet", i Sven Tägil, Fredrik Lindström & Solveig Ståhl (red.) *Öresundsregionen – visioner och verklighet*, Lund 1997, s. 44–52. Om Gustav Vasa, se Ulf Zander 2001, s. 102. Om ideologin i de offentliga statyerna, se Allan Ellenius, *Den offentliga konsten och ideologierna. Studier över verk från 1800- och 1900-talen*, Stockholm 1971; Lars Berggren, *Giordano Bruno på Campi dei Fiori. Ett monumnetprojekt i Rom 1876–1889*, Lund 1991 (diss.) och Ulf Zander, "Statyernas krig i den väpnade fredens tid. Monument och nationalism i Europa 1870–1914", *Rig* 1999:2, s. 65–79.
21. Ulf Zander 2001, s. 101 f., 120–122, 144–148.
22. Om Gustaf II Adolf i historieskrivningen, se även Sverker Oredsson, *Gustav Adolf, Sverige och Trettioåriga kriget. Historieskrivning och kult*, Lund 1992. Om Karl XII-renässansen, se Jarl Torbacke, *"Försvaret främst". Tre studier till belysning av borggårdskrisens problematik*, Stockholm 1983, s. 45–49. Tommy Gustafsson analyserar manlighet och nationell ära i filmen *Karl XII* (1926), Tommy Gustafsson, "Nationell ära och manlighet i Karl XII (1925). En historisk filmanalys", *Scandia* 2005:1, s. 46–76.
23. Charlotte Tornbjer 2002, s. 131 ff.
24. Charlotte Tornbjer 2002, s. 162–164.
25. Se till exempel Nils Sjöberg, "Från Vasaprinsessornas ungdom", *Idun* 1905:42. Se även Dr Carl Forsstrand, "Ett sekel på Sveriges tron", *Iduns julnummer* 1917.
26. Se Birgitta Odén, "Ärestoder och minnesfester i Skåne", *ALE* 1976:2, s. 25–43; Ulf Zander 1997, s. 52–54.
27. Bengt Järbe, *Krigens och hjältarnas Stockholm i skulpturer och minnesstenar*, Stockholm 1998, s. 314–325: Charlotte Tornbjer 2002, s. 77f.
28. Om mor Danmark, se Inge Adriansen, "Mor Danmark. Valkyrie, skjoldmø og færelandet", *Folk og Kultur* 1987, s. 105–163. I Finland kopplades den finska jungfrun också ofta till landskapet, vilket också förbands det tidlösa, med evigheten. Den finska historikern Johanna Valenius menar till och med att den finska nationen inte ska uppfattas som symboliserad av en kvinna utan att nationen faktiskt var en förkroppsligad kvinna i den nationella retoriken, Johanna Valenius, *Undressing the Maid. Gender, Sexuality and the Body in the Construction of the Finnish Nation*, Helsinki 2004 (diss.), s. 207.
29. Mary P. Ryan, "The American Parade. Representation of the Nineteenth-Century Social Order", i Lynne Hunt (ed.) *The New Cultural History*, Berkely 1989, s. 150; Marina Warner, *Monuments and Maidens. The Allegory of the Female Form*, London: Vintage 1996, s. 12.
30. George L. Mosse, *Nationalism and Sexuality. Respectability and Abnormal Sexuality in Modern Europe*, New York 1985.
31. Charlotte Tornbjer 2002, s. 83f.
32. Eva Österberg, "På samhällsstegens topp. Drottning eller husfru", i Eva Österberg (red.), *Jämmerdal och fröjdesal. Kvinnor i stormaktstidens Sverige*, Stockholm 1997, s. 337f; Agneta Ljunh, *Sedd, eller osedd. Kvinnoskildringar i svensk historieforskning, mellan åren 1890 till 1995*, Malmö 1999 (diss.) 1999, s. 44–49; Ulf Zander 2001, s. 145f.
33. Josefine Rönnbäck, *Politikens genusgränser. Den kvinnliga rösträttsrörelsen för kvinnors politiska medborgarskap 1902–1921*, Stockholm 2004 (diss.), s.189–240.
34. Se till exempel Charlotte Tornbjer 2002, s. 86.
35. Ellen Fries, *Märkvärdiga kvinnor*, Stockholm 1890–1891. Det var också länge enbart

denna typ av kvinnor som uppmärksammades i den professionella historieskrivningen, se Agneta Ljunh 1999. Om Ellen Fries, se även Maria Sjöberg, "Kvinnor emellan. Ellen Fries och Ebba Brahe", i Christina Florin, Lena Sommestad & Ulla Wikander (red.), *Kvinnor mot kvinnor. Om systerskapets svårigheter*, Stockholm 1999, s. 200–215.

36. Dagny Waldner, "Svenska kvinnan i brons", *Idun* 1911:14.
37. Eva Österberg 1997, s. 337 f; Agneta Ljung 1999, s.44–49; Ulf Zander 2001, s.145f.
38. Dagny Waldner, "Svenska kvinnan i brons", *Idun* 1911:14. Waldner påpekar också att namnet Margareta hade en god klang i svensk historia. Hon syftar här på Margareta Leijonhufvud (en av Gustav Vasas gemåler) och unionsdrottningen Margareta, även om den senare, enligt Waldner, inte kunde sägas vara en äkta kvinna.
39. Om Kristina Gyllenstierna-statyn se, Charlotte Tornbjer, "Kristina och kanonen. Ett genusperspektiv på några historiedidaktiska frågor", i Klas-Göran Karlsson & Ulf Zander (red.), *Historien är nu. En introduktion till historiedidaktiken*, Lund 2004; Charlotte Tornbjer 2002, s. 172–180.
40. Dagny Waldner, "Svenska kvinnan i brons", *Idun* 1911:14.
41. Avsnittet om Margaretas död bygger på Charlotte Tornbjer 2002, s. 150–155.
42. Se till exempel *Margaret. Ett minnesalbum utgivet till förmån för kronprinsessan Margaretas minnesfond*, Stockholm 1920, s. 5.
43. Se Charlotte Tornbjer 2001, s. 162–164.

Eva Eriksson

Historiebruk i arkitekturen

Sekelskiftet 1900 var en brytningstid inom arkitekturen på många plan. En central fråga gällde arkitekturens förhållande till historien. Under hela 1800-talet hade form och uttryck vilat på historiska förlagor av olika slag. Den dramatiska förändring som då skett i städernas bebyggelse hade så att säga dolts bakom historiska fasader. Nya institutioner och bostadshus hade klätts i gamla former, där stilarna avlöst varandra – nyantik, nyklassicism, nyrenässans, nygotik, nybarock. Arkitekturens språk hade varit historiebaserat, tillbakablickande. Åren kring 1905 stod arkitekterna i Sverige, som på många andra håll, mitt i en kraftfull uppgörelse med denna föregående epok och dess historiebruk. För att förstå den tidens uppfattningar, måste vi först teckna bilden av 1800-talets arkitektur.

1800-talets historiebruk

Historien och dess lämningar var en ständig referens i 1800-talets arkitektur liksom i kulturlivet i stort. Offentliga museer byggdes upp kring konstföremål från skilda epoker, privata konstsamlingar kunde ha sådan omfattning att de krävde särskilda rum. Samtidigt pågick upptäckten av det förflutna genom arkeologiska utgrävningar, vilket ledde till en allt större förtrogenhet med tidigare epokers uttrycksformer. Formspråket och särskilt ornamentiken blev då ett redskap att tolka det historiska materialet, att klassificera äldre föremål och byggnader samt inordna dem i en historisk kontext. Som en följd av denna nya kunskap blev ett vitt spektrum av former med olika ursprung i tid och rum tillgängliga för arkitekterna. Nu utgavs en rad mönsterböcker samtidigt som de egna resorna gav inspiration för framtida uppgifter. I sina skissböcker samlade de dekorativa detaljer från

historiska byggnader, som ett herbarium att återanvända i sin egen praktik.[1]

De historiska formförråden berikade på så sätt arkitekturens estetiska uttrycksmedel. Men de hade också viktiga symbolvärden. Gamla mönster kunde utnyttjas för att legitimera moderna funktioner och få nya byggnader att framstå som direkta arvtagare till äldre epoker. Ett nygotiskt formspråk kunde understryka kyrkans rötter i medeltida kristenhet eller rådhusets ursprung i den medeltida stadsstaten. Det nyantika parlamentshuset kunde föra tankarna till demokratins födelse i antikens Grekland medan italiensk nyrenässans kunde användas för bankpalats, som därmed antydde en historisk koppling till renässansens kulturbärande bankirer och finansfurstar. På motsvarande sätt lämpade sig nybarock särskilt väl för opera- och teaterbyggnader, där associationerna gick till 1600- och 1700-talens konstnärligt gynnade hovkulturer. Under 1800-talets lopp vidgades den stilhistoriska repertoaren. Renässansen var dock det mest utbredda och mest praktiskt användbara mönstret från mitten av seklet. Dess symbolvärde, med associationer till vad som uppfattades som det moderna borgerliga samhällets ursprung, lämpade sig för de flesta uppgifter, inte minst för offentliga institutioner. Nyrenässansen gav också byggnaderna vissa grunddrag med en allmängiltig karaktär: monumentalt mittparti med vestibul och trapphall, däromkring korridorer med salar där fönsteraxlarna upprepades i rytmiskt regelbundna rader så långt behovet sträckte sig.

Under seklets senare del fick man ett mer eklektiskt förhållande till de historiska mönstren. Formdetaljer från skilda epoker blandades nu fritt. Nygotiken fick då också ett bredare genomslag, med tinnar, torn och andra pittoreska detaljer, samtidigt som byggnadsvolymerna kunde skulpteras utan hänsyn till klassiska symmetriregler. Resultatet var en mot sekelskiftet alltmer upptrappad formrikedom. Då hade också symbolvärdet i gamla stilar grumlats genom att de historiska formerna uppträdde i alla möjliga sammanhang. Vanliga bostadshus såg ut som renässanspalats, moderna elektricitetsverk eller saluhallar kunde ge sken av att vara medeltida borgar.

Historiska mönster användes alltså i den yttre formen. Men arkitekturens grundförutsättningar bestämdes av andra krafter. Tidens ekonomiska expansion och tekniska utveckling drev nu fram ett in-

tensivt byggande, med fler, högre och större hus för en mångfald av nya funktioner. Det blev därför så småningom ett ökande glapp mellan å ena sidan de historiska mönstren – som ju tillkommit under andra omständigheter och med annan skala – och andra sidan de nya byggnadernas art och skala. Detta glapp förstärkte upplevelsen av att det historiska enbart var en yttre kostymering, att det i själva verket var nya byggnader i "historiska kläder". Just denna upplevelse var en av utgångspunkterna för den kritiska debatt som kulminerade vid sekelskiftet 1900.

Kritiken mot stilarkitekturen innehöll dock olika komponenter. Starkast var reaktionen mot det "förfalskade", mot vad man tolkade som maskerad eller kuliss. Men det fanns också en reaktion mot utslätningen av nationella och regionala särarter, mot att allt blev likadant överallt. Klassicismen och dess olika utvecklingsformer – nyantik, nyklassicism, nyrenässans – utgjorde en internationellt använd stilrepertoar. Den anspelade på ett gemensamt västerländskt kulturarv, med ursprung i Grekland och Rom. Nyrenässanspalats i Berlin och i Stockholm kunde vara tämligen lika varandra.

Något annorlunda förhöll det sig däremot med nygotiken, som tidigt tenderade att få ett nationellt idéinnehåll, särskilt i Tyskland. Denna tendens hade sina rötter i romantiken. Välkänd är Goethes essä *Von deutscher Baukunst*[2] från 1772, en starkt känsloladdad hyllning till katedralen i Strasbourg och dess medeltida tyske byggmästare. Mot den franska arkitekturuppfattningen och dess smakledande roll ställde Goethe den gotiska arkitekturen, som han beskrev som tysk. Katedralen framstod därmed som uttryck för den tyska folksjälen, som Herder vid samma tid spårade i folklig diktning, i språk, sånger och legender. I romantiken förenades det tillbakablickande historieintresset med det nationella idéinnehållet. När man under 1840-talet återupptog det sedan medeltiden avstannade arbetet på att bygga färdigt Kölnerdomen, var det ett gigantiskt projekt med starka nationella undertoner. I en tid då de tyska enhetssträvandena gick in i en slutfas, pågick alltså en kraftsamling för att slutligen fullborda en av Europas stora gotiska katedraler på tysk mark. Det symboliska i detta arbete kunde knappast misstolkas.

Över hela Europa omvärderades medeltidens byggnadskonst under 1800-talet. De stora medeltida katedralerna väckte ny beundran

och uppmärksamhet inte bara för sina konstnärligt arkitektoniska värden utan också för sin vetenskapligt matematiska precision. De kunde därför åberopas inte bara av tillbakablickande företrädare för romantiken, utan också av framåtblickande rationalister. En sådan var den franske arkitekten och arkitekturteoretikern Eugène Viollet-le-Duc. Även för honom stod de gotiska katedralerna som arkitektoniska förebilder. Den tidens byggmästare intresserade sig för mekanikens krafter, framhöll han. De sökte ekonomisera material och mänsklig ansträngning till det yttersta, och lyckades i detta syfte överskrida de konstruktiva möjligheter som greker och romare känt till, menade han.[3] Viollet-le-Duc beundrade således de medeltida byggmästarnas tekniskt innovativa förmåga och intresserade sig för principerna bakom formen, snarare än formernas nationella symbolvärden. Ändå försummade han inte att framhålla den medeltida byggnadskonstens franska rötter. De låg i 1100-talets Paris, framhöll han, "den europeiska civilisationens centrum vid denna tid".[4]

Även i England spelade nygotiken en stor idémässig roll i 1800-talets arkitekturdebatt. Framträdande debattörer som Augustus Pugin och John Ruskin målade upp en idealiserad bild av medeltiden, mot vilken samtidens i deras ögon dekadenta formkultur ställdes i bjärt kontrast. Det ledde till ett fördjupat studium av medeltida engelsk arkitektur. Inte minst väcktes intresset för en anonym lantlig byggnadstradition, som under historien gett upphov till funktionella och flärdfri bostadshus. Detta traditionella byggnadskick upphöjdes till ett ideal och en motbild till samtidens nyrikt pråliga stilarkitektur. För Ruskin var estetiken nära sammanvävd med sociala frågeställningar. Grundorsaken såväl till arbetarklassens eländiga levnadsförhållanden som till arkitekturens och brukskonstens usla kvalitet låg enligt honom i samtidens kapitalistiska produktionsförhållanden. I motsats till 1900-talets engelska industriarbetare hade den medeltida hantverkaren haft en självständigt skapande roll och därmed ett bättre och värdigare liv. Hantverkets återupprättelse var därför en del i programmet för en bättre byggnadskultur och för ett bättre samhälle.

Ruskin var dock inte som Viollet-le-Duc någon framtidsinriktad rationalist. När det gäller arkitekturideal kan de båda ses som de tydligaste representanterna för 1800-talets två idéhistoriska huvudriktningar, upplysningsrationalism och romantik. Medan Viollet-le-

Duc såg positivt på förändring, ny teknik och nya material, såg Ruskin arkitekturen i ett långt tidsperspektiv bakåt och framåt. Äldre byggnader skulle vårdas och bevaras för framtiden, absolut inte med modern teknik "restaureras" till en mer eller mindre nykonstruerad gammal stil, vilket ofta var fallet under senare delen av 1800-talet (under inverkan bland annat av Viollet-le-Duc). För Ruskin skulle gamla byggnader bevaras i sitt åldrade tillstånd, autenticitet och kontinuitet var centrala värden. Även när man byggde nytt skulle man utnyttja lokala material och traditioner. Ur detta synsätt växte Arts and Crafts, en strömning som från 1860-talet och framåt fick teoretisk legitimitet genom John Ruskins böcker och konstnärlig auktoritet genom William Morris, arkitekten Philip Webbs och andras praktiska verksamhet. Målet var att kombinera en strävan efter konstnärlig förnyelse med ett fördjupat studium av det egna landets byggnadstraditioner. Det gällde att återerövra ett mer avskalat och autentiskt formspråk än 1800-talets nu så föraktade "maskeradkostymer". Fokus låg snarare på regionala, platsbundna drag, än nationella symbolvärden. Grundbudskapet från Arts and Crafts togs upp internationellt kring sekelskiftet, vilket ledde till att arkitekturen i olika länder införlivade drag ur den egna kulturens och den egna regionens traditionella byggande. Resultaten färgades på så sätt av lokala särdrag, men bar också spår av sina internationella inspirationskällor, främst just Arts and Crafts.

Nygotiken hade inte fått det breda och symboliskt färgade genomslag i Sverige under mitten av 1800-talet, som det fick i Tyskland och England. Kring sekelskiftet fick däremot Arts and Crafts en betydande roll, vilket jag ska återkomma till. Som en nationellt inriktad motsvarighet till nygotiken kan man dock se fornnordismen (eller nygöticismen) som hade en blomstringstid i Sverige under 1860- och 70-talen. Den kom huvudsakligen till uttryck i ett dekorativt formspråk, och blev som sådant en modestil inom konsthantverk och konstindustri. I denna form kallades den också drakstil, och kunde pryda tallrikar, kannor och andra porslinskärl lika väl som möbler och textilier. Som arkitektonisk strömning fick fornnordismen dock begränsad betydelse i Sverige. Det byggdes en del hus i fornnordisk stil, men inte så många att de satte avgörande prägel på tidens miljöer. De var snarare ett mer specifikt inslag i

1800-talets rika historiserande repertoar, särskilt inom träbyggandet där både form och planlösning tidigt fick friare former än i samtida stenhus. Bland de nya trävillor och sommarnöjen som växte fram från 1860-talet och framåt kunde det fornnordiska formspråket förekomma vid sidan av den vanligare så kallade schweizerstilen. Formspråket i den här typen av hus, där också en allmän "snickarglädje" frodades, hade sina förutsättningar i den moderna expanderande sågverksindustrin. Fornnordiska hus kunde till och med köpas färdiga från snickerifabrik för att enbart monteras ihop på platsen. Samtiden såg uppenbart ingen motsägelse mellan de uråldriga formerna och den ultramoderna tillverknings- och försäljningsmetoden. Mönstren hämtades från gamla härbren med utkragade övervåningar och stavkyrkor med snidade drakslingor i trä.

Fascinationen för det fornnordiska var utbredd även i det tyska området, där det förknippades med ett germanskt arv och utnyttjades i skilda sammanhang, inte minst konstnärligt (som av Richard Wagner inom musiken). Detta bidrog även till ett ökande intresse i Tyskland för Skandinavien.[5] Norge blev kärnlandet inom fornnordismen. Där fanns ett rikare arv av fornnordiska lämningar än någon annanstans i Norden, vilket skapade ett kultartat intresse för äldre norsk byggnadskultur även i Sverige. Norge firade stora triumfer på den skandinaviska konst- och industriutställningen i Stockholm 1866, enligt Bo Grandien ett progressivt arrangemang presenterat i en fornnordisk symbolram.[6]

Samtiden såg heller ingen motsägelse mellan en fornnordisk form och liberalt politiskt innehåll med demokratisering och modernisering som mål. Tvärtom blev dessa båda fenomen nära sammanvävda. För den liberala oppositionen i Sverige framträdde Norge som framtidslandet, där demokratin hade förverkligats. Det norska stortinget blev en förebild i kampen för att förnya den svenska ståndsriksdagen. Med fornnordismen förbands ett Norgesvärmeri, som också gynnade intresset för folklig kultur. Detta var en bakgrund till Arthur Hazelius arbete med att skapa Skansen och Nordiska museet i Stockholm. Till fornnordismens eller nygöticismens idégods fogades även grundvigianismen i Sverige, det vill säga det folkbildningsideal som spreds efter dansken N.F.S. Grundvigs förebild. Det ledde bland annat till att man skapade nya folk-

högskolor, varigenom större grupper av befolkningen kunde få tillgång till studier och bildning.[7]

Norrmannen Lorentz Dietrichson var från mitten av 1860-talet verksam i Sverige och blev snart här en medelpunkt i tidens estetiska rörelse. Han var också en viktig förmedlare av kontakter mellan länderna, och har vittnat om det stora intresse för norsk kultur som rådde i Sverige. Det var ett nöje att vara norrman i Sverige vid denna tid, försäkrade han. Det tjänade som en inträdesbiljett till de finaste kretsar.[8] Kulturellt stärktes alltså banden mellan Sverige och Norge under mitten av 1800-talet, inte minst genom fornnordismens inflytande. När järnvägen mellan Stockholm och Kristiania öppnades 1971, underlättades dessutom kontakterna avsevärt. Vid denna tidpunkt var Norge redan väl utvecklat som turistland.[9]

Fornnordismen var kopplad till ett komplext paket av värderingar som Bo Grandien visat.[10] Den blev aldrig som i Tyskland grogrunden för mytiskt färgade föreställningar om blod och jord som förenande band mellan germaner i forntid och nutid, konstaterar han[11]. I Sverige var fornnordismens budskap till att börja med progressivt, företrätt av framstegsvänliga liberaler som ivrade för demokratisering och satte stor tilltro till riksdagsreformen 1866. Som idéströmning var den nära sammanvävd med skandinavismen. 1860-talet kom emellertid att föra med sig avgörande motgångar för de förhoppningar som varit knutna till dessa strömningar. Skandinavismen led skeppsbrott när Danmark fick utkämpa det ödesdigra kriget mot Tyskland 1864 utan stöd från Sverige-Norge. Riksdagsreformens begränsade resultat innebar samtidigt ett bakslag för fornnordismens liberala reformidéer, vilket bidrog till att förändra det ideologiska innehållet i rörelsen. Så småningom kom det mer konservativa, samhällbevarande perspektivet att dominera. Det gällde inte minst värnandet om familjen.

Fornnordismen i Sverige uppfattas ibland som en föregångare till nationalromantiken kring sekelskiftet. Idémässigt fanns kopplingar, men i arkitekturhistoriskt avseende var den senare strömningen något annat. Jag ska återkomma till sekelskiftets arkitektur och dess historiebruk, men först något om arkitektens yrkesroll, och hur den tedde sig vid sekelskiftet 1900.

Arkitekternas yrkesroll

Arkitekten är beroende av beställaren. Det som byggs vid en viss tidpunkt på en viss plats har beställts och betalats av någon. De som initierar och finansierar byggandet är de som har ekonomiska möjligheter och drivkrafter att bygga. Därför blir arkitekturen ett direkt materiellt avtryck av sin tids samhälle – alltså om man ser till vad som byggs, vilka typer av byggnader, i vilken omfattning och på vilka platser. Arkitektens uppgift är att effektuera, gestalta och utforma det som beställs. Men också att visualisera möjligheter, att illustrera hur det kan bli och därmed mentalt förankra en idealbild av ett framtida, nytt tillstånd.

Arkitekter är alltså beroende av sina uppdragsgivare, men har också själva en egen professionell roll, som experter på just gestaltning. Uppgiften är att ge huset dess arkitektoniska uttryck, dess estetiska värden, dess stil. Arkitekten kan naturligtvis därigenom också påverka beställaren genom att komma med lockande förslag, men även vara låst av sin beställares uppfattning om hur det ska se ut. Om vi utgår från dennes gestaltande roll, så är det dock sällan frågan om ett helt individuellt och fritt skapande. Det bottnar på ett eller annat sätt i estetiska ideal och värderingar som utvecklas inom yrkeskåren, och som är typiska för tiden. Denna idealbildning – tidens stil och estetiska uttryck – gör ändå arkitekterna både som grupp och som enskilda personer till medskapande i sin tids kultur. Det handlar alltså om att utifrån givna byggnadstyper, med givna funktioner, program och tomtförhållanden ge huset dess form och karaktär.

Vid sekelskiftet 1900 höll arkitekterna som yrkeskår på att få en mer prestigefull roll i sin samtida kultur. De kunde framträda med nya pretentioner i en tid då byggandet var intensivt. Den pågående förändringen från agrarsamhälle till industrisamhälle hade ju lett till en snabb urbanisering. Därmed fick städerna en ny roll som centra för den ekonomiska utvecklingen och det offentliga livet, som livsmiljöer och som synligt visuellt uttryck för en ny tid. För det tongivande borgerskapet var en representativ och tilltalande stadsmiljö också ett angeläget mål. Det kunde ge staden en högre status och en identitet att vara stolt över. Det var nu också många nya funktioner som måste ges plats i staden och vars yttre identitet kunde inskärpas med arkitektoniska medel.

Svensk nationalromantik – en nationell arkitektur?

Hur såg då arkitekternas ideal ut vid sekelskiftet 1900? Internationellt kan man lite förenklat säga att sekelskiftets nya tendenser inom arkitekturen utkristalliserades i två huvudriktningar, som illustrerar tidens kluvenhet. Den ena var Jugend, eller Art Nouveau, som fick ett symbolinnehåll av modernitet, ofta förknippat med kosmopolitiska drag. Den andra var nationalromantik, som med influenser från England stod för strävan att förnya arkitekturen med nationell byggnadstradition som grund. 1800-talets stilarkitektur hade som nämnts till stor del varit internationell, samma mönster återfanns i olika länder med små variationer. Nu sökte man på olika håll profilera det egna landets arkitektur med utgångspunkt från lokala traditionella byggnadsmönster. Detta stämde väl överens med andra tendenser i tiden. De nationella strömningarna var starka i sekelskiftets Europa. Det var en epok då de moderna nationalstaterna tog form och historien fick en legitimerande betydelse för nya maktförhållanden som växt fram ur den expanderande kapitalistiska ekonomin. Det handlade också om reaktioner mot industrialismens efterverkningar. Att vårda förlorade värden blev ett akut behov i en tid då landskap, äldre stadsmiljöer och kulturarv hastigt brutits upp av tidens omvälvande krafter.

Den på kontinenten utbredda jugendformen var alltså ett formspråk, som signalerade modernitet, nyhet, särskilt i kombination med järn och glas som byggnadsmaterial. Det var också en internationell formtendens. Jugend fick en viss utbredning i Sverige men blev här inte så utpräglad som på kontinenten. Snarare framträdde den som en komponent i arkitekturen, en förkärlek för böljande organisk linjeföring. I denna tid av sökande var arkitekturen dock mångskiftande – det förekom olika formuttryck parallellt. Till dessa hörde även nybarock – en rest av stilarkitekturen som höll sig kvar. Dess organiska formdetaljer låg nära den vegetativa, böljande jugendformen, ofta flöt de båda stilarna samman till "jugendbarock". En viktig förklaring till att nybarocken behöll ett visst grepp om arkitekturen vid sekelskiftet var också att den kunde anknytas till nationellt betydelsefulla epoker i de olika ländernas historia. I Sverige gick associationerna till stormaktstiden. Sekelskiftets nybarock tog följaktligen upp stilmönster och dekorativa detaljer från det svenska 1600-talets stora arkitekter, främst Nicodemus Tessin d.y. Man talade här om tessinsk barock,

alltså en arkitektur med mönster i en svunnen nationell storhetstid. Dessa tendenser kom till uttryck särskilt i representativa byggnader som operan och riksdagshuset i Stockholm, men också exempelvis bankhus på olika håll i landet.

Idémässigt viktigare i Sverige och på många andra håll blev dock den arkitekturströmning som här i efterhand här fått beteckningen nationalromantik (alternativa benämningar är nationalrealism och materialrealism). En stark generation av begåvade arkitekter framträdde just kring 1905 som företrädare för denna nya inriktning: Carl Westman, Ragnar Östberg, Lars Israel Wahlman m.fl. Deras ambition var att skapa en ny arkitektur, som kändes mer äkta än den stilarkitektur de var så kritiska emot. De eftersträvade enklare, mer elementära grundformer, och omsorgsfull materialbehandling, där materialets egen karaktär skulle framträda genom hantverksmässig hantering. I grunden var deras ideal en svensk version av Arts and Crafts, uppblandat med intryck från dansk tegelbyggnadstradition. Genombrottsverket var Läkarsällskapets hus av Carl Westman, ett hus med vackert skiftande murar av handslaget tegel med vitspröjsade fönster. Westman hade undvikit pålagd dekor för att i stället koncentrera uppmärksamheten på byggnadens fundamentala beståndsdelar – mur, port, fönster samt ett enda framträdande burspråk. Materialen, deras hantverksmässiga bearbetning och färgverkan, blev det viktigaste uttrycksbärande elementet. Westman hade därmed illustrerat de ideal som låg i luften. Huset blev omedelbart mycket uppmärksammat och fick stort inflytande på arkitekturens utveckling under de följande åren.

Samtidigt växte det fram ett nytt intresse för hembygd och hemslöjd. Folklig konst, gamla textilmönster och tekniker blev också en grund för nyskapande, liksom gamla byggnadsformer. Intresset för traditionen ledde alltså till en konstnärlig förnyelse, som hämtade näring inte bara ur det nationella, utan än mer ur det platsbundna och provinsiella. Man sökte definiera lokala byggnadsskick i olika delar av landet, vilka presenterades i skriften *Svenska allmogehem*, med arkitektritade förslag till moderna versioner.

När det gällde prestigefyllda offentliga byggnader, sökte de svenska arkitekterna mer allmänna nationellt färgade förebilder. Kring sekelskiftet planerades en mängd nya sådana byggnader med högt

Läkaresällskapets hus i Stockholm, ritat av Carl Westman. (Fotograf okänd ©Arkitekturmuseum, Stockholm.)

symbolvärde, som stadshus och rådhus. Det gällde där att gestalta monumentalitet, värdighet och offentlighet utan hjälp av stilhistoriska mönster. En passande förebild ur det nationella formförrådet blev då 1500-talets Vasaslott som Vadstena slott med kraftiga murar, släta ytor och klara volymer. Ideal som var väl förenliga med Arts and Crafts. Genom en sådan inhemsk förlaga kunde alltså internationella signaler på det estetiska området införlivas med nationella associationer, något som idémässigt också låg i tiden. Det främsta exemplet är Carl Westmans rådhus i Stockholm, färdigt 1914.

Vid sidan av de monumentala uppgifterna kom arkitekternas arbetsfält med början kring sekelskiftet att vidgas alltmer mot bostäder, villor och egnahem, senare till ett brett bostadsbyggande för alla samhällsklasser. De bostadssociala frågorna började komma upp på agendan under det tidiga 1900-talet, samtidigt som värnandet om hemmet och familjen i många avseenden stod i fokus. Dessa strävanden hade en stark och inflytelserik företrädare i Ellen Key. I samma rikt-

Arkitekten Isak Gustaf Clason förslag från 1891 till Nordiska Museets byggnad, tecknat av Gustav Améen. Huset var halvfärdigt till Allmänna Konst- och Industriutställningen i Stockholm 1897, och invigdes i juni 1907. (©Nordiska Museet, Stockholm.)

ning verkade tendenser som hade koppling till emigrationsfrågan. Under det sena 1800-talet hade strömmen av emigranter från Sverige varit mycket stor, kulmen nåddes under tidigt 1900-tal. Det framstod nu som ett nationellt intresse att förmå unga friska medborgare att stanna inom landet. För att stärka tilltron till ett bättre liv i framtiden var bostadsfrågan helt central. Nationalföreningen mot emigrationen satsade starkt på att föra fram goda exempel på bostäder för arbetarfamiljer, främst i form av så kallade egnahem. I dessa strävanden bidrog en del av de unga arkitekter, som snart skulle bli tongivande i svensk arkitektur. Genom att rita förslag till bostadshus, kom de också att illustrera hur ett bättre liv i Sverige skulle kunna te sig. Ett exempel är arkitekten Torben Gruts lilla röda stuga med vita knutar, försedd med en vit stång för den blågula flaggan. Det var ett av svaren på en socialt brännande fråga, samtidigt till sitt yttre väl förankrat i en tryggt nationell form. I samma riktning verkade Carl och Karin Larssons inredning av sitt hem i Sundborn, som kom att inkarnera något av det mest svenska som finns. Det visar hur en konstnärligt gestaltad miljö infogades i bilden av en nationell identitet. Arkitekter och konstnärer besatt alltså ett mäktigt verktyg genom sin förmåga att visualisera drömmar och möjligheter.

Vad var då nationalromantiken, och vartill brukades den? För tidens ledande arkitekter var den först och främst en väg till ett mer autentiskt formspråk, som trots sina kopplingar till gammal svensk byggnadskultur var mer modernt. Målet var nu rena, klara volymer, äkta material, gedigna hus, utan dekorativt utanverk. De sökte byggandets basvärden och kunde samtidigt koncentrera sig på att åstadkomma praktiskt funktionella hus. Liksom tidigare generationer arkitekter sökte de förebilder i historien. Det nya var att de nu sökte enkla grundformer, inte dekorativa detaljer. Deras mål var att utveckla ett "stillöst" formspråk, inte en stilkostym. Men de ville samtidigt förankra formspråket i en nationell kontext, göra dem "svenska".

I arkitekturdebatten uppfattades "svensk" som ett positivt laddat värdeomdöme. Att framhålla att en ny byggnad såg svensk ut var beröm. Hur nationalistiska var då arkitekterna i politiskt avseende? Det går knappast att dra några slutsatser om detta, vare sig utifrån formspråket eller ordvalet. Man ska vara medveten om att språkbruk alltid är tidsbundet, då som nu färgat av tidens modeord. Det är troligt att den tidens arkitekter gärna knöt epitetet "svensk" till sådant som tilltalade dem, måhända snarare av estetiska skäl än av nationalistiska. Vad som egentligen var innebörden i "svensk byggnadskultur" var för övrigt högst diskutabelt. Det är inte så lätt att med någon vetenskaplig trovärdighet utpeka en viss arkitektonisk form som mer svensk än någon annan. Inom arkitekturen har internationella strömningar slagit igenom här som på andra håll, och mycket av det som varit mest tongivande har på ett eller annat sätt varit lånegods om än i självständiga tolkningar. Sekelskiftets arkitekter sökte nu med nya ögon – färgade av idéer från England – i det svenska kulturarvet och fiskade upp drag som de fann användbara för tidens byggnadsuppgifter och som rent estetiskt låg i linje med tidens smak. När Carl Westman tolkade det "svenska" använde han allmänna ord som allvar, flärdlöshet, enkelhet.[12] Han ger oss knappast något svar på nationalromantikens förhållande till tidens nationella strömningar och deras politiska laddningar. Vill man söka ett sådant svar kan det möjligen löna sig att vidga blicken och titta på det nordiska sammanhanget.

Nationellt och nordiskt

Om det fanns någon koppling mellan en ideologiskt färgad nationalism och tidens nationalromantiska arkitektur, så borde detta samband rimligen visa sig tydligast i de nordiska länder som befann sig i en akut kamp för nationell frigörelse – Finland och Norge. Låt oss titta på hur nationalromantiken tog sig uttryck i de olika nordiska länderna och fundera över hur de kan ha påverkat varandra.

Först och främst måste vi då konstatera att det fanns en yrkesmässig agenda, som i hög grad styrde arkitekternas ideal. Som grupp hade de, eller i varje fall de tongivande av dem, specifika mål som gällde utvecklingen inom den egna professionen. Dessa ideal delades åren kring 1905 i sina huvuddrag av kollegor i övriga nordiska länder. Syftet var att höja kvalitetsnivån och åstadkomma en arkitektur de ansåg vara bättre än den som dittills dominerat. Traditionell byggnadskultur sågs som en läromästare, därför att den illustrerade hur mycket enklare, mer funktionell och vacker arkitekturen varit innan den förfallit till efterbildning och maskerad – så som man (orättvist) menade hade skett under 1800-talet. Denna strävan att via traditionell arkitektur finna en ny plattform för en bättre arkitektur förekom alltså parallellt i olika länder. Kring sekelskiftet 1900 blev det ömsesidiga utbytet mellan arkitekter i de nordiska länderna mer intensivt och banden mellan dem stärktes.

På det kulturella området hade fornnordismen med sina rötter i skandinavismen inneburit ett närmande mellan Sverige, Norge och Danmark. Trots skandinavismens politiska nederlag stärktes de kulturella banden mellan länderna under slutet av 1800-talet. Särskilt intensiva var som nämnts de kulturella kontakterna mellan unionsländerna Sverige och Norge. En starkt bidragande orsak var den norska litteraturens stora framgångar genom Björnstierne Björnson och Henrik Ibsen. De gav Norge internationell uppmärksamhet och vidgade det positiva intresse för landet och dess kultur som fanns i Sverige.[13]

Utomlands sökte sig skandinaviska konstnärer och författare gärna till varandra i gemensamma kolonier eller kretsar, vilket bidrog till känslan av en gemensam nordisk identitet. För konstnärernas del hade det börjat redan i Düsseldorf vid mitten av 1800-talet. Ett par decennier senare var samlingspunkten främst Paris, där svenska,

norska och finska konstnärer var nära lierade. Under 1880-talet uppstod en nordisk koloni i Grèz-sur-Loing. Kring 1890 hade konstnärerna återvänt till Norden, där de sökte en ny motivkrets i den nordiska naturen och i de nationella särdrag som var knutna till natur, ljus och topografi. Redan vid mitten av 1890-talet hade ett nytt måleri med nationella förtecken etablerats i Sverige genom Konstnärsförbundet, där Karl Nordström och Richard Bergh intog en central ställning. Den nationalkänsla de gav konstnärligt uttryck för var knuten till naturen, och ska som Lars Wängdahl framhållit, ses som en motsatt strategi i förhållande till högerns "patentpatriotism" kopplad till kulten av hjältekungar och fornstora dar.[14] Det var en ny slags nationalism som växt fram inom den kulturella sfären kring sekelskiftet. En nationalkänsla och en konstnärlig strävan som skydde det anspråksfulla och överspända, en motvilja mot de stora gesterna. Det privata och intima kunde lättare framstå som sant och äkta än det storvulna och anspråksfulla, konstaterar Wängdahl.

Denna inställning inom måleriet hade paralleller till den samtida arkitekturen. Det var en nationalism som lät sig förena med en känsla av gemenskap med övriga nordiska länder. Politiskt var konstnärerna som grupp radikala, å andra sidan skiljdes konst och politik. "Här står kulturella intressen helt isolerade och opåverkade av politik", skrev Prins Eugen i ett brev 1902.[15] Också för konstnärerna förefaller den nationella inriktningen främst ha haft en yrkesmässig grund. Arnold Barton har även lyft fram ett citat från Eugen, där han erinrar sig att många av de svenska konstnärerna efter den stora Parisutställningen 1889 haft en känsla av att den svenska utställningen saknade en särskild nationell ton, något som utmärkt de norska och danska utställningarna.[16]

Arkitekter liksom konstnärer hade mycket gemensamt med motsvarande grupper i grannländerna. De nordiska arkitekterna började vid sekelskiftet organisera regelbundna arkitektmöten, där de samlades till diskussioner och exkursioner, besökte gammal och ny arkitektur och utbytte erfarenheter. Mötesplatserna växlade mellan länderna från gång till annan. Dessa regelbundna kontakter förstärktes efterhand. Utbytet blev särskilt viktigt under första världskriget, men kontakterna skulle komma att upprätthållas ända in på 30-talet. Parallellt med att dessa kontakter mellan de nordiska länderna etable-

rades i början av seklet utvecklades också en tydligare samsyn. Eller, som den norske arkitekten Georg Eliassen uttryckt det, en "nynordisk" arkitektursyn.[17] Det skedde också en direkt påverkan genom att många arkitekter praktiserade under och efter studietiden på arkitektkontor i något annat nordiskt land.

Utvecklingen inom den danska arkitekturen hade starka paralleller till den i Sverige. År 1905 stod Köpenhamns rådhus klart, ritat av Martin Nyrop. Det var en storslagen manifestation och ett genombrott för nationalromantiken i Danmark. Nyrop hade här frigjort sig från utländska stilmönster och skapat ett självständigt verk på grundval av gammal dansk tegelbyggnadstradition. Tonvikten på material och hantverk låg helt i linje med tidens nya värderingar under inflytande av Arts and Crafts. Köpenhamns rådhus blev omedelbart beundrat i Sverige och Norge. Men för dansk arkitektur var det bara ett första steg. Nyrop hade trots allt även använt en repertoar av stilhistoriska former, som snart skulle utmönstras ur arkitekturen av mer radikala yngre kollegor. En yngre generation danska arkitekter skulle snart ge den danska nationalromantiken en ny riktning, utgående från ett fördjupat studium av en mer anonym tradition. Arkitekter som Carl Petersen och Ivar Bentsen anknöt till dansk guldålder med enkla klassicistiska borgarhus från tiden kring år 1800. Målen var desamma som i Sverige, att finna en ny plattform och en ny enkelhet, att precisera traditionella basvärden. Att gå tillbaka till "urhuset". Det ömsesidiga utbytet mellan Danmark och Sverige blev från denna tid starkt och bildade under 1910-talet en grund för utvecklingen av nordisk 20-talsklassicim.

Annorlunda än i Sverige och Danmark utvecklades arkitekturen i Finland, där kampen för självständighet gentemot Ryssland tillspetsades kring sekelskiftet. De nationella stämningarna kom till starka uttryck inom olika konstområden. Här utvecklades en nationalromantisk arkitektur med stark emotionell laddning, ett expressivt formspråk i sten med inspiration från medeltida finska stenkyrkor. Arkitekter som Eliel Saarinen, Armas Lindgren, Herman Gesellius (med det gemensamma arkitektkontoret Gesellius, Lindgren & Saarinen) och Lars Sonck formade byggnader med tjocka stenmurar, till synes bärare av en ursprunglig kraft. Skulptural bearbetning av stenen med motiv ur finsk flora och fauna gav samtidigt ett demonstra-

tivt uttryck för nationella värden. Finska fornminnesföreningen hade under 1800-talets sista decennier arrangerat exkursioner, där studenter fick bidra till att dokumentera landets äldsta arkitektur. På så sätt byggde man upp en omfattande samling teckningar och akvareller, efterhand även fotografier, vilka för arkitekterna utgjorde något av en motsvarighet till nationaleposet Kalevala.[18] Alltså en nationell skatt att hämta inspiration ur. Dessa impulser förenades dock med internationella. Den finska nationalromantiken utvecklades redan under 1890-talet, när den amerikanska arkitekturen med kraftiga stenmurar stod i fokus för arkitekternas intresse, inte minst i de nordiska länderna. Därför kom denna impuls att bli mer påfallande i den finska nationalromantiken än Arts and Crafts, vars inflytande slog igenom internationellt några år senare. Men de grundläggande strävandena efter en frigörelse från stilarkitektur, och betoning av materialet var desamma som i Sverige. Liksom här var målet också att skapa en modern arkitektur, funktionellt anpassad till moderna behov och i harmoni med moderna konstruktionsmetoder.[19] Gammalt förenades med nytt, nationellt med internationellt.

Genom sin till synes exotiska särart blev finsk arkitektur starkt uppmärksammad internationellt, finska paviljongen på världsutställningen 1900 blev en stor framgång för Finland. Några år senare skedde en viss åtstramning av formen och man kan ana en ny orientering mot Wien och Wagnerskolans mer avancerade moderna formspråk. Urgamla finska drag förenades på så sätt med avantgardistisk europeisk modernitet. Finsk nationalromantik hade sålunda en stark emotionell kraft och utstrålade både självmedveten modernitet och nationella associationer. Genom att Finland med konstnärliga medel trädde fram på den internationella arenan som bärare av en pregnant nationell identitet, blev landet också i arkitektoniskt avseende en inspirationskälla för Lettland och Estland, två länder med starka nationella rörelser i opposition mot rysk dominans.

Norsk arkitektur profilerade sig kring 1905 inte på ett lika pregnant sätt som den finska. Utvecklingen följde snarare allmänna tendenser i Sverige och Danmark vid samma tid. Främst hämtas faktiskt impulserna från Sverige. Detta kanske kan tyckas märkligt. Norges kamp för nationell frigörelse riktade sig ju just mot Sverige. Man skulle därför kunna förvänta sig att det fanns behov av att betona

olikhet, snarare än likhet i förhållande till unionslandet. Det finns dock flera förklaringar till denna orientering.

En förklaring är att Norge redan under mitten av 1800-talet med fornnordismen profilerat sig mycket tydligt genom en träarkitektur baserad på inhemska källor. Den även i Sverige utbredda Schweizerstilen hade i Norge alltmer införlivat norska särdrag. Med gaveln som huvudmotiv hade det växt fram en träbyggnadskonst med starka norsk-nationella associationer. Från att ursprungligen ha varit en villastil togs den även upp i större uppgifter, som järnvägsstationer och fjällhotell.[20] Vid sekelskiftet var det fortfarande främst denna strömning som förknippades med norsk byggnadskonst. Också i Norge hade äldre byggnader studerats på plats för att lära känna det nationella arvet. Den viktigaste insatsen gjorde här läraren vid Konst- och hantverksskolan i Christiania, Herman M. Schirmer, som trots skolledningens misstycke undervisade i arkitektur och genomförde årliga resor med eleverna "för att de genom uppmätning riktigt skulle kunna leva sig in i vår gamla träbyggnadskonst".[21] Träarkitekturen utvecklades vid sekelskiftet vidare, med drakslingor som så småningom även fick en viss jugendkaraktär.[22]

Men i takt med att urbanisering och modernisering framskred så krävdes också en monumental arkitektur i sten, för vilken det inte var lika lätt att hitta nationella förebilder i Norge. Man skapade därför en norsk arkitektur som blev mycket svensk, konstaterar Nils Ole Lund: "tunga byggnader med stora, avslutande takformer, granit eller slammad sten i fasaderna".[23] Bristen på adekvata inhemska förebilder för tidens nya byggnadsuppgifter är alltså en förklaring till att de norska arkitekterna vände blickarna mot Sverige.

En annan förklaring är att arkitekturutvecklingen i Sverige var inne i ett kreativt skede och rent allmänt började tilldra sig mer intresse, genom de arkitekter som nu trädde fram på scenen och utvecklade svensk nationalromantik. Svensk arkitektur framstod som nydanande och därmed ur yrkesmässig synpunkt särskilt intressant. Ytterligare en viktig omständighet var att Norge vid sekelskiftet saknade egen arkitektutbildning. Under 1800-talet hade de flesta norska arkitekter studerat i Tyskland. Men med tidens allmänna reaktion mot stilarkitektur i slutet av seklet, blev målet att frigöra norsk arkitektur från det tyska inflytandet, för att i stället utgå från inhemska förebilder.[24]

I ökande utsträckning hade norrmännen därför börjat söka sig till Danmark och Sverige för sin utbildning, där ju just sådana allmänna förnyelsesträvanden gjort sig gällande. De flesta kom till Stockholm och utbildades vid KTH. Många praktiserade också vid svenska arkitektkontor. Redan 1905 beslöts att en ny teknisk högskola skulle byggas i Trondheim, där det även skulle finnas arkitektutbildning. Detta var naturligtvis av stor vikt för den framtida utvecklingen. Men det skulle dröja till 1910 innan den nya högskolan stod klar.

Bland de norska arkitekter som studerade vid KTH i Stockholm under åren efter sekelskiftet fanns fyra som skulle bli ledande i norsk arkitektur från 10-talet och framåt: Andreas Bjercke, Georg Eliassen, Magnus Poulsson och Arnstein Arneberg. Alla praktiserade även på svenska arkitektkontor, Poulsson hos Westman, Arneberg hos Erik Lallerstedt, Bjercke och Eliassen hos Östberg.[25] De senare blev högt värderade medarbetare på Östbergs kontor under arbetet med Stockholms stadshus och Östermalms läroverk. De båda började 1906, Bjercke stannade i två år, Eliassen blev kvar ända till 1913. Han var under många år Östbergs närmaste medarbetare i Stadshusprojektet och bidrog sannolikt i hög grad till dess slutliga gestaltning.[26]

Den nationalromantiska arkitekturen sönderfaller vid närmare betraktande i olika kategorier. Vad beträffar träbyggnader fanns i Norge kring sekelskiftet 1900 en redan under fornnordismens dagar utmejslad norsk särart som var fortsatt giltig men vidareutvecklades i mer tidstypiska former. I Sverige blev det röda stugor med rötter i svenska allmogebebyggelse. För mer monumentala stenhus kunde de norska arkitektstudenterna skaffa yrkesmässig kunskap i Sverige, som även var gångbar i Norge. Den svenska nationalromantiken hade ju hämtat en hel del från dansk tegelbyggnadstradition, som därmed helt naturligt föll tillbaka på ett arv som också Norge var delaktigt i. Grunden för den nya arkitekturen var för övrigt enkla basformer, vilka till sist lätt kunde "förnorskas" med lämpliga ornamentala detaljer och kanske justering av takformerna. Inom arkitekturen liksom inom konsten var det kollegiala utbytet livligt och som det förefaller hjärtligt.

Noter

1. Avsnittet om 1800-talets historiebruk bygger på min avhandling, Eva Eriksson, *Mellan tradition och modernitet*, avh. SU, Stockholm 2001, s. 45–67, samt den efterföljande boken *Den moderna staden tar form,* Stockholm 2001, s. 26–36. Båda går i dessa avsnitt tillbaka på ett mer omfattande opublicerat manus, *Modernitetens dilemma* (2000), som jag skrev före avhandlingen och använt som kompendium i min undervisning vid Högskolan på Gotland.
2. Texten finns återgiven i Elizabeth G. Holt, *A Documentary History of Art*, Vol. II, New York (1947) 1958, s. 361ff.
3. Utdrag ur Viollet-le-Duc, *Entretiens sur l'Architecture*, (1860, 1872), återgivet i Holt, vol. III (1966), s. 214ff.
4. Elizabeth G Holt, Vol III (1966), s. 216.
5. Detta tema har fått en grundlig belysning i katalogen *Skandinavien och Tyskland 1900–1914, Möten och vänskapsband,* utgiven i samarbete mellan Nationalmuseum, Deutsches Historisches Museum och Norsk Folkemuseum 1997.
6. Bo Grandien, *Rönndruvans glöd*, Stockholm 1987, s. 110.
7. Bo Grandien 1987, s. 12, 130ff.
8. Bo Grandien 1987, s. 132f. Se även H. Arnold Barton, *Sweden and the Visions of Norway. Politics and Culture 1915–1905.* Carbondale, 2003, s. 109.
9. Bo Grandien 1987, s. 137, 157.
10. Bo Grandien 1987, s. 100ff.
11. Bo Grandien 1987, s. 7.
12. I en artikel om den nybyggda Dramaten i Stockholm 1908, vände sig Westman mot byggnadens alltför rikliga utsmyckning. I stället efterlyste han en mer traditionellt svensk karaktär – en "strävan mot helgjuten ärlig svensk arkitektur". Det karakteristiska för vår byggnadskonst har oftast varit en viss kärvhet, menade han. "Vi har aldrig haft råd offra så mycket på rik utsmyckning. Det har ej heller förr legat i vårt lynne. Se på våra gamla Vasaborgar eller våra 1600-talspalats". Carl Westman, "K Dramatiska Teaterns nya byggnad", *Arkitektur* 4/1908.
13. H. Arnold Barton 2003, s. 107 ff, Bo Grandien 1987, s. 133ff.
14. Lars Wängdahl, "Känslan av det svenska", i Barbro Kvist Dahlstedt & Sten Dahlstedt (red.), *Nationell hängivenhet och europeisk klarhet*, Stockholm 1999, s. 80.
15. Citat efter H. Arnold Barton 2003, s. 172.
16. H. Arnold Barton 2003, s. 139.
17. Georg Eliassen, "Arkitektene finner hjem. 1906–1916. *Byggekunst* 1956, s. 114–23, citat efter Kerstin Gjesdahl Noach, "Over Kjölen. Svensk arkitektur som inspirasjonskilde i årene omkring 1905". *Fortidsminneforeningens årsbok* 2005, s. 89.
18. Riitta Nikula, *Architecture and Landscape. The Building of Finland.* Helsingfors 1993, s. 95f.
19. Riitta Nikula 1993, s. 96.
20. Nils Ole Lund, "National realisme – romantisk internationalisme", *Arneberg & Poulsson*, utställningskatalog Norsk arkitekturmuseum 1982. (Särtryck ur Byggekunst 2–1982), s. 52ff.
21. Ulf Grönvold, "En hjemlig arkitektur – i Bergen och på Östlandet". *Byggekunst* 1–1987 s. 12f. Citat efter Lund 1982 s. 52.
22. Nils Ole Lund 1982, s. 53.
23. Nils Ole Lund 1962, s. 54.
24. Kerstin Gjesdahl Noach, 2005, s. 90.
25. Kerstin Gjesdahl Noach, 2005, s. 90.
26. Elias Cornell, *Ragnar Östberg, svensk arkitekt*, 1965, s. 19, 154.

Niels Kayser Nielsen

1905 i Sverige
En studie i national revitalisering

I 1903 rullede den første svenske bil – Tor 1 – ud af Gottfried Lindströms mekaniske værksted i Tidaholm. I 1904 fik Sverige sin store husmandslovgivning. I 1905 mistede Sverige efter noget, der kunne minde om et statskup, Norge, da nordmændene egenmægtigt opløste unionen 7. juni. I 1906 flyttede hele 14 personer fra Bingsjö sogn i den østlige del af Dalarna; 13 til andre dele af Sverige, 1 til Nordamerika. I 1907 døde den berømte spillemand Lejsme Per Larsson i sit hus på Torkhusberget i Malungs Finnmark efter et langt, hårdt og fattigt liv

Det er den indre sammenhæng mellem disse tilsyneladende helt usammenhængende begivenheder, der skal udredes i det følgende. Ikke i form af en redegørelse for en kausalsammenhæng, for en sådan findes ikke, men for at vise, hvorledes disse begivenheder er en del af et større kompleks af hændelser og bevidsthedsformer. Udgangspunktet er, at Sverige små hundrede år efter tabet af Finland nu for anden gang skulle generobre et tabt land inden for Sveriges egne grænser, og tesen er, at denne generobring gav anledning til både en afsked med dele af fortiden og til en modernisering af Sverige, hvor der blev lagt vægt på revitalisering og ny indre svensk national sammenhæng. Denne revitalisering var ikke mindre fædrelandskærlig end "punchpatriotismen" i 1890'erne, men fik sit grundlag udvidet derved, at der meldte sig nye aktører på banen, som bidrog til at skabe nye bevægelser – i bred forstand – i Sverige, samtidig med at man nu sagde farvel til både almuekultur og "udenlandskhed".

Ærinde

Man har undertiden gjort gældende – ikke mindst i forbindelse med det hundredårsjubilæum for 1905, der blev fejret i Norge og markeret i Sverige – at Sverige som gammel statsnation modsat en række

unge nationsstater, som fx Norge, ikke havde det store behov for at trække nationalismen af stalden, og at den svenske nationalisme var mere lavmælt end de unge staters.[1] Dette synspunkt kan have meget for sig. Men lige så tydeligt er det, at i påkommende tilfælde, fx i forbindelse med mere eller mindre krigeriske angreb, kan også statsnationers nationalisme ventileres med fuld kraft. Den udprægede renationalisering af Danmark under besættelsestiden med alsang og en bred "folkefrontsregering" er ét eksempel. Og som vi skal se nedenfor, har også den svenske nationalisme kunnet re-mobiliseres, når der var brug for det; som fx 1905. Men det er samtidig kendetegnende, at den fik nyt blod og nye former – under norsk indflydelse.

Den koordination af kræfterne i form af et samspil mellem de to dele af unionen, som en lang række især svenske historikere – senest Bo Stråth – har påpeget i forbindelse med 1800-årene og her ikke mindst den formative fredelige periode omkring 1850-1870[2], kan også siges at have gyldighed efter 1905. Unionsopløsningen indebar ikke en eliminering af den gensidige påvirkning. Den norske direkte indflydelse på den svenske nationalisme i form af en ad hoc-agtig fremprovokering af den svenske nationalisme er én ting. Den indirekte indflydelse i form af den norske nationalismes virkningshistorie i Sverige over lang tid efter bruddet er en anden sag. Den norske kobling mellem demokrati, nationalisme og friskfyragtig vitalitet havde længe været årsag til inspiration i moderne svenske kriser. Nu kom 1905 til som anledning, hvor selv den fra norsk side noget robuste opløsning af unionen aftvang en vis respekt. Dvs. at nok ophørte unionen formelt, men samspillet fortsatte; om end ikke altid i eksplicit og reaktiv udformning. Torbjörn Nilsson kalder det en "kraftfornyelse" og er ligeledes af den opfattelse, at unionssagen først fik sin virkning efter 1905.[3]

Bo Stråth er i sit storværk *Union och demokrati* inde på samme linje og gør gældende, at med 1905 gik proppen af reformmodstanden i Sverige. Men han hævder samtidig, at der udviklede sig en konservativt præget moderniseringsstrategi, der omhandlede både politiske spørgsmål som stemmeret og sociale og økonomiske forhold på arbejdsmarkedet.[4] Imidlertid: den animation og dynamisering af svenskheden, der er så tydelig efter 1905, viser sig – om end ad omveje – ikke kun som en konservativ modernisering, men snarere som

en symbiose mellem konservative, liberale og socialistiske kræfter[5], ligesom den også finder sted på en række normalt upåagtede områder såsom spillemandskultur, etnologisk fotografering, kamp for stemmeret, folkehøjskoler, unge socialdemokrater og malerkunst, som vi skal se nærmere på i det følgende. At den har en del at takke norskheden for, er den tankegang, der skal forfølges. Men først til almueuddrivelsen:

En begravelse i Malung 1907

Lejsme Per Larsson blev født 1822 som søn af lesmeden – deraf hans navn – Lars Hindriksson og hustruen Anna.[6] Faderen lød også navnet Tiiainen og er med andre ord en efterkommer af de østfinske indvandrere til Västra Dalarna og Värmland. Enten som svedjebrugere, skovhuggere eller gruvearbejdere slog de sig i et ganske stort tal, der menes at ligge på omkr. 5 pct af befolkningen i visse dele af Sverige, ned i løbet af 1600-tallet; med begyndelse allerede i Gustav Vasa og hans sønners tid i 1500-årene, hvor den savolaxiske kolonisationbølge synes at være nået frem til det vestlige Värmland allerede i begyndelsen af 1600-tallet.[7] Moderen nedstammede fra slægten Heiloinen, hvor efternavnet atter signalerer en oprindeligt østfinsk herkomst. Hjemmet var fattigt ved vi fra et besøg, som den velkendte finske folklorist C.A. Gottlund, aflagde hos familien i 1817. Faderen døde allerede 1828, og Lejsme Per måtte herefter klare sig som faderløs, så godt han nu kunne. Moderen døde 1848 som fattiglem. Som spillemand erhvervede han sig efterhånden et betydeligt ry og menes at have spillet ved ikke mindre end 127 bryllupper, hvortil kom en lang række andre fester og højtideligheder. En ikke uvæsentlig del af hans løn blev, som for så mange andre spillemænd, udbetalt i brændevin. Også for ham var det vanskeligt at kombinere spillemandslivets uregelmæssighed med arbejdslivets daglige og møjsommelige slid. I perioder synes han da også at have skaffet sig og familien udkommet ved at gå på jagt. På mange måder var Lejsme Per et ubalanceret menneske, hvis sindstilstand svingede mellem den største livsglæde og det dybeste mismod. Han var rå og udannet. Han bandede og svor, hans sprogbrug var vulgær, som hans opførsel i det hele taget. Han spyttede uhæmmet på gulvet og optrådte generelt som prototypen på et af Norbert Elias' uciviliserede førmoderne mennesker. Om sin fiol hæv-

des han at have sagt: "När ja spelt på den kunn de dö sto opp i riv säj i röva å säj: hu, hu, hu!".[8]

Til hans begravelse indhandlede en af hans sønner 21 liter brændevin, som synes at være blevet drukket til sidste dråbe. Begravelsen og ligfærden til kirken udviklede sig til et gevaldigt drukgilde, hvor en af sønnerne på et vist tidspunkt udbrød: "Ja tycker dä ä så förbannat roligt". Med Lejsme Per blev en af de sidste repræsentanter for den finske indvandringskultur i Västra Dalarna og Norra Värmland lagt i graven. Kari Tarkiainen anfører i sine studier heri, at omkring 1900 var den sidste rest af det finske sprog forsvundet i disse egne. Efterkommerne havde ikke længere brug for sproget og anså sin finske afstamning for at være et underklassemærke.[9] Med Lejsme Per døde ikke kun den finske arv. Hans begravelse kan også ses som et farvel til de sidste rester af en førmoderne almuekultur med uciviliseret og uregerlig livsførelse. Sverige var i færd med at blive moderniseret og i færd med at blive helsvensk. De sidste rester af den finske rigshalvdel var nu endegyldigt ved at forsvinde.

Norsk radikalisme

Så var der helt andre inspirationer på færde på den anden side af Kölen. Bl.a. Erik Rudeng har gjort opmærksom på, at der i liberale kredse i 1800-tallets Sverige blev skelet meget til Norge med en næsten eksotiserende dyrkelse af den norske grundlov, den norske rettighedsbevidste bonde og en norsk egalitær grundindstilling. Bjørnstjerne Bjørnsons diktum "Norge, Norge, hytter og hus og ingen borge" blev ofte citeret i progressive liberale svenske kredse. Forudsætningen herfor var en modstilling af mellem en mere liberal og egalitært anlagt norsk samfundsmodel og en mere aristokratisk og standsbaseret svensk samfundsmodel. Især i de norske Venstrekredse blev Sverige repræsenteret af den svenske overklasse, fremstillet som et anakronistisk levn fra fortiden, medens man i liberale og frisindede svenske kredse hyldede den norske frejdige frimodighed i omgangsformerne og de tilsyneladende ultrademokratiske opfattelser på det politiske felt. Erik Rudeng har hertil tørt tilføjet, at i norske konservative kredse ville man tilsvarende gerne holde sig med svenske kuske, hovmestre og gartnere; de havde mere pli...[10]

Kendetegnende for situationen i Norge op til unionsopløsningen

var, at stemmeretsudvidelse, udvidet folkestyre og en national samling om unionsopløsningen hang intimt sammen; med Venstre som den samlende faktor. Demokrati og nationalisme var to sider af samme mønt og blev brugt som hinandens løftestang. Desuden var der et tæt samspil mellem den kulturelle og den politiske nationalisme. Nationalismen, der ellers undertiden bliver fremstillet som opium for demokratiet, bremsede ingenlunde den norske demokratibegejstring.[11] At mange politikere så måske brugte nationalismen som vikarierende motiv i håb om herved at kunne pleje egeninteresser, som Jens Arup Seip har drillet sine landsmænd med[12], ændrer intet herved. Det, der blev sagt, var blevet sagt og kunne ikke trækkes tilbage.

Intet af dette var tilfældet i Sverige før 1905. Her var nationalismen Højre-orienteret, og der var intet samspil mellem den kulturelle nationalismes "storsvenskhed" og en politisk kamp for demokrati. Stormagtsnostalgien stod fremmed over for demokrati og modernisering. Anderledes så det ud i svenske liberale kredse, hvor man dels var imponeret af den norske radikalisme, dels medgav, at tidsånden og principperne gav nordmændene ret. Inderst inde kunne man godt se det rimelige i en norsk løsrivelse. Hvor Højre identificerede unionen med kongemagten og en dynastisk legitimitet, var man på den anden fløj af den opfattelse, at nationalstaten var en legitim og "naturlig" magtinstans. Liberala Samlingspartiets stiftelse 1900, som Højres samling i 1904 var et modtræk til, arbejdede med en ændring af unionen for ad den vej at bane vejen også i Sverige for den parlamentarisme, der havde været gældende i Norge siden 1884.[13]

Fælles for både Højre og den liberale opposition i Sverige var, at man var imponeret af den norske samling omkring det nationale. Den massive tilslutning gjorde et dybt indtryk i Sverige, ligesom forestillingen om Norge som et fremskridtsland. Norge blev set som en ung og livskraftig nation. Vital, stærk og fremadstormende. Og selve den frækhed og dristighed, med hvilken Norge gjorde sig fri, kunne kun aftvinge beundring i Sverige – midt i al forbitrelsen. Den blev betragtet som typisk norsk. Allerede i 1892 havde Verner von Heidenstam i et brev til sin norske oversætterinde skrevet:

> Jag kan ej tänka mig en norsk skeptiker, ej en Renan som borgmästare i Stavanger. Allt är i Norge så ungdomligt och så tryckande laddadt med tro – och med självtillit. Ingen kan stå på skidor som 'jeg'; ingen kan skriva som 'jeg'; ingen kan över hufvud mäta sig med 'jeg'; och 'jeg' har sanningen på fickan.[14]

Enstemmigheden i den norske nationalisme var overvældende, og den blev bekræftet af folkeafstemningen 13. august 1905, hvor hele 99,4 pct. stemte ja til unionsopløsning. I tal indebar det 368.000 for og 184 imod. At ca. 25.000 svenske indvandrere også havde stemmeret, ændrede ikke herved.[15] Selve afstemningen og dens indviklede forhistorie, hvor nordmændene kom svenskerne i forkøbet og selv holdt folkeafstemning, inden et svensk krav herom blev officielt fremsat, forpurrede i øvrigt det svenske Højres chancer for at trække veksler på anti-norskhed ved valget 1905 i Sverige og dermed styrke sig indenrigspolitisk.[16] Selv ind i det sidste greb nordmændene med andre ord ind i svensk indenrigspolitik og bidrog ved svækkelse af Högern til en mere liberal modernisering af Sverige efter 1905.

Men én ting er følelser, noget andet er realpolitik. Det gælder også for nationalismen. Den fremmes ikke kun af abstrakt tænkning og emotioner, men også af praksis. Med Torkel Janssons terminologi må man skelne mellem "nationalisme an sich" og "nationalisme für sich".[17] De svenske kartografer og statistikere i 1830'erne var lige så store nationsbyggere som Götiska förbundet.[18] Det gælder også for Norges vedkommende. Endda så meget at P.A. Munch, en af de norsknationale historieskrivnings fædre, brokkede sig over, at der var for meget snak om "norsk sild og norske planker" og for lidt tale om norsk sprog litteratur.[19] Norsk nationalisme var med andre ord ikke kun mundsvejr og varm luft. Primærerhvervene blev styrket i årene omkring 1900; bl.a. med oprettelsen af Norges Landbrukshøyskole 1897, Fiskeristyrelsen 1900, Norges Tekniske Høyskole 1910. Norsk fiskeriforskning var den førende i verden op mod 1. verdenskrig. Landbrugsbudgettet blev tidoblet i denne periode.[20] Den norske nationalisme var både ung, ærgerrig, statsstøttet og djærv. Et eksempel til efterfølgelse på den østlige side af Kölen. Satsning på videnskab og anvendt forskning blev set som et virkefuldt middel til fremskridt og modernisering – og kunne tilsyneladende utvungent forbindes med en nationalisme, som ikke kun omfattede eliten,

men den brede befolkning, hvor selv "Vestlandsfanden" fandt vej til Stortinget.[21]

Hvor problemet i Norge efter 1905 var ikke at komme for godt i gang, som man kan se det i de såkaldt ansvarlige politikeres kamp for monarki og bekæmpelse af republikanerne, var det i Sverige et spørgsmål om at komme i gang. Forstået på den måde, at der i borgerlige kredse bredte sig en erkendelse af, at 1890'ernes "punchpatriotisme" ikke længere var vejen frem. Der måtte nye kræfter til. Og her var det nærliggende at skele til Norge, hvor samklangen mellem demokrati, nationalisme og vitalitet i svenske øjne så ud som et eksempel til efterfølgelse. Sverige måtte se at komme i bevægelse. Det trak med andre ord op til en modernisering.

Modernisering af Sverige

Den var nu allerede godt i gang. Allerede efteråret 1899 i det nystartede *Svenska Dagbladet* i anledning af et rigsdagsmandsvalg i Stockholm havde Verner von Heidenstam vist, at det kunne lade sig gøre at forbinde den højstemte nationalisme med tidens nye udfordringer, såsom stemmeretssagen. Det synlige resultat heraf var digtet *Medborgarsång*, der med musik af Wilhelm Stenhammar gennem de næste par årtier hyppigt skulle blive sunget eller citeret ved den svenske arbejderbevægelses møder og sammenkomster. Måske den var årsag til, at Heidenstam på sin 50-årsdag i 1909 modtog telegram ikke kun fra Karl Staaf, Sven Hedin og Carl Larsson, men også fra "stridande fabriksarbetare ved Skutskär" og Stockholms Arbetaresångförening:

> Så sant vi äga ett fädernesland
> Vi ärvde det alla lika
> Med samma rätt och med samma band
> För båda arma och rika[22]

Også i Sverige skulle nationalisme og demokrati forenes. Det unge Sverige, bl.a. i form af arbejderbevægelsen, skulle have lov at kræve sin ret. Nationalromantikkens dage var ved at være talte. Ingen kunne på dette tidspunkt ane, hvor rigtigt Heidenstam så. Men der var enighed om, at det endnu en gang formindskede Sverige måtte rebe sejlene. Med et citat fra danskeren H.P. Holst i anledning af 1864: "hvad udad tabes, skal indad vindes".

I en næsten programmatisk artikel har Arne Jarrick gjort gældende, at skal man fange en mentalitet, kan man enten analysere et værk eller et fænomen i dybden – eller indfange en serie af nogenlunde ensartede tegn på samme retning. Han nævner i den forbindelse så tilsyneladende forskellige som dombøger, dagbøger, kærlighedsviser, pamfletter, skifteretskilder etc.[23] Et sådant materiale vil vi ikke gøre brug af her, men dog gøre et forsøg på at sammenstille en række begivenheder og fænomener, der alle peger i retning af en revitalisering af Sverige med bevægelse tidens løsen. Lad os begynde med en kvinde.

En vidunderlig rejse – på tærsklen til et folkhem

Også Selma Lagerlöf bestræbte sig som Heidenstam på at forene svensk national historie med moderne politiske spørgsmål. Hun holdt talen i Mora i 1903, da Anders Zorns Gustav Vasa-statue skulle indvies, samtidig med at hun stillede op som taler for kvindernes stemmeret. På samme måde kan hendes udvandringssaga *Jerusalem* ses som en kommentar til den udvandringsbølge, som husmandslovgivningen 1904 også reagerede på. Som Vivi Edström har gjort opmærksom på, er der masser af hjemlængsel hos den udvandrende. De tænker og føler svensk også i udlandet.[24] Det er derfor ikke sært, at hun med største glæde påtog sig det hverv, som hun i 1902 fik af Alfred Dalin som repræsentant for Sveriges Allmänna Folkskollärarförening om at skrive en læsebog for folkeskolen, der skulle have karakter af en "nationell folkläsning".[25]

Nu blev denne suppleret med *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*. Den var fra Selma Lagerlöfs side også tænkt som et forsøg på at stoppe udvandringen. Lars Elenius' velunderbyggede artikel om Selma Lagerlöf og hendes bog om Nils Holgersson godtgør, at Selma Lagerlöf gik til sagen med megen omhu og entusiasme. Bogen er bl.a. baseret på hendes egne feltstudier sommeren 1904 i Norrland, men også på de spørgelister som den svenske lærerforenings læsebogkomité udsendte til dens medlemmer landet over for at skaffe information om lokale forhold i form af detaljerede beskrivelser af landbrug og minedrift mv. Det vises ligeledes, at forfatterinden selv havde bestemte pædagogiske og uddannelsespolitiske synspunkter, som hun ikke gerne ville fravige. Det viser en historie, Lars Elenius

gengiver om bogens tilblivelseshistorie: hun havde i originalmanuskriptet tænkt sig at skrive om skolen i Huskvarna, hvor én af komitéens mest fremtrædende medlemmer Alfred Dalin virkede, at eleverne her glade styrtede ud af skolen. Dalin skrev tilbage, at det i 30 år ikke havde været tilladt at "styrte" ned ad skoletrapperne, hvorefter Selma tog sin hævn og besluttede sig for formuleringen, at børnene marcherede ud på række og geled. Der fik han dén! Men ikke uden en vis historisk rimelighed. Nok skulle almuekulturen udryddes, og nok skulle den erstattes af en ny national enhedskultur, men den skulle ikke baseres på kæft, trit og retning. Højrekræfterne i Sverige havde i stigende grad svært ved at opretholde sit nationalromantiske hegemoni, og Ellen Keys nye pædagogiske tanker var velkendte i opvakte miljøer, som dem Selma Lagerlöf færdedes i.

Bogen kan anskues som et eksempel på en topografisk vending, men vel at mærke på et nationalt plan. Selve grebet gør, at Sverige anskues som ét stort lokalsamfund, der samtidig er en nation. Sverige fremstår som en håndterlig og overskuelig enhed. Selve Nils' rejse har karakter af en identifikationsproces, hvor det anskueliggøres for læseren, hvad Sverige er. Landsenderne svejses sammen med en særegen blanding af lokal partikularisme og national samling. Sverige fremstår som en helhed af forskellighed.

Samtidig lægger Selma Lagerlöf ikke skjul på, at bogen også drejer sig om en hjemkomst. Eksplicit skriver hun om forfatteren til bogen:

> Hon hade aldrig trott, att det skulle vara så underligt att komma hem. Medan hon satt i vagnen och körde fram mot den gamla gården, tyckte hon, at hon för var minut blev yngre och yngre

Tekststedet er emblematisk. Der foregår ikke kun en identifikationsproces, men også en distanceringsproces. Sverige bliver genstand for en refleksiv tematisering. Der ses på Sverige med unge og nye øjne. Man kunne betegne det som en refleksiv nostalgi, der samtidig har karakter af en revitalisering. Hun bliver ung at af komme hjem.

Endelig er det også karakteristisk, at det Sverige-billede, der tegnes, er billedet af gøremåls-Sverige. Det er handlingernes og driftighedens Sverige, vi skal se for os:

> Inte skulle det bli ro heller, sedan marknadsfirandet var över. Då finge de ta till med linbråkningen...Efter arbetet med linet kom det store knäckebrödsbaket, fårklippningen och pigflyttningen. I november förestodo arbetsamma slaktedagar med köttsaltning och korvstoppning och paltbrödsbak och ljusstöpning

Og sådan bliver det ved. Det er dagliglivets mange gøremål, der er i fokus. Læseren får indtrykket, at Sverige er et arbejdets og flidens land langt mere end det er heltekongernes og hærførernes land. Det nationale ligger i farten, bevægelsen, driftigheden.

En national fotograf

Den refleksive nostalgi med gøremåls-Sverige som omdrejningspunkt, vi så hos Selma Lagerlöf, går igen hos en anden värmlänning, nemlig Nils Keyland. Det er Jan Garnert, som har dekonstrueret myten om Nils Keylands Värmlandsbilleder taget i årene mellem 1904 og 1922, der ellers er blevet opfattet som folkloristisk dokumentation, dvs. som den ægte vare. Og vel er de ægte, men det er vel at mærke ikke som folklore-dokumentation, men som arrangeret folklore. De "finnmarksättlinger" er aldeles ikke efterkommere af finske indvandrere, men Keylands egen familie, som agerer savolaxere. Det er hans søster og svoger, vi ser optræde som saunabadere i Mangskog. Heri er der intet sensationelt. Også på Skansen optrådte det stockholmske borgerskabs fruer som iscenesatte autentiske kvinder i folkedragt.[26] Også her er der tale om en refleksiv nostalgi.

Samtidig er det tydeligt, at Keyland nok vil dokumentere svensk kulturhistorie, men først og fremmest vil han gengive situationer. Når han dokumenterer brødbagning, tjærebrænding og fåreklipning, er det selve arbejdsprocessen og gøremålene, der interesserer ham. Ikke bageovnen som sådan. Den materielle kultur i sig selv i form af artefakter er ikke hans hovedinteresse, men derimod de handlinger og funktioner, der knytter sig hertil. Det er driftigheden og aktiviteten, der optager ham. Svensk kulturhistorie er lig med gøremål og praktiske handlinger. Det er dette billede af Sverige, han yderst bevidst sætter i scene. Ud fra den betragtning er hans "fakelore" i allerhøjeste den ægte vare. Kildekritisk ville man sige, at som beretning duer hans billeder ikke; som levn af hans samtid er de strålende kilder.

Janssons fristelser

Ikke kun hos en forfatter og en fotograf finder vi en optagethed af handling og vitalisme. Vi finder den også hos en maler som Eugène Jansson. Udviklingen inden for hans kunstneriske liv er illustrativ i henseende til den vending inden for nationalismen, der finder sted efter i tiden mellem 1900 og 1. verdenskrig. Hos ham ser vi et yderst påfaldende skift fra de melankolske og lyriske billeder fra 1890'erne til en robust og vitalistisk kunst.

Ikke for ingenting er Eugène Jansson blevet kaldt »den blå bys maler«, idet hans tidligste værker var malet i den elegiske 1890'er-stil, som bl. a. Prins Eugen stod som repræsentant for og promoverede. Så tæt på hinanden var de to malere, kongesønnen og den fattige faderløse fra Söders arbejderkvarter, at kunstnervennerne kaldte Eugène Jansson »Fotogen« for at skelne dem fra hinanden. Det skyldtes nu også, at Jansson spædede sine farver ud med petroleum og terpentinolie.[27]

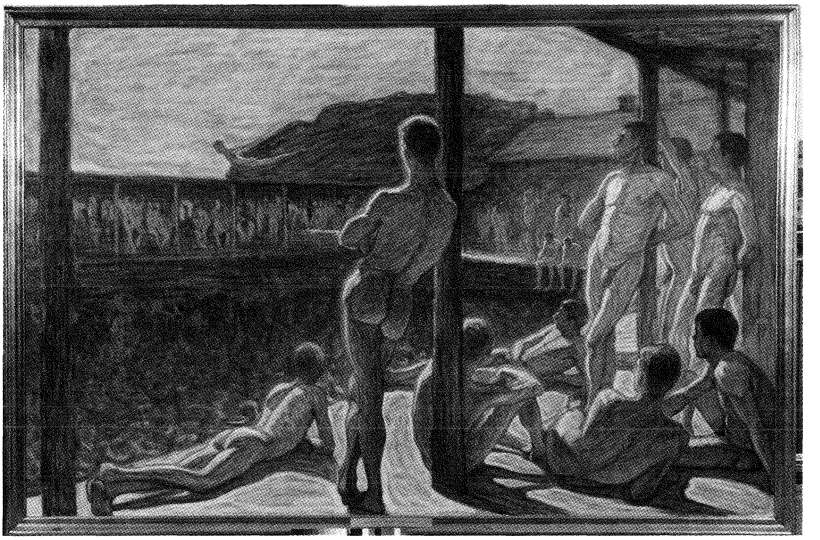
Denne elegiske malerkunst med en trolsk blå farvesætning og en lang række vuer ud over Stockholms blå vande, knyttede sig til det nationalromantiske maleri, som florerede i 1890'erne i Sverige. Her dyrkede man det tungsindige og vemodige, ofte med motiver fra aften- og nattetide. Det er et skumringsmaleri med dunkle pasteller og udviskede konturer, lagt an på stemningsgengivelser, hvor beskuerens blik skal føres dybere og dybere ind i billedets blålige mystik. Vi ser et romantiserende, »dybt« maleri med en æstetiserende livsholdning, der hører hjemme i kunstens drømmeverden..

Og så kommer gennembruddet; nærmere bestemt i årene omkring 1905. Han skifter både farve og motivkreds. Det sker næppe af nogen tilfældighed. Dels er det under indtryk fra tidsåndens idræts- og sportsbegejstring, dels som følge af Janssons egen interesse i idræt og kropsøvelser.[28] Lige siden han som 13-årig blev ramt af skarlagensfeber, havde han anvendt idrætten som led i en hård fysisk genoptræning, der var så hård en kost, at den i perioder var ved at tage livet af ham. Det var med andre ord en udpræget krops-connesseur, der nu trådte i karakter. Det sker med fuld styrke. Vistnok 1906 (dateringen er usikker) maler han sin første nøgenstudie: en ung mand, kraftigt bygget med en tatovering på venstre underarm. Her er ingen kosmiske overtoner, intet friskluft-livsevangelium.

Billedet ligner i sin realistiske detaljerigdom nærmere en illustration fra en lægebog. Det er et højst nøgternt og meget lidt sværmerisk maleri, beskueren står over for. Janssons forkærlighed for de skumringsdystre farver er ganske vist stadig til stede, men ellers er billedet præget af en påfaldende illusionsløshed. Det eneste, vi skal se, er et nøgent mandslegeme. Hverken mere eller mindre.

Året efter, i 1907, maler han sit måske mest berømte maleri fra den vitalistiske anden periode: det store (ca. 2 x 3 m) maleri med titlen *Flottans badhus*. Nu kommer idrætten ind i billedet. Og her er forgrunden helt udfyldt; virkelighedens her-og-nu trænger sig på. Den domineres af solbeskinnede, velbyggede ynglinge, der alle opmærksomt vender blikket mod det, som er billedets motiviske centrum, nemlig udspringeren, der som en pil svæver over bassinets vand, i et sportsligt korrekt stilstudie. Han har som fond dels den blå himmel, dels en grønblå trægruppe og skærer sig ind over grænsen mellem disse to flader. I baggrunden en stor flok af beundrende tilskuere. Kompositorisk er billedet bygget op af kraftige horisontale og vertikale linjer, hvor badehuslandskabets muligheder i form af dels vandlinjer, dels pavillonens træstøttepæle er udnyttet effektfuldt som indramning af et kraftparallellogram. Farvemæssigt opereres der med en lignende kontrast mellem den stærke, varme sol og den blå køligheid i vand og himmel. Tilværelsen er her ikke elegisk, men dynamisk og spændingsfyldt. Jansson skildrer den som en hård negl. Håndværksmæssigt og nøgternt. Året efter tager han atter badehusmotivet op til behandling. I maleriet *Badtavla*. Her er perspektivet vendt halvvejs. Vi ser denne gang udspringeren forfra, i stedet for fra siden. Men vitalismen er fortsat påfaldende.

Endnu et vandbillede følger i 1911, *Badsump*. Her er vi nede i vandhøjde og ser de nøgne svømmere. Gulhvidt mod vandets blå. Sveriges nationalfarver, men uden direkte allusion til det nationalromantiske projekt. Den oscarianske nationalromantik med dens blanding af melankoli og vidtløftig gestik er her afløst af en ny tendens til friskhed og djærv forvovenhed. »Sverige« sidder nu ikke så meget i tanken som i bevægelsen; dvs. mere i kroppen end i sjælen. Det, der fristeer Jansson, er glæden ved at kunne male styrken og kompetencen i menneskekroppen. På den måde foregriber han det idrætslige gennembrud, der finder sted samme år – i 1912 – hvor de olympiske lege

Eugéne Janssons målning Flottans badhus (1907). (Målningen finns på Thielska Galleriet i Stockholm.)

afholdes i Stockholm. I strålende sol. »Solskinsolympiaden« blev den kaldt. Jansson må have bifaldet betegnelsen. Det ved vi imidlertid ingenting om. Her slår de skriftlige kilder ikke til. Men malerierne er heldigvis meget-sigende. De foregriber det, som – på godt og ondt – skulle komme til fuld udfoldelse i mellemkrigstiden; og fuldbyrder samtidig det, der havde været undervejs til sig selv allerede i Bruno Liljefors' malerier fra 1880'erne, der allerede da var begyndt at tage hul på treklangen: natur, kunst, idræt med et stærkt fremadpegende maleri.[29]

Jord, ungdom og folkhem

Og så må vi ikke glemme politikken. Selma Lagerlöf var nemlig ikke den eneste, der i disse år talte om at komme hjem. Det gjorde politikerne også. Fx spillede den idé en ikke ubetydelig rolle, da man her satte i gang med statshusmandslovgivning i 1904 – også med det formål at sætte en stopper for udvandringen til Amerika. Her blev der i øvrigt, mere end i Danmark, desuden lagt vægt på den politiske og kulturelle side af sagen. Man forsøgte ved statsinitiativer at binde den fattigste del af landbefolkningen til jorden og liberal driftighed inden for rammerne af markedsøkonomien. Som godsejer Åkerlund i den svenske rigsdag bemærkede: den som bliver jordejer kan ikke være so-

cialist.[30] Propagandaen foregik almindeligvis under påberåbelse af national patos med betoning af folkefællesskab og selv den lille bondes bidrag til national-økonomien. I Nordsverige betonede man kraftigt det nationalt påskønnelsesværdige i den indre kolonisations opdyrkningsarbejde. I Sydsverige lovpriste man de landarbejdere og daglejere, som ikke emigrerede. Nils Edling slår i sin afhandling om "egnahemspolitiken" fast, at denne hævdedes at stimulere en "ægte" svenskhed, der var knyttet til lokalsamfundet og arbejdet med jord og afgrøder.[31]

Revitaliseringen af Sverige viste sig ikke kun i forhold til jord, hjem og natur. Den ytrede sig også i en dyrkelse af ungdommen. Denne ungdomsdyrkelse, både som en aktuel redningsfigur og potentielt som indvarsler af en ny historisk æra, drejede sig også om at skabe en national samling hen over klasse- og partigrænser. Både gammelkonservative, frisindede liberale, bonderomantikere og dele af Socialdemokratiet mødes om det efterstræbelsesværdige i en national samling; om end ud fra vidt forskellige ideologiske begrundelser.

Problemet var imidlertid, at ungdommen kastede grus i maskineriet. Ungdommen som en generel anti-politisk kategori, der repræsenterede livskraft og energi i almenhed, var vanskeligt at harmonere med dagspolitiske krav. Her havde man ét dilemma. Et andet dilemma var at harmonisere den ungdommelige vitalisme, der mentes at være rodfæstet i bondesamfundet, med den nye tids udfordringer til arbejderungdommen. Den nietzscheanske ungdomsretoriks handlingskult kunne nok forene dyrkelsen af den "sunde" og "naturlige" bonde med rødmosset arbejderromantik og lægge luft til højborgerlig depravation, men spørgsmålet om konkrete initiativer trængte sig alligevel på.

Folkeoplysning og dannelse kom til at udgøre et væsentligt bindeled mellem bonde og arbejder og mellem traditionsbevarelse og fremtidsorienteret ny energi. En vigtig institution i denne sammenhæng var Brunsviks Folkhögskola i Dalarna med Karl-Erik Forsslund som skolens første rektor, hvis elever for ca. halvdelens vedkommende udgjordes af unge arbejdere. Her kunne bonderomantik og arbejderradikalisme gå hånd i hånd i et miljø, der farvet af Forsslunds ideer var præget af en vis agrarutopisk drejning med respekt for landbrugsfaglig oplysning, undervisning i havebrug og hjemindretning.[32]

Brunsvik Folkhögskola havde tætte forbindelser til Socialdemokratiets Ungdomsforbund (SDUF). Denne bevægelse, der var blevet stiftet 1903 som modpol til Ungsocialisterne, kunne allerede ved storstrejken i 1909 mønstre 15.000 medlemmer – og var dermed den næststørste politiske ungdomsbevægelse i Europa efter den tyske pendant. Brunsvik blev i mange henseender en planteskole for kommende arbejderledere, ligesom SDUF selv gik i gang med et omfattende folkeoplysningsarbejde. Man oprettede en studiefond, man støttede Brunsvik, man ansatte en studiesekretær ved navn Per Albin Hansson, man oprettede vandrebiblioteker og lavede kampagner mod kolportagelitteratur.[33]

Ud over koblingen mellem bondetraditioner og socialistiske visioner var en voldsom optagethed af renhed, afholdenhed og selvkontrol et kendetegn ved denne unge, idealistiske verden. Man søgte at distancere sig fra cigaretter, sprut, modejournaler, ekstravagante tøjvaner og hyldede i stedet spartanskhed og simpel livsførelse som den rette fremtrædelsesform for den nye, "sunde" svenskhed. SDUF betonede langt mere end Ungsocialisterne med deres internationale orientering de nationale traditioner og båndene bagud i tid. Deres møder blev ofte indledt med "hofpoeten" K.G. Ossiannilssons "Ungdomsmarch" på melodien "Engelbrektsmarchen", hvorved referencen til de nationale frihedstrenge var slået an. Blandt de senere så store arbejderledere, der færdedes i disse kredse i deres formative år, kan udover Per Albin Hansson nævnes Rickard Sandler, Gustav Möller, Ture Nerman, Richard Lindström samt en række folk, der i 1930'erne skulle blive fremtrædende fagforeningsledere. Anders Isaksson har påvist, hvorledes Per Albin Hansson allerede som yngling i Malmö i årene 1903–04 i inspiration af Axel Danielsson var begejstret for Ossianilssons *Ungdomsmarch* og herefter hyppigt citerede dens linjer "så sant vi kallas svenskar än, de ha rövat vårt land, vi erövra det igen".[34] Hos Per Albin Hansson var socialisme og nationalisme ingenlunde modsætninger, og hans brug af begrebet folkhem daterer sig ikke fra kosakvalget i 1928, men er af ældre dato, ligesom hans fædrelandskærlighed er det. Allerede en sensommerafte n 1921 på Stortorget i Gamla stan talte han, henført af tilhørerna om Sverige som et folkets hjem.[35]

I den forbindelse kan man konstatere en hidtil overset, men yderst

påfaldende lighed mellem socialdemokraten Värner Rydéns vidt udbredte folkeoplysningshåndbog *Medborgarskap* fra 1923 og Gustav Sundbärgs nationalromantiske, om end ikke ukritiske bøger *Sveriges land och folk* fra 1901 og *Det svenska folklynnet* fra 1911, når det gælder opfattelsen af, hvad det vil sige at være svensk. Hos begge disse ellers vidt forskellige forfattere ser man en betoning af de samme differentia specifica med hensyn til svenskhed og de samme normative idealer i retning af en genoplivelse af svensk national stolthed og identitet.[36] Der er her tale om en stærk socialdemokratisk idétradition tilbage til de nationale kræfter i årene omkring 1. verdenskrig, hvor mange idéer brødes. Kendetegnende for demokraten Rydén er det således, at han uden videre abonnerede på Sundbärgs påstand om Sverige som det ældst bestående rige i Europa med en almue, som altid havde spillet en vis politisk rolle. Demokrati som folkestyre og nationalisme fulgtes her ad som to sider af samme mønt. Det gjorde de også hos en anden fremtrædende socialdemokrat, nemlig Arthur Engberg, født i Hassela i den del af Norra Hälsingland, hvor også Artur Hazelius' slægt var hjemmehørende.

Blut und Boden i socialdemokratisk og radikalkonservativ aftapning

I studietiden i det højredominerede universitetsmiljø i Uppsala fremstod Arthur Engberg som noget af en rebel. Han var både afholdssagsforkæmper, socialdemokrat og frikirkelig og indledte 1911 sin publicistkarriere i *Arbetarbladet*. Et par år senere gik han i det ligeledes socialdemokratiske *Tiden* til angreb på Unghögern.

Imidlertid havde Engberg selv synspunkter, der lå langt til højre (i det mindste set ud fra et efterrationaliserende synspunkt). Han var under en vis indflydelse af den antisemitiske og pangermanistiske tankeverden, som levede i kredsen omkring socialdemokraten og botanikeren Bengt Lidforrs og digteren Ola Hansson.[37] I *Tiden* i 1914 gik han til voldsomt angreb på Hedin og gjorde gældende, at han med sit "halvsemitiske væsen" ikke kunne være svenskhedens rette forsvarer.[38] Det afgørende stridspunkt var med andre ord en hegemonisk kamp om, hvem der skulle repræsentere Sverige som nation. Skulle det være dekadente kredse på Højrefløjen eller sunde og karske, "rene" svenskere på Venstrefløjen? Engberg selv var ikke i tvivl.

Hos ham flød idealistiske og frisindede dannelses- og medborgerideal sammen med henholdsvis en germanistisk inspireret racelære, marxisme af Kautsky-observans og en plebejisk bonderomantik og jordbundethed. Dette dannede baggrund for hans angreb som redaktør af avisen *Arbetet* på dels udenlandsk, især polsk, arbejdskraft, dels den socialistiske venstrefløj der blev beskyldt for at være en russisk og asiatisk trussel. Endelig tog han i disse år omkring 1. verdenskrig også afstand fra Unghögern og dens ufolkelige nationalisme:

> Ni sög ej kraften ur den mull
> Som ensam livet skänker
> Ni aldrig funnit har det gull
> Som djupt i jorden blänker

hedder det i et digt fra hans hånd i 1917, rettet mod det unge, moderne statshøjre.[39] Det er den socialdemokratiske bondesøn, som her taler; og som taler både populistisk og vitalistisk.

Det miljø, der påvirkede Arthur Engberg i en bondenational og antisemitisk retning, var ikke det eneste højreprægede i Sverige i årene op mod 1. verdenskrig. Lignende tanker gjorde sig gældende i miljøet omkring den i 1891 grundlagte Göteborgs Högskola, forløberen for Göteborgs Universitet. Den idébevægelse, som her kom til udtryk, var ikke af samme konservative observans som den bondeprægede. Tværtimod stod Det unge Højre i Göteborg, repræsenteret af navne som statskundskabsmanden Rudolf Kjellén og filosoffen Vitalis Norström sammen med Adrian Molin og Hjalmar Haralds, i opposition til gammelkonservatisme, antimodernisme og anti-industrialisme. Adrian Molin var karakteristisk nok virksom som udgiver af tidsskriftet Det nye Sverige (1907-26), ligeledes fra 1907 sekretær i Nationalföreningen mot emigration og fra 1908 redaktør af foreningens tidsskrift Hem i Sverige. Malmen, skovene og vandkraften skulle bruges i en storstilet industrialisering, der ikke satsede på kul, men på elektricitet som basis for en række store eksportvirksomheder – L.M. Ericsson, SKF, Alfa-Laval, ASEA og Nobel. Disse virksomheder var grundlagt af ingeniører, der nu fremstod som nationale redningsfigurer i kampen mod forfald og dekadence. Gustaf de Laval, Gustaf Dalén, Alfred Nobel og L.M. Ericsson var nogle af portalfigurerne i den-

ne del af svensk industrihistorie og nationsbyggeri, hvor et idealistisk dannet billede af samfundsingeniøren blev knyttet til krasse økonomiske hensyn.[40] I den samtidige levende svenske debat om folkekarakterer hed det sig, bl.a. hos Gustaf Sundbärg, at hvor danskeren havde en veludviklet snu sans for handel og fifleri, havde den mere troskyldige, men godhjertede svensker en naturlig sans for teknik. Nationalkarakter blev forbundet med visionære drømme om en ny teknisk vidunderverden på fædrelandets grund og med høje moralske mål. Både Unghögern og Socialdemokratiet lagde vægt på nationalisme, etatisme og centralt styret retfærdighed, industrioptimisme, udrednings- og eksperthjælp til gavn for helheden samt "social engineering".[41] Set i lyset heraf fremtræder Arthur Engbergs ejendommelige blanding af populistisk vitalisme, antisemitisk fremmedhad, bonderomantik og en moralsk funderet kamp for social retfærdighed mindre frapperende end ved første øjekast.

I en sådan tankeverden var det den naturligste ting i verden at sende en automobil ud i verden. Den symboliserede den nye verdens sans for dynamik, proces og bevægelse. Tor 1 fra Tidaholm var et tidens tegn, der konkretiserede både et farvel til den stillestående almuekultur og et velkommen til et nyt tidehverv, hvor bevægelse, kraft og udvikling i nationalt regi var omdrejningspunktet.

Samtidig med, at Unghögern formulerede et nyt program med modernistisk og vitalistisk nationalisme som det centrale, og dele af det unge socialdemokrati blev mere og mere fædrelandskærlige, foregik der i disse år "ude i samfundet" en forbitret klassekamp, hvor ingen af parterne lagde fingrene imellem. Denne klassekamp, der nu ikke længere havde et almuepræg af optøjer, men også var et fagligt og politisk organiseret kamp med vægt på form, organisation, institution og spilleregler, var i sig selv udtryk for det opbrud og den modernisering, som det unge Højre og andre radikale nationalisters nye idéer om fremskridtsudvikling og en glorværdig svensk fremtid, forsøgte at forholde sig til. Klassekampen og den nye Unghøjres vitalisme-nationalisme var to sider af samme sag. Begge dele havde revitalisering, genoplivning og bevægelse som kodeord. Allerede et par år efter, at Sveriges første bil rullede ud af Gottfried Lindströms værksted i Tidaholm, brød der flere steder i landet en række voldsomme demonstrationer ud, også i Tidaholm, i protest med dårlige arbejdsvilkår; sam-

tidig med at kampen om udvidelse af stemmeretten fortsatte. Ikke kun idéerne, men også folket selv var kommet i bevægelse. Og så lad os til sidst se på et enkeltindivid, som også var i bevægelse.

Hjort Anders

Vi begyndte med en spillemand. Lad os også slutte med en spillemand. Med den måske mest navnkundige af dem alle, nemlig Hjort Anders Olsson.

Hjort Anders var født i en familie, der var "utfattig". Hans morfar blev 1845 halshugget for at have myrdet sin anden kone med en økse, hvor han forinden i 1841 havde fået "risbastu" ved Rättvik kyrka for at have forgiftet sin stedsøn. Vi befinder os med andre ord i et uciviliseret og tilbagestående almuesamfund. Hjort Anders, der livet igennem bevarede et groft, men også meget udtryksfuldt sprog, fortæller i sine erindringer:

> Mor spelade vallhorn ini helsicke...När hon spelade locklåtarna, mor, så skrek korna borta i gårdarna.[42] (her cit. fra Ternhag 1991).

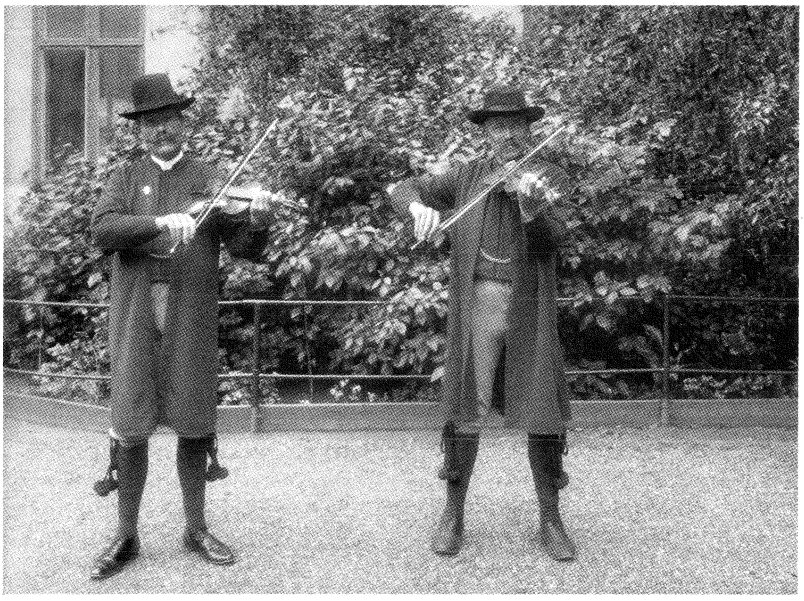
I Bingsjö sogn arbejdede man i Hjort Anders' opvækstår stadig med det gamle svedjebruk, og da han selv i 1888 blev gift med Hjort Lisbeth Mattsdotter og flyttede ind hos svigerforældrene, overtog han i overensstemmelse med gammel skik gårdens navn, efter indtil da at have heddet Långlars Anders Olsson. Denne svigersøn, der fra tiårsalderen havde arbejdet i skoven, havde som syttenårig, som også normalt for en fattig ung mand fra Dalarna, været på arbejdsvandring; i dette tilfælde ved et savværk ved Söderhamnsfjärden. I mellemtiden havde han fået smag for spillemandserhvervet, som han bl.a. lærte af den navnkundige Pekkos Per i Bingsjö. Det skulle vise sig at være en farlig cocktail. Kombinationen af familieforsørger, bolig hos svigerforældrene, et dårligt forhold til svigerfaderen og en tiltagende drikfældighed gjorde i samklang med hans stejle væsen, at Hjort Anders og hans familie i 1906, året inden Lejsme Per døde på Malung Finnmark, brød op fra Bingsjö og flyttede til Uppland til et sted udenfor Uppsala. Han var da 41 år. Han havde ikke kunnet ernære sig og sin familie i Bingsjö og havde fået et dårligt ry dér.[43] Det ændrede hans liv totalt. Han sagde nu farvel ikke kun til Bingsjö, men også til

gammel-Sverige og almuekulturen. Og blev i stedet med tiden "rikspelman".

Det indebar, at han nu ikke længere var en landsbyspillemand, der spillede til dans og andre festligheder, men at han nu også blev artist, der spillede for et siddende publikum, hvor han optrådte som repræsentant for spillemandsarven. På samme måde som når Nils Keyland fik sin familie til at optræde "autentisk". Som Gunnar Ternhag har formuleret det, var der i praksis ikke den store forskel på ham og bondekomikere, harmonikavirtuoser og omrejsende skønsangere.[44] Takket være kontakt til Nils Andersson kom han ind i kulturarvsvarmen, og efterhånden blev Skansen hans faste spillested. I radioen optrådte han første gang 1925. Hans dynamiske og muskuløse spillestil, som man kan forvisse sig om selv på de optagelser med ham, der blev gjort med ham højt op i hans alderdom, var med til at befæste hans ry som viderefører af den svenske spillemandstradition med hovedvægten på Siljan-området og grænseegnene ind mod Hälsingland og Gästrikland. Hjort Anders var den "rene vare" i modsætning til musikken fra Västra Dalarna, der aldrig har været i så høj kurs, og som anses for mere "uren" og norsk-infiltreret.

Imidlertid kan det nok problematiseres, hvorvidt Hjort Anders de facto var den "rene vare". I takt med at han blev et nationalt spillemandsikon, skiftede hans repertoire også. Nu hvor hans musik ikke længere var funktionel dansemusik i et landsbymiljø, men en musikalsk genre med historisk præg, måtte han rette ind efter publikums smag. Polskor og vals til et dansepublikum med sindrige forsiringer og raffinerede betoninger blev nu suppleret med og erstattet af taktfaste og robuste marcher som fx *Trettondagsmarchen* og *Åltomtabromarchen.*

Helt i tidens ånd med dens krav om kraft og styrke, enkelhed og formbevidsthed. En båndlagt og kontrolleret vitalisme – og samtidig en rekonstruktion mere end en autentisk gengivelse. Det drejede sig i høj grad om en iscenesat nationalisme i form af en iscenesat regionalisme med vægten lagt på det kraftfulde og spændstige. I et brev til Nils Andersson skriver Hjort Anders:

Fotografi av Hjort Anders Jansson och Höök Olof Andersson från Riksspelmanstävling på Skansen 1910. (Fotograf okänd ©Nordiska museet, Stockholm.)

> Som upplänningen icke är mycket för molltonarterne så måste jag få fram en enkel brudmarch i dur. Marchen lämpar sig bra å Piano och därför kan det vara hopp om att få sälja den.[45] (Her citeret fra Ternhag 1996).

Hjort Anders vidste nok, hvad han gjorde. Det er ikke længere den fordrukne og fattige landsbyspillemand fra et hul i Östra Dalarna, men den reflekterede kulturarvsforvalter, der her taler. *Trettondags-marchen* skal han have komponeret på vej til en optræden i et godtemplarhus....

Opsamling

Ud over at Hjort Anders nu også var blevet forretningsmand, er dette en genklang af Eugéne Janssons udvikling fra det elegiske blå Stockholmsmaleri til det selvsikre, djærve og formbevidsthed krops- og idrætsmaleri, han begyndte på i 1905. Hjort Anders var blevet en ekspert i statsligt regi – på det folkemusikalske område. Det drejede sig om en forvaltning af det unge og selvsikre nynationale Sverige med rod i kulturnationalistisk arv og – med ønsket om en genfødsel af Sverige – med begge ben solidt placeret i den muld, som bl.a. Arthur Engberg,

jf. ovenfor, omtalte i sit digt fra 1917. Det sunde og karske unge Sverige slog til igen i revitaliseret udgave af en urgammel tradition; tilpasset tidens krav. Man kunne kalde det en iscenesat genfødsel eller en refleksiv nostalgi. Selv genså Hjort Anders aldrig Bingsjö. Han skal have sagt: "Vad ska jag upp till det där skithålet och göra". Ligesom Lejsme Per gik i graven 1907 og med ham almuekulturen, lagde også Hjort Anders 1906 afstand til det gamle Sverige – indadtil, men ikke udadtil. Året forinden havde Sverige lagt unionen med Norge bag sig – udadtil. Indadtil havde den robuste og selvsikre norske nationalisme imidlertid gjort et stort indtryk på svenskerne og havde i ikke ringe grad medvirket til kravet om national genfødsel; et krav der vandt genklang i vidt forskellige kredse spændende fra Unghögern over digtere, fotografer, folklorister, kunstnere til de unge socialdemokrater, der havde fremtiden og Sveriges historie for sig – og med i bagagen.

Revitaliseringen af den svenske nationalisme efter 1905 er således også et eksempel på, at der ikke er vandtætte skot mellem den politiske historie og kulturhistorien. Begge dele yder indflydelse på hinanden. Nok var unionsopløsningen en fredelig affære, men den blev afløst af et vældigt gåpåmod og en påfaldende aktivisme over en bred front i det svenske civile samfund. Der blev ikke brug for "mandom, mod och morske män" i form af krigsudgydelser, men nok i form af fredelig færden i en vældig fremdrift. Almueuddrivelsen og afskeden med punchpatriotismen blev flankeret af et moderniserende og selvrefleksivt gennembrud i en udpræget dynamisk skikkelse.

Således fik både unionen og unionsopløsningen en ikke ubetydelig virkningshistorie; også uden for den store politiske histories cirkler. Ikke mindst derved at den var stærkt medvirkende til at skabe en bred opinion af "folkhems-tænkning", inden denne for alvor slog igennem i 1920'erne, og hvor ikke kun konservative kræfter som Kjellén og Adrian Molin tog teten. Tværtom var det et bredt udsnit af det politiske spektrum og den kulturelle offentlighed, der nu lagde sig i selen for en modernisering af Sverige i retning af en demokratisk nationalsocialisme og -liberalisme, hvor det socialistiske og det liberale blev afbalanceret i forhold til hinanden som følge af den afvejning af såvel tradition som modernisering, der havde vitalismen og bevægelsen som omdrejningspunkt. Det var denne dynamik, der inden for Sveriges egne grænser sørgede for at kompensere tabet af unionen.

Noter

1. Torbjörn Nilsson, "Unionen som myte eller erindringstap", i Øystein Sørensen og Torbjörn Nilsson (ed.), *1905 – nye perspektiver*, Oslo 2005, s. 11–21.
2. Stråth, Bo, *Union och demokrati. De förenade rikena Sverige och Norge. 1814–1905*, Nora 2005, s. 209 ff.
3. Torbjörn Nilsson, 2005, s.18.
4. Bo Stråth, 2005, s. 529.
5. Sejersted, Francis, *Socialdemokratiets tidsålder. Sverige och Norge under 1900-talet*, Nora 2005.
6. Jalmar Vestmyr, "Lejsme Per Larsson, Malung", Gunnar Ternhag (ed.), *Spelmän, spelmän.* Stockholm 1975, s. 87–105.
7. Richard Broberg, *Finsk invandring til mellersta Sverige. En översikt från medeltiden till 1600-talets slut,* Uppsala 1988, s. 82.
8. Jalmar Vestmyr, 1975, s. 103.
9. Kari Tarkiainen, *Finnarnas historia i Sverige 1*, Helsingfors 1990, s.348.
10. Erik Rudeng, "Førord. Tilbakeblikk på den svensk-norske unionen", i Sven Eliæson og Ragnar Björk (ed.), *Union och secession. Perspektiv på statsbildningsprocesser och riksupplösningar*, Stockholm 2000, s. 9.
11. Francis Sejersted, *Demokratisk kapitalisme*, Oslo 1993, s. 172; Eliæson, Sven, "Inledning", i Sven Eliæson og Ragnar Björk (ed.), *Union och secession. Perspektiv på statsbildningsprocesser och riksupplösningar*. Stockholm 2000, s. 24.
12. Jens Arup Seip, *Fra embedsmannsstat til etpartistat og andre essays*, Oslo 1974, s. 78ff.
13. Rolf Karlbom, "Nationen och unionen", i Sven Eliæson og Ragnar Björk (ed.), *Union och secession. Perspektiv på statsbildningsprocesser och riksupplösningar*, Stockholm 2000, s. 70.
14. Staffan Björck, *Heidenstam och sekelskiftets Sverige: studier i hans nationella och sociala författarskap*, Stockholm 1946, s. 30.
15. Evert Vedung, "Varför blev det inte krig mellan Sverige og Norge 1905?", i Sven Eliæson og Ragnar Björk (ed.), *Union och secession. Perspektiv på statsbildningsprocesser och riksupplösningar*, Stockholm 2000, s.131.
16. Evert Vedung, "Nordens første folkeavstemning", i Øystein Sørensen og Torbjörn Nilsson (ed.): *1905 – Nye perspektiver*, Oslo 2005, s. 136–164.
17. Torkel Jansson, "Samhälle – stat – nation. En af 1800-talets integrationsprocesser. Eksempel från Balto-Skandinavien", i *Det 22. nordiske historikermötet. Rapport 1 – Norden og Baltikum*, Oslo 1994, s. 125–138; Jansson, Torkel, "Från stormakt till smånation. En väv av ekonomisk-politiska och socio-kulturella trådar", i Stellan Dahlgren, Torkel Janssson og Hans Norman (ed.), *Från stormakt till smånation. Sveriges plats i Europa från 1600-tal till 1900-tal*, Stockholm 1995, s. 23–34.
18. Henrik Höjer, "Snabbätning, siffror och samhällsförändring. Något om statistikens roll i det svenska nationsbygget", i Lars Pettersson (ed.): *I nationens intresse, Ett och annat om territorier, romaner, röda stugor och statistik*, Uppsala 1999, s. 13–42.
19. Torkel Jansson, 1994, s. 131.
20. Francis Sejersted, 1993, s. 139ff.
21. Jostein Nerbøvik, *Norsk historie 1860–1914*, Oslo 1999, s.188.
22. Peter Luthersson, "Ett skydd mot socialismen – Verner von Heidenstam och patriotismen", i Alf W. Johansson (ed.), *Vad är Sverige? Röster om svensk nationell identitet*, Stockholm 2001, s. 41.
23. Arne Jarrick, "Vad representerar mentalitetshistorian?", i Johan R. Norberg (ed.), *Studier i idrott, historia och samhälle. Tillägnade professor Jan Lindroth på hans 60 års-dag*, Stockholm 2000, s. 98.

24. Vivi Edström, "Selma Lagerlöf – en nationel ikon", i Alf W. Johansson (ed.), *Vad är Sverige? Röster om svensk nationell identitet*. Stockholm 2001, s. 61–86.
25. Lars Elenius, "Selma Lagerlöf och Norrland: nationella idealbilder i Nils Holgersson underbara resa", i Ann-Katrin Hattje (ed.): *Sekelskiftets utmaningar. Essäer om välfärd, utbildning och nationell identitet vid sekelskiftet 1900*, Stockholm 2002, s. 15–41.
26. Jan Garnert, "Rethinking Visual Representation: Notes on the Folklorist and Photographer Nils Keyland", i Pertti Anttonen og Reimund Kvideland (ed.), *Nordic Frontiers. Recent Issues in the Study of Modern Traditional Culture in the Nordic Countrie,* Turku 1999, s. 84.
27. Inge Zachau, "Eugène Jansson. Den blå stadens målare", i Liljevalchs Konsthall (udg.), *Eugène Jansson*. Katalog, Stockholm 1998, s. 37.
28. Ibidem, 40.
29. Allan Ellenius, *Bruno Liljefors. Naturen som livsrum*. Stockholm 1996.
30. Germundsson Tomas, "Herre på täppan", i Anders Linde-Laursen og Jan Olof Nilsson (ed), *Möjligheternas landskap. Nordiska kulturanalyser*. København og Stockholm 1994, s. 101.
31. Nils Edling, *Det fosterländska hemmet. Egnahemspolitik, småbruk och hemideologi kring sekelskiftet 1900*, Stockholm 1996, s. 369.
32. Henrik Berggren, *Seklets ungdom. Retorik, politik och modernitet 1900–1939,* Stockholm 1995, s. 100f.
33. Ibidem, s. 92f.
34. Anders Isaksson, "Per Albin Hansson – Fosterlandet, Folkhemmmet, Svenskmannagärningen", i Alf W. Johansson (ed.), *Vad är Sverige? Röster om svensk nationell identitet*. Stockholm 2001, s. 227–252.
35. Anders Isaksson, *Per Albin Hansson. Partiledaren*, del 3. Stockholm 2002 s. 184f.
36. Anders Isaksson, 2001 s. 235f.; Berggren, Henrik 1995: 106.
37. Åke Daun, "Gustav Sundbärg och det svenska folklynnet", i Alf W. Johansson (ed.), *Vad är Sverige? Röster om svensk nationell identitet*, Stockholm 2001, s. 108–135; Larsson, Ulf, "Bilden av Sverige: Värner Rydéns bok om medborgarkunskap", i Alf W. Johansson (ed.), *Vad är Sverige? Röster om svensk nationell identitet*. Stockholm 2001, s. 136–156.
38. Håkan Blomqvist, *Socialdemokrat och antisemit? Den dolda historien om Arthur Engberg*. Stockholm 2001, s. 28.
39. Ibidem, 42.
40. Her citeret fra ibidem, 50.
41. Katarina Ek-Nilsson, "Ingenjören som snille eller krigsmaskin", i Gösta Arvastsson (ed.), *Järnbur eller frigörelse? Studier i moderniseringen av Sverige,* Lund 1999, s. 28.
42. Conny Mithander, "1905 – genombrottet för en ny konservativ nationalism", i Sven Eliæson og Ragnar Björk (ed.), *Union och secession. Perspektiv på statsbildningsprocesser och riksupplösningar*, Stockholm 2000, s. 211f.
43. Her citeret fra Gunnar Ternhag, "Spelmannen Hjort Anders Olsson i Bingsjö", i *Kulturdagar i Bonäs bygdegård den 25.–26. juni 1990*. Under medverkan af Kungliga Gustav Adolfs Akademien. Uppsala 1991, s. 25–43.
44. Gunnar Ternhag, "Hjort Anders – spelmannen som gick över gränsen", i *Musik,* Sommar 1996, s. 42–45 (upagineret).
45. Ibidem.
46. Her citeret fra ibidem.

Författarpresentationer

Ida Blom, født 1931, professor emerita i kvinnehistorie ved Universitetet i Bergen. Hon arbeider med transnasjonal komparativ kjønnshistorie og med helsehistorie. Hon har blant annet utgitt *Feberens ville rose. Tre omsorgssystemer i tuberkulosearbeidet 1900–1960* (1998). Hon har redigert og vært medforfatter till *Cappelens kvinnehistorie*, bind 1–3 (1992–93), *Med kjønnsperspektiv på norsk historie. Fra vikingtid til 2000-årsskiftet* (med Sølvi Sogner, 1999/2006) og *Gendered Nations. Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century* (med Karen Hagemann & Catherine Hall, 2000). Blant hennes seneste publikasjoner er "1905 – ett glädjens eller ett sorgens år?", i *1905 – unionsupplösningens år. Nya perspektiv på ett svensk-norskt drama* (red. Nilsson & Sørensen, 2005).

Eva Eriksson, född 1941, är fil.dr i arkitekturhistoria. Hon har varit verksam som lektor vid Högskolan på Gotland och Stockholms universitet. Hon har också varit redaktör för tidskriften Arkitektur, och skribent i Dagens Nyheter. Hon har gett ut böckerna *Den moderna stadens födelse* (1990), avhandlingen *Mellan tradition och modernitet* (2000) och *Den moderna staden tar form* (2001), och har dessutom medverkat i ett flertal andra publikationer.

Narve Fulsås, født 1953, professor i historia vid Universitetet i Tromsø. Hans forskningsinteresser er historiografi, historisk teori og metode, og kultur- og vitskapshistorie. Han har forskningsprosjekter om Henrik Ibsens skrifter, og "Representations of the past: the writing of national histories in nineteenth and twentieth century Europe". Utvalde bøker er: *Historie og nasjon. Ernst Sars og striden om*

norsk kultur (1999) og *Havet, døden og vêret. Kulturell modernisering i Kyst-Noreg 1850–1950* (2003).

HARALD GUSTAFSSON, född 1953, professor i historia vid Lunds universitet. Han har huvudsakligen forskat om tidigmodern nordisk historia med infallsvinklar som interaktion, politisk kultur, statsbildning och förnationella identiteter. Böcker i urval: *Mellan kung och allmoge* (1985), *Political Interaction in the Old Regime* (1994), *Gamla riken, nya stater* (2000), *Nordens historia* (ny uppl. 2007).

PERTTI HAAPALA, född 1954, professor i historia vid Tammerfors universitet. Aktuella forskningsprojekt är "Health Promotion as Ideology, Policy and Practice in Finland 1900–2000", "History of De-Industrialisation", och "Storstrejken i Finland 1909". Bland hans senaste artiklar finns "The Rise and Fall of Industrial Society", i *Reclaiming the City. Innovation, Culture, Experience* (red. Niemi & Vuolanto, 2003).

NIELS KAYSER NIELSEN, født 1949. Lektor ved Historisk Afdeling, Aarhus Universitet. Forsker i Nordens kulturhistorie fra 1750 til 1945, med vægten lagt på demokrati, nationalisme, idræt, madkultur, regionalisme og kulturarv. Hans seneste bøger er *Krop og kulturanalyser – den levede og den konstruerede krop* (1997); *Strid om demokratiet. Artikler fra en dansk debat* 1945–46 (2003); *Madkultur – opbrud og tradition* (2003); *Body, Sport and Society in Norden. Essays in Cultural History* (2005) og *Steder i Europa. Omstridte byer, grænser og regioner* (2005).

FREDRIK PERSSON, född 1976, doktorand vid Historiska institutionen, Lunds universitet. Intresserar sig för frågor i gränslandet mellan historiebruk, identitet och politik. Arbetar med en avhandling om historiebruk och skånsk regionalism 1860–2000 ca. Har tidigare ägnat sig åt Skånes övergång. Skriver även historisk fotade kulturartiklar i dagspressen.

Sigríður Matthíasdóttir, født 1965, post-doc stipendiat ved Humanistisk Institut, Islands Universitet, og medforfatter till Islands Universitets historie, som skal udkomme til 100 års jubilæt 2011. Hon har skrevet bøgen *Hinn sanni Íslendingur. Þjóðerni, kynger-vi og vald á Íslandi 1900–1930* (2004) og flere artikler om det nationale og om genus, bland annet: "Möte mellan manligheter. Nationalism, bondeideal och (åter) skapandet av de övre skiktens manlighetsideal" (sammen med Ann-Catrin Østman), i *Könsmaktens förvandlingar. En vänbok till Anita Göranson* (red. Fredriksson m.fl., 2003) og "Ligestillingen" i *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1790–1940* (red. Lorentzen & Ekenstam, 2006).

Bosse Sundin, född 1945, är sedan 1993 verksam som professor i idéhistoria vid Umeå universitet. Han har bl.a. intresserat sig för sambandet mellan vetenskap, teknik och samhällsförändring, och har skrivit flera uppsatser om djurskydds-, naturskydds- och hembygdsrörelserna liksom undersökningar av folkrörelsers betydelse för idéspridning.

Daniel Thorleifsen, født 1962, cand. mag. etc. Direktør, Nunatta Katersugaasivia Allagaateqarfialu (Greenland National Museum and Archives). Han har som adjunkt og lektor ved Ilisimatusarfik, Grønlands Universitet, 1995–2005, skrevet en del videnskabelige artikler om Grønlands mentalitets- og politisk historie, samt erhvervs- og fiskerihistorie i det 20. århundrede i forskellige nationale og internationale tidsskrifter.

Charlotte Tornbjer, född 1969, fil. dr i historia vid Lunds universitet. Hon har skrivit *Den nationella modern. Moderskap i konstruktioner av svensk nationell gemenskap under 1900-talets första hälft* (2002). Ett urval artiklar är: "Det röda våldet. Svenska resenärer och den rysk-sovjetiska revolutionära kvinnan" i *Kvinnor och våld. En mångtydig kulturhistoria* (red. Österberg & Cronberg, 2005) och "Kristina och kanonen. Ett genusperspektiv på några historiedidaktiska frågor" i *Historien är nu. En introduktion till historiedidaktiken* (red. Karlsson & Zander, 2004).

ANNA WALLETTE, född 1972, fil.dr i historia vid Lunds universitet. Forskningsintressena berör främst historiografi och historiekultur. Hon har gett ut boken *Sagans svenskar. Synen på vikingatiden och de isländska sagorna under 300 år* (2004), samt ett antal artiklar, bland annat i *Hedendomen i historiens spegel. Bilder av det förkristna Norden* (red. Raudvere m.fl., 2005) och i *Makten över minnet. Historiekultur i förändring* (red. Aronsson, 2000).

ULF ZANDER, född 1965, är universitetslektor i historia vid Högskolan för lärande och kommunikation i Jönköping och forskarassistent vid Historiska institutionen, Lunds universitet. Han har, förutom ett stort antal artiklar, skrivit *Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte* (2001), varit medredaktör för bl.a. *Holocaust Heritage. Inquires into European Historical Cultures* (2004), *Historieforskning på nya vägar* (2006) och *The Holocaust – Post-War Battlefields. Genocide as Historical Culture* (2006). Hans senaste bok är *Clio på bio. Om amerikansk film, historia och identitet* (2006).

Sekel Bokförlag
www.sekel.se
tel 046 271 84 00

Omslag: Lotta Hansson
Omslagsbild: J.F. Willumsen,
En bjergbestigerske (1912),
Statens Museum for Kunst,
København/BUS 2007.

År 1905 arrangerades det första nordiska historikermötet i Lund. Mötet blev till viss del ett misslyckande eftersom norrmännen uteblev på grund av den svensk-norska unionskrisen. Några få finländare medverkade – men de hade sin politiska och historieteoretiska uppmärksamhet riktad åt andra håll. De nordatlantiska samhällena hade ännu inga akademiska historiker. Mötets öde visar hur historia och historievetenskap alltid existerar i en samtida samhällelig kontext.

I denna bok, resultatet av en jubileumskonferens i Lund år 2005, studeras historiebruket i de nordiska samhällena för hundra år sedan av forskare från Danmark, Finland, Grönland, Island, Norge och Sverige. Historien användes på många sätt, av norrländska hembygdsentusiaster, norska professorer och grönländska skollärare. Gemensamt för dem alla var den starka kopplingen till nationalismen, som såg olika ut i de olika nordiska länderna.

Sättet att förhålla sig till historien var dubbelt. Från nuet riktades blicken mot både det förflutna och framtiden.

Sekel Bokförlag

ISBN 978-91-85767-00-7

